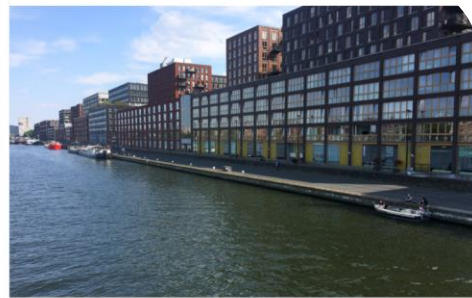

Openbare ruimte bij waterfrontontwikkeling: voor iedereen maar ook door iedereen?

Een vergelijking van de ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte bij integrale en organische waterfrontontwikkelingen in Nederland

Daan Veenstra, s4347668

*Masterscriptie Spatial Planning:
Land & Real Estate Development*

Nijmegen School of Management

Radboud University

Prof. Dr. Erwin van der Krabben

Juli 2018

Openbare ruimte bij waterfrontontwikkeling: voor iedereen maar ook door iedereen?

Een vergelijking van de ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte bij integrale en organische waterfrontontwikkeling in Nederland

Masterthesis Planologie

Faculteit der Managementwetenschappen

Radboud Universiteit Nijmegen

Student: Daan Veenstra

Student nummer: 4347668

Supervisor: Erwin van der Krabben

Date: July 2017

Word count: 29724

"People always say you can't please everybody. I think that's a cop-out. Why not attempt it? Because think of all the people you will please if you try!"

- Kanye West

Dit is mijn masterthesis over de inrichting van openbare ruimte bij stedelijke waterfrontontwikkeling in Nederland. Het onderwerp ligt op de scheidslijn tussen stedenbouw en planologie, vakgebieden die mijn interesse altijd weer weten op te wekken. De stad is voor mij een plek waar mensen wonen en naartoe komen om dromen en geluk na te jagen. Zoals Charles Montgomery stelt in zijn boek 'The Happy City' is de stad het toneel waar deze strijd dagelijks weer gevoerd wordt. Het ontwerp van de stad kan en moet bijdragen aan het geluk van al haar bewoners. Planologie en stedenbouw moeten wat mij betreft altijd streven hiernaar. Dit onderzoek probeert een bescheiden bijdrage te leveren aan het vraagstuk over hoe wij tot een betere stedelijke omgeving kunnen komen. De openbare ruimte wordt steeds meer de huiskamer van de stad. Dit soort ruimtes hebben de potentie om ervoor te zorgen dat een stad echt als thuis aanvoelt. Het ontwerp en de manier waarop dit soort projecten tot stand komen hebben een bepalende invloed hierop. Waterfronten zijn daarbij extra speciaal. Dit soort stukken van de stad kunnen, mits goed ingericht, een geweldige impact hebben op het stedelijke landschap. Want aan het water zitten met vrienden of langs de waterkant rennen tijdens een hardlooptraining geeft mij, en waarschijnlijk ook vele anderen, telkens weer een geweldig gevoel. Otis Redding schreef er zelfs over in één van mijn favoriete liedjes: "Sitting on the dock of the bay, just wasting time." Dit onderzoek bevestigde voor mij wederom dat de combinatie van stedenbouw en planologie het vakgebied is waar mijn passie ligt.

Een onderzoek van dergelijke omvang kan natuurlijk niet tot stand zijn gekomen zonder enige hulp van anderen. Ik wil allereerst graag mijn begeleider, Erwin van der Krabben, bedanken voor al zijn constructieve feedback en het meedenken over een onderwerp wat niet puur planologisch van aard is. De gesprekken die we gehad hebben, hebben zonder twijfel gezorgd voor een completer onderzoek. Daarnaast wil ik Mathieu Schouten van de Gemeente Nijmegen bedanken voor zijn tijd en het meedenken, vanuit een praktische hoek, over het onderwerp van mijn scriptie. Hopelijk heeft het onderzoek ook waarde voor de praktijk, iets wat onze insteek was toen ik hiermee begon. Ook wil ik graag de respondenten bedanken die de tijd hebben genomen om mee te werken aan dit onderzoek. Zonder de welwillendheid en eerlijkheid van deze mensen had dit onderzoek niet afgerond kunnen worden. Als laatste wil ik al mijn familie en vrienden bedanken voor de feedback, hulp en momenten van ontspanning wanneer dat nodig was. Zonder jullie was dit nooit gelukt.

Daan Veenstra

Nijmegen, Juli 2018

Door de immer stijgende groei van steden en de individualisering van de samenleving wordt de stedelijke omgeving steeds belangrijker voor de mens. Een belangrijke rol binnen dit stedelijke landschap is weggelegd voor de openbare ruimte, als een plek waar mensen elkaar kunnen ontmoeten en waar ze ideeën kunnen uitwisselen. “De kwaliteit van de openbare ruimte zal de komende tijd de kurk worden waarop de kwaliteit van de gebouwde omgeving in Nederland in belangrijke mate gaat drijven” (VROM-raad, 2009, p. 10). Waterfronten vervullen hierbij steeds vaker een belangrijke rol, nu de potentie van dit soort gebieden meer en meer herkend wordt (Project for Public Spaces, 2008). De fysieke inrichting is van cruciaal belang voor het succes van openbare ruimte (Punter, 1991; Gehl, 2010; Montgomery, 2013). Dit onderzoek kijkt naar de inrichting van de openbare ruimte bij stedelijke waterfrontontwikkelingen in Nederland. Wat zijn factoren die bijdragen aan een succesvolle fysieke inrichting van de openbare ruimte? Daarnaast wordt een link gelegd met de achterliggende planningsbenadering van dergelijke gebiedsontwikkelingen. Hierbij ligt de focus op de recente verschuiving van integrale naar organische gebiedsontwikkeling. Zijn er verschillen in ruimtelijke kwaliteit tussen gebiedsontwikkelingen die op een integrale en organische manier tot stand zijn gekomen?

De hoofdvraag van dit onderzoek is: *“Wat is de kwaliteit van de inrichting van openbare ruimte van stedelijke waterfrontontwikkeling in Nederland, en in hoeverre zijn er verschillen in kwaliteit tussen dergelijke projecten die organisch of integraal tot stand zijn gekomen?”* Om hier een antwoord op te formuleren is gekozen voor een ‘multiple case study’. De onderzochte gebieden zijn: de NDSM-werf, de Oostelijke Handelskade en het Java-eiland in Amsterdam, de Kop van Zuid en het Coolhaveneiland in Rotterdam en de Waalkade en het Waalfront in Nijmegen. Ten eerste is bekeken wat de factoren zijn die bijdragen aan een succesvolle inrichting van openbare ruimte. Daarna worden de belangrijkste verschillen tussen integrale en organische gebiedsontwikkeling uiteen gezet. Deze twee deelvragen zijn gebaseerd op literatuuronderzoek. Vervolgens is aan de hand van observatie de inrichting van de openbare ruimte van de verschillende casussen beoordeeld. Dit is gedaan aan de hand van de twaalf kwaliteitscriteria voor succesvolle openbare ruimte van Jan Gehl (2010) en een operationalisatie hiervan (Lykken, 2014). Als laatste is aan de hand van semigestructureerde interviews vastgesteld in hoeverre de onderzochte waterfrontontwikkelingen integraal dan wel organisch tot stand zijn gekomen. Het schema met de belangrijkste verschillen tussen organische en integrale gebiedsontwikkeling van het Planbureau van de Leefomgeving (2012) vormde hiervoor de basis. Deze gegevens worden gecombineerd met de beoordelingen van de ruimtelijke kwaliteit op basis van het observatieschema om tot een antwoord op de hoofdvraag komen.

De belangrijkste factoren die bijdragen aan een succesvol ingerichte openbare ruimte zijn bescherming, comfort en genot. Deze factoren vallen uiteen in een aantal concretere aspecten. De eerste factor, bescherming, kan gezien worden als een voorwaarde voor goed ingerichte openbare ruimte. Deze factor valt uiteen in drie aspecten. Dit zijn verkeersbescherming, een veilig gevoel en bescherming tegen onaangename zintuiglijke ervaringen. De tweede belangrijke factor die bijdraagt aan een goed ingerichte openbare ruimte is de factor 'comfort'. Deze factor valt uiteen in zes aspecten, namelijk: lopen, staan, zitten, zien, praten en spelen. De laatste succesfactor is de factor 'genot', bestaande uit drie aspecten. Dit zijn de aspecten schaal, mogelijkheden om te genieten van het klimaat en een aangename zintuiglijke ervaring.

De grootste verschillen tussen organische en integrale gebiedsontwikkeling zijn verschillen wat betreft de aanpak, schaal van ontwikkeling, wijze van organiseren, het soort plan, het type ontwikkelaar, de rol van de gemeente en de manier van ontwikkeling en beheer (PBL, 2012). Ook spelen de verschillen wat betreft financiering van gemeenschappelijke voorzieningen een belangrijke rol.

De derde deelvraag beoordeelt de kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte van de gekozen stedelijke waterfrontontwikkelingen in Nederland. De inrichting van de openbare ruimte van de gekozen casussen is in bijna alle gevallen voldoende. Slechts één van de zeven gebieden heeft meer aspecten uit het beoordelingsmodel die onvoldoende zijn ingericht dan goed ingerichte aspecten. Verder biedt de inrichting van de openbare ruimte gemiddeld genomen voldoende ruimtelijke kwaliteit. De inrichting van de openbare ruimte is vooral succesvol op het gebied van bescherming. Op de factor comfort is het beeld sterk wisselend tussen de verschillende casussen. Op het gebied van genot worden, in vergelijking met de factoren bescherming en comfort, vaak aspecten met een onvoldoende beoordeeld. Hierbij liggen dus de meeste mogelijkheden tot verbetering. De Kop van Zuid in Rotterdam en het Java-eiland in Amsterdam zijn voorbeelden van stedelijke waterfrontontwikkelingen die er het best in geslaagd zijn een kwalitatief hoogwaardige inrichting van de openbare ruimte te realiseren.

Als laatste wordt er een vergelijking gemaakt tussen de ruimtelijke kwaliteit van de casussen en de planningsbenadering die ten grondslag lag aan de desbetreffende gebiedsontwikkeling. Concluderend kan gesteld worden dat er verschillen in ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte bestaan tussen organische en integrale stedelijke waterfrontontwikkelingen. Over het algemeen is de kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte bij integrale gebiedsontwikkeling beter beoordeeld dan bij organische gebiedsontwikkeling. De best beoordeelde casussen binnen dit onderzoek, de Kop van Zuid in Rotterdam en het Java-eiland in Amsterdam, zijn beide voorbeelden van een klassieke integrale gebiedsontwikkeling. Het feit dat organische gebiedsontwikkeling resulteert in een andere ruimtelijke kwaliteit heeft meerdere mogelijke verklaringen. De

onduidelijkheid bij organische gebiedsontwikkeling wat betreft verantwoordelijkheid voor een gemeenschapsgoed zoals de openbare ruimte is een mogelijke verklaring. Hierdoor is het ook ingewikkelder om de financiering van kwalitatief hoogwaardige openbare ruimte rond te krijgen. Daarnaast wordt er bij de organische gebiedsontwikkelingen binnen dit onderzoek ingezet op behoud van het unieke karakter van het gebied. Dit gaat ten koste van een aantal aspecten uit het beoordelingsmodel, terwijl het onduidelijk is in hoeverre het unieke (vaak industriële) karakter van het gebied bijdraagt aan de kwaliteit en beleving van de openbare ruimte. Dit is een interessante optie voor vervolgonderzoek. Als laatste wordt geconcludeerd dat de tweedeling tussen organische en integrale gebiedsontwikkeling niet zwart-wit is, maar dat er vele mengvormen mogelijk zijn en dat deze twee planningsbenaderingen elkaar ook kunnen aanvullen op een volgordeelijke manier.

Inhoudsopgave

1. Introductie.....	1
1.1. Achtergrond.....	1
1.2. Doel- en vraagstelling.....	5
1.3. Relevantie.....	6
1.3.1. Maatschappelijke relevantie	6
1.3.2. Wetenschappelijke relevantie.....	7
2. Theorie.....	9
2.1. De openbare ruimte	9
2.2. Planningsstrategieën in Nederland	11
2.3. Ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte.....	13
2.4. Conceptueel model	17
3. Methodologie	19
3.1. Onderzoeksstrategie	19
3.2. Onderzoeksmethode	21
3.2.1. Literatuuronderzoek.....	21
3.2.2. Observatie	21
3.2.3. Documentanalyse en interviews	22
3.2.4. Selectie van de casussen	23
3.3. Validiteit en betrouwbaarheid	24
4. Casusselectie	26
5. Welke factoren zijn van invloed op de kwaliteit van de fysieke inrichting van de openbare ruimte?	30
5.1. Succesvolle stedelijke omgeving	30
5.2. Succesfactoren van stedelijk ontwerp van de openbare ruimte	31
5.2.1. Bescherming	32
5.2.2. Comfort.....	34
5.2.3. Genot	36
5.2.4. Conclusie	37
6. Wat zijn de verschillen tussen een organische en een integrale planningsbenadering?.....	38
6.1. Integrale en organische gebiedsontwikkeling	38
6.2. Integrale en organische gebiedsontwikkeling binnen dit onderzoek	42
7. Wat is de kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte van stedelijke waterfrontontwikkelingen in Nederland?.....	45
7.1. Resultaten.....	46
7.2. Amsterdam	46

7.3.	Rotterdam.....	55
7.4.	Nijmegen.....	61
7.5.	Ruimtelijke kwaliteit van de stedelijke waterfrontontwikkeling in Nederland.....	67
8.	In hoeverre zijn er verschillen in kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte bij waterfrontontwikkelingsprojecten die vanuit een organische of een integrale planningsbenadering tot stand zijn gekomen?	69
8.1.	Ruimtelijke kwaliteit bij integrale en organische gebiedsontwikkeling	70
8.2.	Organische tegenover integrale gebiedsontwikkeling?	75
8.3.	Verantwoordelijkheid en openbare ruimte bij organische gebiedsontwikkeling	77
9.	Conclusie	79
9.1.	Onderzoeksvragen.....	79
9.2.	Kritische reflectie.....	83
9.2.1.	Onderzoeksofzet en gemaakte keuzes	83
9.2.2.	Bijdrage aan bestaande theorieën	85
9.3.	Aanbevelingen.....	86
	Referenties	88
	Bijlage 1: Observatieschema:	94
	Bijlage 2: Interviewgide	98
	Bijlage 3: Interviews	101

1. Introductie

1.1. Achtergrond

Sinds een aantal jaar leeft meer dan de helft van de wereldbevolking in de stad. In 2030 zal dit hoogstwaarschijnlijk al zestig procent van de wereldbevolking zijn (United Nations, 2016). Het stedelijk gebied is dus meer en meer van belang voor de mens. Deze groei zorgt ervoor dat steden constant in ontwikkeling zijn, zoekend naar manieren om aan de stijgende vraag te voldoen. Dit brengt uitdagingen met zich mee, want hoe ziet de perfecte stad eruit? Verschillende theorieën en stromingen hebben invloed gehad, de een succesvoller dan de ander. Zo was er de 'Ville Radieuse' van Le Corbusier uit 1933, waarbij zonering van de stad naar functies centraal stond (van der Cammen, de Klerk, Dekker & Witsen, 2012). Vanaf de jaren '60 ontstond juist het tegenovergestelde ideaal van 'mixed use' planning en de compacte stad, omschreven door bijvoorbeeld Jane Jacobs (1961).

Een belangrijke rol binnen het stedelijk landschap is weggelegd voor de publieke ruimte. Dit soort ruimtes zijn nauw verwant met de kern van steden. Het zijn namelijk concentraties van kansen voor uitwisseling van allerlei soort (Engwicht, 1999). De publieke ruimte is voor iedereen van groot belang, aangezien ze "de smeerolie is waardoor de gebouwde omgeving kan functioneren" (Hospers, van Melik & Ernste, 2015, p. 87). In een individualiserende samenleving zorgt de publieke ruimte voor een ontmoetingsplek die kan dienen als forum voor het uitwisselen van ideeën en zo ook polarisatie tegen kan gaan (Gehl, 2010; Shaftoe, 2012). De publieke ruimte fungeert als verblijfs- en ontmoetingsplek en bepaalt mede hoe mensen de stad ervaren. Daarnaast zorgt een goede publieke ruimte voor waardeontwikkeling op economisch gebied en draagt het bij aan de gezondheid van de mensen door ze uit te nodigen om te bewegen. "De kwaliteit van de openbare ruimte zal de komende tijd de kurk worden waarop de kwaliteit van de gebouwde omgeving in Nederland in belangrijke mate gaat drijven" (VROM-raad, 2009, p. 10).

Duidelijk is dus dat de publieke ruimte een belangrijke rol speelt binnen een vitaal stedelijk landschap. Echter, veel literatuur concludeert een achteruitgang wat betreft de openbare ruimte (Carmona, 2010). De openbare ruimte wordt volgens sommigen bedreigd door een verlies aan ontmoetingsplekken en de groeiende invloed van private partijen (Hospers et al., 2015). De vraag die hierdoor opkomt is dan ook: welke factoren dragen bij aan een succesvolle openbare ruimte? Verschillende onderzoekers hebben geprobeerd hier een antwoord op te vinden. Een probleem hierbij is het feit dat de openbare ruimte voor iedereen bedoeld is, maar dat verschillende groepen

mensen verschillende wensen hebben wat betreft de publieke ruimte. Echter, volgens experts zijn er wel degelijk stedenbouwkundige principes te onderscheiden die kunnen bijdragen aan een goed functionerende openbare ruimte (Hospers et al. 2015; Gehl, 2010; Whyte, 1980). Een voorbeeld hiervan is het Piazza del Campo in Siena, wat door bijvoorbeeld Jan Gehl (2010) gezien wordt als een goed ontworpen openbare ruimte. Ondanks deze kennis over succesverhalen blijven er ook plekken waarbij de kwaliteit van de openbare ruimte achterblijft. Een voorbeeld hiervan is Plein '44 in Nijmegen, wat ondanks jarenlange renovaties zich niet tot een prettige verblijfsplek kon ontwikkelen. Factoren die meer procesmatig van aard zijn, zoals management van de ruimte na ontwikkeling en de continue interactie tussen verschillende partijen, dragen ook bij aan een succesvolle plek (Carmona, 2014).

Ondanks de aanzienlijke hoeveelheid bestaande literatuur en onderzoek ontstaat er toch een groot verschil tussen openbare ruimtes in de praktijk. Hoe komt het dat bepaalde openbare ruimtes helemaal niet functioneren en zo niet bijdragen aan een vitale en levendige stad, terwijl andere openbare ruimtes juist een levendige plek zijn en zo van groot belang zijn voor de leefbaarheid van een stad op de hierboven beschreven manieren? Hoe kan het dat het zo ingewikkeld blijft om een openbare ruimte als de Waalkade in Nijmegen op een goede manier te herinrichten (van Houtum, 2014) terwijl een openbare ruimte in vergelijkbare stedelijke context zoals 'De Groene Loper' in Breda gelijk een succes wordt (De Architect, 2017)? Slechte kwaliteit van stedelijk ontwerp is niet altijd een resultaat van een bewuste keuze om niet te investeren, maar wordt soms simpelweg veroorzaakt door andere onderliggende percepties over wat nou een goed ontwerp van bijvoorbeeld openbare ruimte is (Carmona, De Magalhães & Edwards, 2002, p. 165). Voor het ontwikkelen van goede openbare ruimte is het van belang om beter te begrijpen wat de onderliggende factoren zijn waarom sommige plekken slagen en andere niet tot bloei komen.

Opvallend is dat deze denkbeelden wat betreft stedelijk ontwerp worden beïnvloed door de historische context. "How we act today is shaped by an accumulated history of experience and practice, by established ways of doing things that change only very slowly" (Carmona, 2014, p. 12). Een relevante ontwikkeling binnen dit onderwerp is de verschuiving wereldwijd, en zeker ook binnen Nederland, van een bureaucratische 'top-down' methode van plannen naar een meer praktisch en participatief planningsproces (van der Cammen et al., 2012). Dit betekent dat meer en meer aandacht wordt besteed aan het betrekken van alle betrokken partijen binnen een ontwikkeling. Deze organische manier van gebiedsontwikkeling, ook wel 'participatory' of 'bottom-up' planning genoemd, geeft burgers meer inspraak om zo tot betere en breder gedragen plannen te komen (Cilliers & Timmermans, 2014). Onderzoek kan in beeld brengen hoe deze verschuiving binnen het planningsproces invloed heeft op de uitkomsten voor stedelijk ontwerp. Zijn er verschillen te

ontdekken, bijvoorbeeld in het ontwerp van de openbare ruimte, tussen deze verschillende planningsprocessen? Want wie is er verantwoordelijk voor publieke voorzieningen als een gebied op een organische manier, met kleinschalige initiatieven, ontwikkeld wordt? Dit probleem speelde bijvoorbeeld in Deventer bij de herontwikkeling van 'de Zwarte Silo', waar de financiering van de omliggende openbare ruimte niet van de grond kwam (PBL, 2012). Bij een integrale gebiedsontwikkeling is de financiering van publieke kosten eenvoudiger rond te krijgen. Daarnaast mag een duidelijke en professionele visie niet onderschat worden bij het creëren van goed stedelijk ontwerp (Carmona, 2014). Een dergelijke visie is bij een integrale gebiedsontwikkeling eenvoudiger te formuleren. Bij een organische manier van ontwikkelen is het van belang om beleidsmatig zo min mogelijk beperkingen op te leggen aan particuliere initiatieven. Richtlijnen voor bijvoorbeeld stedelijk ontwerp zorgen echter wel voor dergelijke beperkingen, waardoor particuliere initiatieven minder snel tot bloei kunnen komen vanwege een gebrek aan vrijheid bij ontwikkeling.

Een speciale functie binnen het creëren van een vitale stad met bijbehorende openbare ruimte kan aanwezig zijn voor kades en waterfronten. Dit soort openbare ruimtes hebben door de aanwezigheid van water een kans om een unieke rol binnen de stad te vervullen waar genoten kan worden van natuurlijke kwaliteiten in een stedelijke omgeving. De afgelopen decennia waren waterfronten vaak 'lost spaces', waarbij niemand iets gaf om het onderhoud en de potentie van dit soort verlaten gebieden (Trancik, 1986). Echter, tegenwoordig worden kansen voor een geïntegreerde revitalisatie van waterfrontontwikkeling steeds meer benut door steden over de hele wereld (Project for Public Spaces, 2008). Ook in Nederland zijn dit soort projecten te vinden. Voorbeelden hiervan zijn de succesvolle ontwikkeling van Kop van Zuid in Rotterdam en de verschillende ontwikkelingen rondom 't IJ in Amsterdam. Waterfrontontwikkeling in Nederland is een interessant onderzoeksonderwerp, vanwege de samenkomst van de twee eerder genoemde ontwikkelingen. Openbare ruimte is van cruciaal belang voor een goed waterfront (Project for Public Spaces, 2009). Daarnaast zijn er in Nederland voorbeelden te vinden van waterfrontontwikkelingen die op verschillende manieren tot stand zijn gekomen. Zo zijn er projecten die vanuit een 'top-down' proces gerealiseerd zijn, zoals Kop van Zuid in Rotterdam. Een 'top-down' of integrale manier van gebiedsontwikkeling betekent dat er een integraal en relatief grootschalig plan vanuit de overheid en bijbehorende experts gemaakt wordt om een bepaald gebied te ontwikkelen. Daarnaast zijn er projecten die vanuit een 'bottom-up' benadering ontwikkeld zijn, zoals Buiksloterham in Amsterdam. Deze participatieve benadering van gebiedsontwikkeling, ook wel organische gebiedsontwikkeling genoemd, gaat uit van lokale initiatieven die de motor zijn voor een gebiedsontwikkeling. Bewoners hebben hierbij meer inspraak en er wordt geen integraal plan geformuleerd om zo ruim baan te bieden aan relatief kleinschalige projecten vanuit veel verschillende partijen.

Is er een verschil in de inrichting van openbare ruimte bij projecten van waterfrontontwikkeling in Nederland die vanuit een andere planningsbenadering tot stand zijn gekomen? Het gevaar bestaat dat bij projecten die op een organische manier tot stand komen, de vraag opkomt wie er uiteindelijk verantwoordelijk is voor de ontwikkeling van de openbare ruimte. Een gemeente zet in op lokale kleinschalige initiatieven om een gebied te (her)ontwikkelen. Is er nog wel oog voor het grotere geheel, en wie neemt hier verantwoordelijkheid voor? Moet de overheid zichzelf alsnog inzetten voor de totstandkoming van openbare ruimte in dit soort gebieden, of kan zij verwachten dat dit ook vanuit lokale initiatieven tot stand komt? Dit soort vraagstukken kunnen ertoe leiden dat de kwaliteit van de publieke ruimte in het gedrang komt vanwege 'under-management' van dit soort ruimtes (Carmona, 2010b). Dit was bijvoorbeeld het geval bij de herontwikkeling van de eerdergenoemde 'Zwarte Silo' in Deventer, waar geen verantwoordelijkheid genomen werd voor het creëren en financieren van een aantrekkelijke openbare ruimte in het omliggende gebied (PBL, 2012). Echter, het tegenovergestelde is ook mogelijk. Zo is er in Rotterdam een voorbeeld bij Coolhaveneiland, een gemengd stedelijk gebied aan het water wat op een organische manier ontwikkeld is. Hierbij kwam vanuit lokaal initiatief een buurtpark op een braakliggend stuk grond. Dit heeft een positieve impact op de openbare ruimte in de wijk, terwijl dit terrein voorheen als een probleem werd gezien (PBL, 2012).

Kan de uiteindelijke inrichting van de openbare ruimte van een dergelijk project, tot stand gekomen vanuit een organisch en participatief planningsproces, beschouwd worden als beter of juist slechter in vergelijking met een meer bureaucratisch 'top-down' project? Dit onderzoek zal proberen deze verschillen in kaart te brengen, om zo beter te begrijpen hoe succesvolle openbare ruimte tot stand komt in een dergelijke specifieke context en vorm.

1.2. Doel- en vraagstelling

Dit onderzoek focust zich op de kwaliteit van openbare ruimte binnen projecten van waterfrontontwikkeling in Nederland, en het verschil in kwaliteit van openbare ruimte tussen projecten die vanuit verschillende planningsbenaderingen tot stand zijn gekomen. Specifiek zal hierbij een vergelijking gemaakt worden tussen projecten die vanuit een 'bottom-up' participatieve benadering tot stand zijn gekomen, en projecten die vanuit een 'top-down' benadering geformuleerd zijn. De doelstelling van dit onderzoek luidt als volgt:

“De doelstelling van dit onderzoek is om inzicht te verkrijgen in de kwaliteit van de inrichting van openbare ruimte van stedelijke waterfrontontwikkeling in Nederland, en om inzicht te verkrijgen in de verschillen hierin tussen organische en integrale gebiedsontwikkelingen.”

Bij een doelstelling horen ook een hoofdvraag en verschillende deelvragen om een antwoord op de hoofdvraag te kunnen formuleren. Op deze manier ontstaat er structuur binnen het onderzoek en worden de stappen die genomen moeten worden onderverdeeld in verschillende hoofdstukken.

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt als volgt:

“Wat is de kwaliteit van de inrichting van openbare ruimte van stedelijke waterfrontontwikkeling in Nederland, en in hoeverre zijn er verschillen in kwaliteit tussen dergelijke projecten die organisch of integraal tot stand zijn gekomen?”

Om deze hoofdvraag te beantwoorden, zijn er verschillende deelvragen geformuleerd om op een gestructureerde manier tot een antwoord te komen. De deelvragen luiden als volgt:

1. *Welke factoren zijn van invloed op de kwaliteit van de fysieke inrichting van de openbare ruimte?*
2. *Wat zijn de verschillen tussen een organische en een integrale planningsbenadering?*
3. *Wat is de kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte van stedelijke waterfrontontwikkelingen in Nederland?*
4. *In hoeverre zijn er verschillen in kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte bij waterfrontontwikkelingsprojecten vanuit een organische of een integrale planningsbenadering tot stand zijn gekomen?*

1.3. Relevantie

Een onderzoek naar de openbare ruimte van waterfrontontwikkelingen in het stedelijke Nederlandse landschap is relevant op meerdere vlakken. De relevantie van dit onderzoek valt uiteen in de maatschappelijke en de wetenschappelijke relevantie.

1.3.1. Maatschappelijke relevantie

Ten eerste is er de maatschappelijke relevantie. Zoals in de introductie al duidelijk naar voren kwam, heeft de openbare ruimte een cruciale rol te vervullen binnen het stedelijk landschap. Dit belang wordt eens te meer aangeduid door Amanda Burden, jarenlang eindverantwoordelijke voor de stadplanning van New York. “When I think about cities, I think about people. Cities are fundamentally about people, and where people go and where people meet are at the core of what makes a city work. So even more important than buildings in a city are the public spaces in between them” (Burden, 2014). Waterfronten kunnen hierbij van groot belang zijn, aangezien dit specifieke ruimtes binnen het stedelijk landschap zijn met veel potentie voor een goed functionerende openbare ruimte (Mostafa, 2017; PPS, 2009). Voorbeelden hiervan zijn overal ter wereld te vinden. Zo profiteren steden als Kopenhagen (‘New Harbour’), Kaapstad (‘Victoria & Albert waterfront’) en Toronto van een succesvol ontwikkeld waterfront. Echter, deze potentie wordt lang niet altijd volledig benut. Een voorbeeld hiervan in Nederland is de Waalkade in Nijmegen. Momenteel een onaantrekkelijke kade door de afwezigheid van groen en contact met het water en aanwezigheid van verkeer (van Houtum, 2014).

Interessant hierbij is om dit onderzoek te plaatsen binnen het debat van planologische benaderingen ten aanzien van gebiedsontwikkeling. Heeft de verschuiving in Nederland van een bureaucratische ‘top-down’ manier van plannen naar een meer participatief ‘bottom-up’ planningsproces (Van der Cammen et al. 2012) effect op de uitkomsten van een gebiedsontwikkeling? Zijn er verschillen in uitkomst tussen beide benaderingen, als het gaat om de kwaliteit van de openbare ruimte? Met dit onderzoek wordt een bijdrage geleverd aan het beter begrijpen waarom sommige stedelijke ontwikkelingen, specifiek gericht op openbare ruimte bij waterfrontontwikkelingen, wel of niet slagen en wat voor planningsproces in de beste uitkomst resulteert. Deze kennis is relevant voor toekomstige stedelijke ontwikkelingen en binnen het huidige debat tussen verschillende planologische benaderingen van gebiedsontwikkeling. De conclusies uit dit onderzoek kunnen gebruikt worden om toekomstige waterfrontontwikkelingen beter in te richten, en zo tot een betere openbare ruimte te komen.

1.3.2. Wetenschappelijke relevantie

Ten tweede heeft dit onderzoek ook wetenschappelijke relevantie. Op het moment is er weinig kennis over de relatie tussen gekozen planningsbenaderingen en de ruimtelijke kwaliteit die daaruit volgt. Carmona (2016) stelt dat de overheid van invloed is op het proces en de uitkomst van ruimtelijk ontwerp en daarmee de ruimtelijke kwaliteit. Er is een kennistekort over planning en de relatie tot de uiteindelijke uitkomst wat betreft ontwerp en dus ruimtelijke kwaliteit. “Not much literature has focused on the process of urban design and its relationship to the final design outcome” (Banerjee and Loukaitou-Sideris, 2011, p. 275). Zij concludeerden dit al in 2011, en nog steeds bestaat dit kennistekort. Het proces om tot een bepaald stedelijk ontwerp te komen is, zo beschrijft Carmona, nog altijd enigszins een ‘black box’ fenomeen. Hoe en waarom een bepaalde ruimtelijke kwaliteit tot stand komt, en wat de rol van planning hierbij is, blijft onpeilbaar (Carmona, 2014).

Daarnaast bestaat er een kennistekort over het effect van een organische ‘bottom-up’ manier van gebiedsontwikkeling op de uiteindelijke planningsuitkomst. Hoe kan de ruimtelijke kwaliteit van projecten die op een dergelijke manier ontwikkeld zijn beoordeeld worden? Zorgt deze benadering van zelforganisatie, waarbij de overheid de rol van facilitator voor de markt op zich neemt, voor een betere ruimtelijke kwaliteit als planningsuitkomst? PBL (2012) heeft belangrijk onderzoek gedaan naar de verschillen tussen organische en integrale gebiedsontwikkeling. Wat de gekozen planningsbenadering voor invloed heeft op de ruimtelijke kwaliteit werd daarbij niet onderzocht. Kan de verantwoordelijkheid voor stadsplanning neergelegd worden bij lokale initiatiefnemers, waardoor expertise op het gebied van stadsontwikkeling minder belangrijk wordt? Dit debat over planning en welke partijen verantwoordelijk zijn voor het bedenken van de ruimtelijke inrichting is zeer relevant. Dit debat speelt al sinds de strijd die stadsbewoner Jane Jacobs in 1961 voerde met een stadsarchitect Robert Moses over stadsplanning in New York. Laatstgenoemde bedacht een groots plan voor een snelweg dwars door New York, iets wat op veel weerstand stuitte van bewoonster Jacobs. Zij beargumenteerde dat de planologen in New York de leefbaarheid van de stad uit het oog verloren waren en veel meer zouden moeten luisteren naar de belangrijkste vormgever van een stad, haar bewoners. Nog steeds is het debat over de beste planningsbenadering (‘top-down’ vs. ‘bottom-up’) actueel (Hajer, 2011, p. 35).

Dit onderzoek zal een bijdrage leveren aan beide kennislacunes. Door een vergelijking van ruimtelijke kwaliteit te maken tussen projecten die vanuit een verschillende planningsbenadering tot stand zijn gekomen, wordt waardevolle kennis geproduceerd. Dit onderzoek kan zo bijdragen aan het beter begrijpen van de relatie tussen gekozen planningsbenaderingen en de bijbehorende planningsuitkomst, in dit geval de ruimtelijke kwaliteit van openbare ruimte. Zo wordt bijgedragen aan de kennislacune wat betreft de relatie tussen planning en ruimtelijke kwaliteit, en wordt het effect van de organische 'bottom-up' benadering op de planningsuitkomst bekeken. Dit zijn beide relevante debatten die spelen binnen de planologie, waardoor dit onderzoek wetenschappelijk relevant is.

2. Theorie

2.1. De openbare ruimte

De publieke of openbare ruimte is een onderwerp waar veel literatuur over geschreven is. De discussie strekt zich uit van vragen over wat openbare ruimte precies is en het belang ervan tot de vraag of openbare ruimte überhaupt nog zal blijven bestaan in de toekomst (Hospers et al., 2015). Het definiëren van de publieke ruimte blijkt lastig, vanwege de verschillende interpretaties over wat het 'publiek' vormt (Staeheli & Mitchell, 2007). Ook wordt het begrip vanuit veel verschillende disciplines benaderd, waardoor op andere kenmerken gefocust wordt. Zo zijn er typologieën gebaseerd op ontwerp, functie, sociaal-culturele aspecten en politiek-economische aspecten (Carmona, 2010b). Kohn (2004) beargumenteert dat er drie concepten zijn waarmee ruimte gecategoriseerd kan worden. Dit zijn toegankelijkheid, eigendom en intersubjectiviteit (in hoeverre een ruimte interactie bevordert). Echter, haar categorisering laat vooral zien hoe complex het begrip publieke ruimte is, met al haar verschillende tussenvormen en de toenemende privatisering van ruimte (Ibid). De meeste definities onderscheiden publieke ruimte, aan de hand van fysieke kenmerken, als een ontmoetingsplek en een plek waar ruimte is voor onderhandeling en protest (Staeheli & Mitchell, 2007, p.6).

Definities die zowel de fysieke als de sociale dimensie bevatten, bieden het meeste houvast. In principe is de openbare ruimte voor iedereen en zijn het gebieden die vrij toegankelijk zijn (Hospers et al., 2015). *"Public space relates to all those parts of the built and natural environment where the public have free access. It encompasses all the streets, squares and other rights of way, whether predominantly in residential, commercial or community/civic uses; the open spaces and parks; and the "public/private" spaces where public access is unrestricted (at least during daylight hours). It includes the interfaces with key internal and private spaces to which the public normally has free access"* (Carmona, de Magalhães, Blum & Hammond, 2004). Door het vervlechten van zowel het fysieke als het sociale aspect, en ook rekening te houden met kenmerken als toegankelijkheid en eigendom, lijkt deze definitie een van de meest complete verwoordingen die op het moment beschikbaar is van het complexe begrip publieke ruimte.

Volgens sommige literatuur wordt het voortbestaan van de publieke ruimte bedreigd door trends als privatisering, de opkomst van het internet en de individualisering van de samenleving (Hospers et al., 2015). Het publieke karakter van openbare ruimtes zou verdwijnen, omdat geen enkele ruimte daadwerkelijk meer openbaar is. Dit scenario wordt echter door lang niet iedereen onderschreven. Zo concludeert De Magalhães (2010) dat er vooral een verandering in totstandkoming van de

openbare ruimte is, waarbij meer stakeholders betrokken zijn. Over het algemeen wordt het belang van publieke ruimte onderstreept, in plaats van de ondergang ervan.

Er zijn verschillende stromingen wat betreft de toegevoegde waarde van de openbare ruimte. Sommige theorieën focussen op de waardestijging van land en gebouwen door de aanwezigheid van een goede openbare ruimte. In het aantrekken van bedrijven kan een goede openbare ruimte een belangrijke rol spelen. Het heeft invloed op de waarde van omliggende gebouwen en het biedt extra mogelijkheden door de aantrekkingskracht op mensen en dus consumenten (Woolley, 2004). "Nowadays the quality of urban space has become a prerequisite for the economic development of cities; and urban design has taken an enhanced new role as a means of economic development" (Gospodini, 2002). Anderen focussen op het belang van een goede openbare ruimte voor de leefbaarheid van de stad (Jacobs, 1961; Gehl & Matan, 2009). Goede openbare ruimte zorgt ervoor dat mensen meer activiteiten ondernemen, elkaar kunnen ontmoeten en op dit soort manieren zowel fysiek als mentaal gezonder zijn (Gehl, 2010; Montgomery, 2013). Een laatste stroming focust op de toegevoegde waarde van openbare ruimte als plek voor democratie en protest (Parkinson, 2012). De openbare ruimte biedt burgers de mogelijkheid om meningen uit te wisselen en te kunnen protesteren, en is op dit soort manieren van essentieel belang voor de democratie. Ook vanuit deze motivering is het van groot belang dat de openbare ruimte en haar ontwerp uitnodigt tot interactie (Teerds, 2017). Deze stromingen zijn natuurlijk niet los te zien van elkaar en niet wederzijds uitsluitend. Een combinatie waarbij deze verschillende effecten aanwezig zijn, afhankelijk van de locatie en context, lijkt het dichtst bij de werkelijkheid te liggen. Een goede openbare ruimte draagt dus bij aan het succes van de stad, door bij te dragen aan gezondheid, economie en het sociale leven in een stad (Pasaogullari & Doratli, 2004).

Recente literatuur houdt zich bezig met de constatering dat er een algemene achteruitgang is wat betreft openbare ruimte en haar kwaliteit (Carmona, 2010b). Dit debat wordt gekenmerkt door een dichotomie, een groep die deze achteruitgang verwijt aan 'under-management' van de openbare ruimte en een groep die juist 'over-management' als het probleem ziet. Carmona heeft dit debat geïnterviewd en bekeken wat de algemene redenen waren.

De literatuur over 'under-management' van de openbare ruimte stelt dat een gebrek aan aandacht voor goede openbare ruimte gezorgd heeft voor de achteruitgang van de kwaliteit van dit soort ruimtes. Door 'under-management' ontstaan er verschillende soorten effecten die leiden tot de achteruitgang van de kwaliteit. Een voorbeeld hiervan is de zogeheten 'invaded space', waarbij de auto ervoor zorgt dat de openbare ruimte minder aantrekkelijk wordt (Gehl & Gemzoe, 2001). Ook de opkomst van 'third places', zoals koffietentjes, zorgt voor een achteruitgang aangezien dit soort plekken steeds meer gaan functioneren als (semi)publieke ruimte. Door gebrek aan adequaat

management zorgen dit soort ontwikkelingen voor de achteruitgang van kwaliteit van de openbare ruimte, zo beargumenteren velen (Carmona, 2010a).

De ‘over-management’ kritieken betreffen juist de commercialisering van de openbare ruimte, en de achteruitgang die volgens hen daarmee gepaard gaat. Het feit dat steeds meer openbare ruimte onder privaat bezit valt, of het gegeven dat er steeds meer ‘one size fits all’ formule gedreven ruimte ontwikkeld wordt, zorgt voor een achteruitgang van de publieke ruimte (Carmona, 2010a). Hier gaat het dus niet over een gebrek aan management, zoals net beschreven. Het gaat juist over een teveel management dat ontstaat in de publieke ruimte.

Carmona nuanceert het beeld van deze dichotomie door te stellen dat het om twee kanten van dezelfde medaille gaat en dat ze in feite elkaar veroorzaken. “As such, many of the critiques of over-managed public space could be seen as a consequence of the under-management of publicly owned space by the public sector, causing in turn a flight from truly public space into private and semiprivate domains” (Carmona, 2010a, p. 145).

2.2. Planningsstrategieën in Nederland

Nederland stond jarenlang bekend vanwege haar integrale aanpak van gebiedsontwikkeling (Buitelaar & Bregman, 2016; De Zeeuw, 2011). Dit was de heersende planningscultuur, waarbij we onder planningscultuur zowel het wettelijke kader van planning, de geïnstitutionaliseerde manier van werken en de dominante opvattingen over verschillende rollen binnen het proces verstaan (Sanyal, 2005). Deze aanpak, ook wel omschreven als de “comprehensive integrated approach” (CEC, 1997), wordt gekenmerkt door drie kernwaardes. Dit zijn integraliteit, alomvattendheid en actief grondbeleid (Buitelaar & Bregman, 2016). Deze planningsbenadering behelsde allesomvattende plannen voor grotere gebieden, waarbij de overheid een actief grondbeleid hanteerde. Zij kochten de grond op, zorgden ervoor dat grond bouwrijp gemaakt werd voor ontwikkeling door infrastructuur aan te leggen en verkocht de grond dan door aan projectontwikkelaars (Needham, 2007). De voordelen die dit model met zich meebracht waren onder andere de mogelijkheid om stedelijke ontwikkelingen te sturen in de gewenste richting, het veiligstellen van publieke goederen en het terugwinnen van gemaakte kosten wat betreft infrastructuur en planvorming (Buitelaar & Bregman, 2016). Het nadeel hiervan is dat de kosten vooraf gaan aan de baten (die pas na ontwikkeling verdeeld worden) waardoor de gemeente meer risico draagt.

Door verschillende ontwikkelingen is er echter steeds meer druk ontstaan op deze integrale manier van gebiedsontwikkeling. Met name de economische crisis in 2008 had verstrekende gevolgen voor de Nederlandse planningscultuur (De Zeeuw, 2011; Buitelaar & Bregman, 2016). De

crisis liet zien dat actief grondbeleid veel financiële risico's met zich meebrengt vanwege de kwetsbaarheid voor prijsfluctuaties in de huizenmarkt, bijvoorbeeld door vraagdaling zoals na de crisis. Door uitstel en in sommige gevallen zelfs afstel van grote projecten leden verschillende overheden grote verliezen. Dit gegeven zorgde ervoor dat lokale overheden op zoek gingen naar een planningsstrategie waar minder risico mee gemoeid was (PBL, 2012). Het veranderde wettelijke kader (Wro in 2008) zorgde er tevens voor dat het makkelijker werd om kosten te verhalen en om bijvoorbeeld sociale woningbouw te realiseren. Dit hielp ook mee in de verschuiving naar een nieuwe en minder risicovolle planningsstrategie, namelijk die van organische gebiedsontwikkeling (Buitelaar & Bregman, 2016, p. 9).

Om het risico in te dammen verschoof het planningsdiscours van integrale gebiedsontwikkeling naar een organische manier. "Een organische planningsstrategie is een vorm van ontwikkeling waarbij initiatieven vanuit de samenleving voorop staan en waarbij de overheid veel meer een faciliterende en kaderstellende rol speelt. Dit betekent automatisch minder integraal (financieel en organisatorisch) en minder grootschalig" (PBL, 2012, p.8). Bij een organische gebiedsontwikkeling is de gemeente meer facilitator dan initiator. Zij moeten obstakels zo veel mogelijk wegnemen zodat private en kleinschalige initiatieven tot bloei kunnen komen (Hajer, 2011). Met een geleidelijke aanpak worden verschillende projecten (zowel kleine als grotere schaal) georganiseerd, waarbij de uitkomst niet in beton gegoten is. Hierbij is meer ruimte voor deze partijen, waarbij participatie van kleinere partijen en particulieren ook gestimuleerd wordt. Een organische planningsstrategie heeft verschillende voordelen ten opzichte van een integrale strategie, bijvoorbeeld dat het risico van een organische aanpak kleiner is. Zo vergroot een organische aanpak de betrokkenheid onder de eindgebruikers, het zorgt voor een meer continue transformatie van steden en het biedt meer flexibiliteit om bijvoorbeeld tussentijds in te spelen op veranderingen in behoeften (PBL, 2012, p. 46). Met name de flexibiliteit om in te spelen op tussentijdse ontwikkelingen is een groot voordeel ten opzichte van integrale gebiedsontwikkeling.

Een organische planningsstrategie is niet de oplossing voor alle problemen. In sommige gevallen zal, onder specifieke omstandigheden, een integrale en publieke gebiedsontwikkeling nog steeds een goede optie zijn (Van der Krabben & Jacobs, 2012). Het moet nog blijken of de organische aanpak het dominante discours zal worden of dat het een tijdelijke oplossing is voor de effecten van de crisis, waarna de integrale aanpak weer aan populariteit zal winnen (Buitelaar & Bregman, 2016; PBL, 2012). Ook de organische strategie kent nadelen. Want wat gebeurt er met een gebied wat aangewezen is voor ontwikkeling maar waar lokale initiatieven uitblijven? En is het mogelijk om iedereen bij een dergelijk planningsproces te betrekken, of zijn er bepaalde bevolkingsgroepen die

hier niet op reageren waardoor de inclusiviteit van stedelijke ontwikkeling onder druk komt te staan? Dit zijn grote uitdagingen bij een participatief planningsproces (Cilliers & Timmermans, 2014, p. 419).

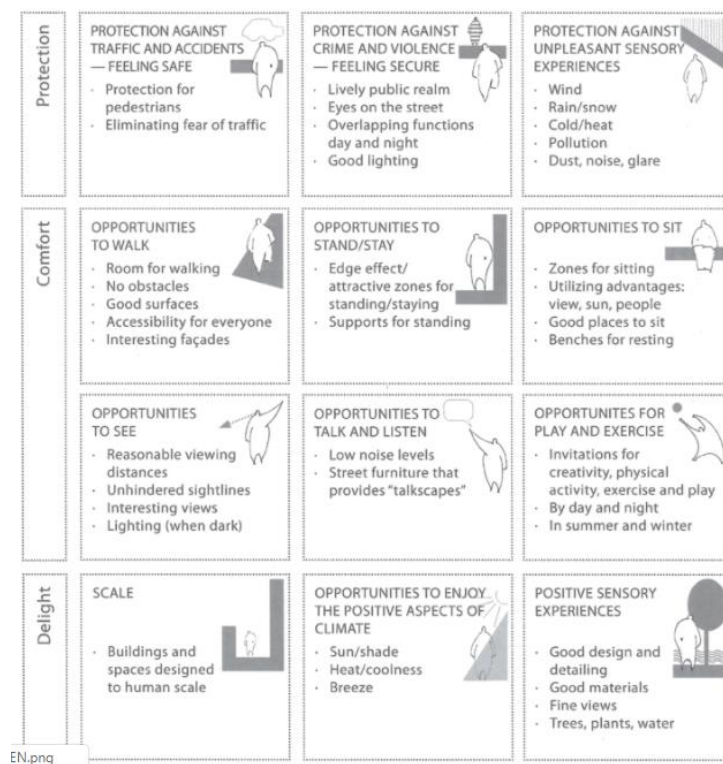
De vraag is wat het effect van deze verschuiving is op de kwaliteit van de openbare ruimte. De aanpak van integrale gebiedsontwikkeling was mede ingegeven door de behoefte om ervoor te zorgen dat publieke goederen en ook een goede publieke ruimte gegarandeerd kon worden (Buitelaar & Bregman, 2016, p. 7). Is er bij een organische manier van gebiedsontwikkeling wel genoeg oog voor de openbare ruimte? Want wie neemt er verantwoordelijkheid voor een dergelijk publiek goed, wanneer kleinschalige initiatieven de drijvende kracht zijn? Of werkt een organische manier juist beter omdat er beter naar particulieren geluisterd wordt waardoor de plannen een breder draagvlak hebben, zoals het onderzoek van PBL (2012) doet suggereren. Dit onderzoek zal hier meer inzicht in verschaffen. Bij deze vraag kan een parallel getrokken worden met het 'over/under-management' debat (Carmona, 2010a) over openbare ruimte zoals eerder uiteengezet is. Bij organische gebiedsontwikkeling ligt het gevaar van 'under-management' van de openbare ruimte op de loer. Als niemand verantwoordelijkheid neemt en er geen initiatieven ontstaan uit de organische manier van plannen om te voorzien in goede openbare ruimte, zal dit tot 'under-management' van de publieke ruimte kunnen leiden. Dezelfde parallel kan niet helemaal getrokken worden voor 'over-management' van publieke ruimte en een integrale manier van gebiedsontwikkeling. Het zou kunnen zijn dat theoretische opvattingen over een goede openbare ruimte leiden tot een grotere homogeniteit van de openbare ruimte. Dezelfde beproefde succesformules worden dan op meerdere plekken geprobeerd te implementeren. Echter, het 'over-management' debat gaat ook over privatisering van de publieke ruimte (Carmona, 2010a). Dit is iets wat bij integrale gebiedsontwikkeling niet expliciet een rol speelt, waardoor de parallel tussen integrale gebiedsontwikkeling en 'over-management' van de openbare ruimte minder aanwezig lijkt.

2.3. Ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte

Over kwaliteit van de openbare ruimte is vanuit veel verschillende perspectieven geschreven. Over het algemeen wordt het belang van een goede openbare ruimte dus onderschreven. Nu de significantie van een openbare ruimte van goede kwaliteit duidelijk is, is het van belang om te kijken wat bijdraagt aan goede openbare ruimte en welke theorie bruikbaar is voor dit onderzoek. De al eerder genoemde Jane Jacobs (1961) signaleerde in haar boek al verschillende kenmerken die bijdragen aan de kwaliteit van stedelijke ruimte. Dit was geen wetenschappelijk onderzoek, maar had wel relevantie door de nadruk op het menselijke aspect. Later werd hierover steeds meer theorie ontwikkeld om te komen tot goede openbare ruimte. Een van de voorlopers hierin was William

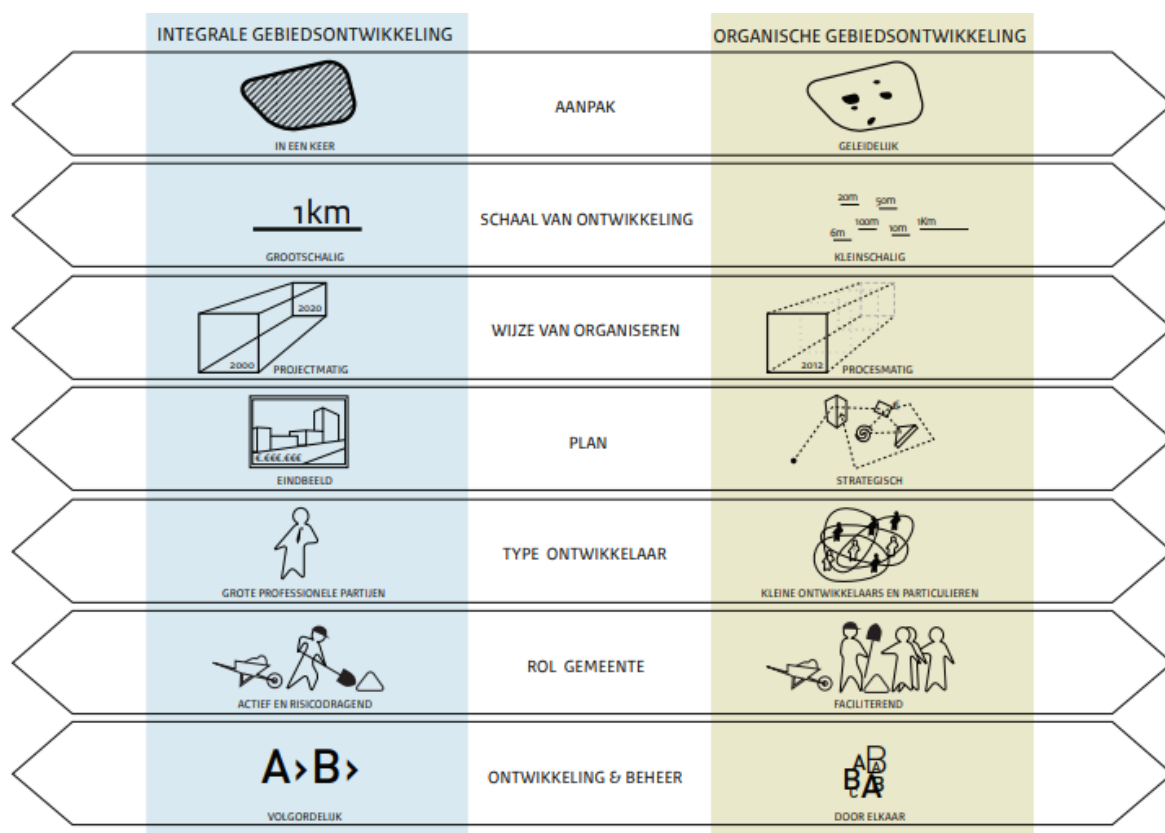
Whyte (1980) en het door hem opgerichte 'Project for Public Spaces'. Hij onderscheidde, door middel van het filmen van openbare ruimte en het tellen van haar gebruikers, stedenbouwkundige kenmerken die ervoor zorgen dat een openbare ruimte goed functioneert.

Iemand die hierop voortborduurde en op dit moment een van de meest invloedrijke personen is wat betreft stedelijk ontwerp op menselijke maat is Jan Gehl. In zijn boek 'Cities for People' (2010) omschrijft hij manieren hoe je steden kan ontwerpen op menselijke maat. Op deze manier kan de inrichting van de stad bijdragen aan het geluk van haar bewoners. Openbare ruimte is hierbij van cruciaal belang en hij heeft een kader van twaalf kwaliteitseisen voor goede openbare ruimte opgesteld. Deze factoren zijn opgesteld op basis van jarenlang onderzoek in samenwerking met 'The Centre for Public Space Research' (Gehl & Gemzoe, 2006). Op basis hiervan kan een bepaalde ruimte of gebied, op een objectieve manier, worden beoordeeld. Aan welke kenmerken van een goed ontworpen openbare ruimte voldoet een bepaalde casus en op welke gebieden blijft die achter? Deze succesfactoren zijn te onderscheiden in drie categorieën. Dit zijn bescherming, comfort en genot (Gehl, 2010). De verschillende succesfactoren staan weergegeven in de figuur hieronder. Belangrijk om te vermelden is dat dit model focust op het fysieke ontwerp van openbare ruimte. Het fysieke ontwerp draagt voor een groot deel bij aan het succes van een openbare ruimte. Het sociale aspect, waarbij beleving van de gebruikers een grote rol speelt, valt buiten het bereik van dit onderzoek vanwege tijdsoverwegingen.

Figuur 1: 12 Kwaliteitseisen voor een goede openbare ruimte (Gehl, 2010).

Zoals Carmona in zijn model over de totstandkoming van een gebiedsontwikkeling laat zien, heeft het ontwikkelingsproces een bepalende rol in de uitkomst van een gebiedsontwikkeling (Carmona, 2014, p. 11). Het ontwerp van de openbare ruimte, en daarmee in grote mate ook de kwaliteit ervan, is dus onderhevig aan invloed van de manier waarop een gebiedsontwikkeling tot stand komt en hoe het bijbehorende proces verloopt. Dit onderzoek zal een vergelijking maken tussen de manier van gebiedsontwikkeling, organisch of integraal, en de uiteindelijke uitkomst van een dergelijke gebiedsontwikkeling wat betreft de openbare ruimte. Hierbij is het belangrijk om de belangrijkste verschillen tussen deze twee planningsstrategieën duidelijk te hebben. Het Planbureau voor de Leefomgeving heeft een model ontwikkeld die deze twee uitersten omschrijft aan de hand van verschillende kenmerken van een gebiedsontwikkeling (PBL, 2012, p. 45). De verschillende keuzes die er zijn wat betreft gebiedsontwikkeling en de verschillen tussen een organische en een integrale gebiedsontwikkeling worden in dit figuur (hieronder zichtbaar) weergegeven. “Bij integrale gebiedsontwikkeling wordt meer projectmatig geopereerd met een duidelijk eindbeeld, daar waar organische gebiedsontwikkeling meer een open-eindekarakter heeft” (PBL, 2012, p. 45). Belangrijk om hierbij te vermelden is dat het model de twee uitersten van een continuüm weergeeft, terwijl er in de praktijk verschillende mengvormen bestaan tussen deze twee manieren.

Figuur 2: Organische gebiedsontwikkeling ten opzichte van integrale gebiedsontwikkeling. (PBL, 2012, p. 45)

Het model is van belang voor dit onderzoek, aangezien het een goede omschrijving is van de verschillende manieren van gebiedsontwikkeling en kan helpen bij het operationaliseren hiervan. Aan de hand van dit model kan vastgesteld worden of een gebiedsontwikkeling meer organisch of integraal verlopen is, wat van groot belang is voor dit onderzoek. Interessant is het feit dat het onderzoek van PBL (2012) niet ingaat op het effect van de gekozen planningsbenadering op de ruimtelijke kwaliteit van het te ontwikkelen gebied. Zoals eerder aangegeven heeft de manier van ontwikkelen invloed op de uiteindelijke uitkomst van het ontwerp (Carmona, 2014). De openbare ruimte, bij uitstek een ruimte binnen het stedelijk landschap wat voor iedereen een goede ruimtelijke kwaliteit moet bieden, zou hierdoor beïnvloed kunnen worden. Worden aspecten zoals geformuleerd door Gehl, die bijdragen aan de ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte, nog wel in acht genomen bij een organische manier van gebiedsontwikkeling?

In een stedelijk landschap waar openbare ruimte steeds belangrijker wordt, is het van wezenlijk belang om te kijken hoe succesvol verschillende planningsbenaderingen zijn bij de totstandkoming van dit soort ruimte. Stedelijke waterfrontontwikkeling is hierbij een interessante afbakening, aangezien dit soort stedelijke ruimte veel potentieel heeft binnen de Nederlandse context en het ruimte is waarbij het publieke karakter en een goede openbare ruimte een sleutelaspect van succes is (PPS, 2008). Interessant is dus om deze aspecten van ruimtelijke kwaliteit, specifiek die van de openbare ruimte, toe te voegen aan de vergelijking van PBL tussen integrale en organische gebiedsontwikkeling. Dit zijn aspecten die in het onderzoek van PBL niet meegenomen zijn maar wel relevant zijn binnen het vakgebied van planologie en stedenbouw. Een kritische kanttekening die hierbij geplaatst moet worden is het begrip ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte, en de fluiditeit hiervan. Ten eerste is het begrip kwaliteit enigszins problematisch. Bij het ene project kunnen de gehanteerde kwaliteitsconcepten zeer breed opgezet zijn terwijl dit bij een ander project veel beperkter kan zijn. Dit speelde een belangrijke rol bij het evalueren van VINEX-locaties in Nederland (Van den Hof, 2006). Door de verschillende opvattingen over wat onder kwaliteit verstaan wordt, is het ingewikkelder om een eenduidige vergelijking te maken. Ook kan er een kritische noot geplaatst worden bij het feit of de openbare ruimte wel degelijk iedereen aan moet spreken. Als behoefte van gebruikers verschilt, kan het zijn dat eenzelfde aanbod verschillend gewaardeerd wordt (Van den Hof, 2006; Hospers et al., 2015). Zo blijft het dus lastig om de openbare ruimte te beoordelen. Wensen van gebruikers en opvattingen over kwaliteit zullen per project verschillen, waardoor een vergelijking nooit helemaal objectief zal zijn. Door te kiezen voor casussen met een vergelijkbare stedelijke context en het op dezelfde manier toepassen van het 'objectieve' kwaliteitsmodel van Jan Gehl (2010) wordt geprobeerd de invloed van deze factoren zo veel mogelijk in te perken.

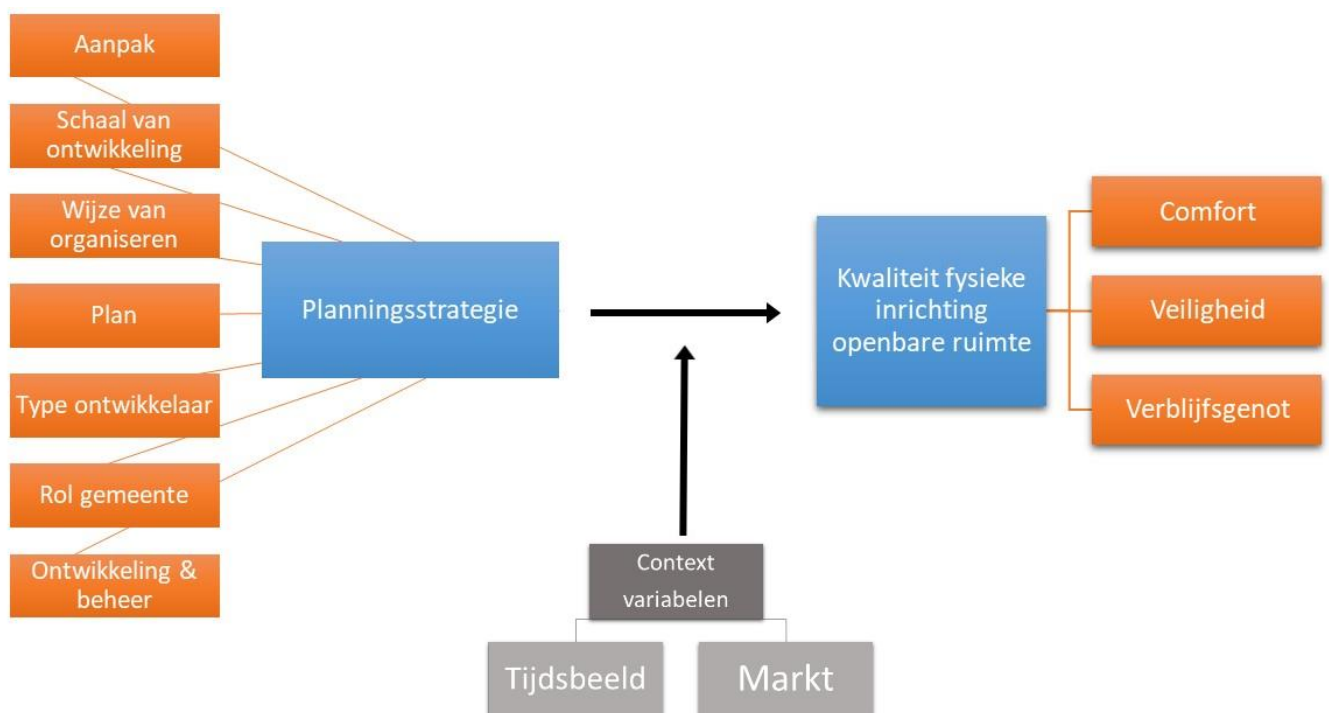
2.4. Conceptueel model

De relevante theorieën voor dit onderzoek worden weergegeven in een conceptueel model. Dit model staat weergegeven op de volgende pagina. De verschillende keuzes die gemaakt worden bij een planningsstrategie voor een gebiedsontwikkeling, zoals gedefinieerd door PBL (2012), hebben hierbij wellicht invloed op de kwaliteit van de openbare ruimte. Het beoordelen van de planningsstrategie die ten grondslag ligt aan de totstandkoming van openbare ruimte gebeurt aan de hand van de verschillende aspecten uit het onderzoek van PBL (2012). Dit zijn de aanpak, de schaal van ontwikkeling, de wijze van organiseren, het soort plan, het type ontwikkelaar, de rol van de gemeente en de manier van ontwikkeling en beheer. De kwaliteit van de openbare ruimte valt uiteen uit drie criteria, aan de hand van de kwaliteitscriteria voor openbare ruimte als geformuleerd door Jan Gehl (2010). Deze criteria vallen in totaal uiteen in twaalf aspecten, zoals eerder weergegeven in de literatuurbespreking. Dit onderzoek zal gaan onderzoeken of de planningsstrategie (organische of integrale aanpak) bij stedelijke waterfrontontwikkeling in Nederland invloed heeft op de uiteindelijke kwaliteit van de openbare ruimte van een dergelijke gebiedsontwikkeling.

De relatie tussen deze twee concepten wordt wellicht beïnvloed door zogeheten contextvariabelen. Deze variabelen vertegenwoordigen de context waarin een bepaald project tot stand komt. Deze context is vloeibaar en verandert met de tijd (Carmona, 2014). Dit heeft invloed op de uiteindelijke planningsuitkomst, oftewel de relatie tussen een gekozen strategie en de uiteindelijke ruimtelijke kwaliteit die geleverd wordt. De belangrijkste contextvariabelen zijn het tijdsbeeld en de markt. Ten eerste heeft het tijdsbeeld invloed op de uiteindelijke planningsuitkomst. Het fysieke ontwerp van openbare ruimte is ook een manifestatie van politieke compromissen die gesloten worden hierover (Ibid). Stedelijk ontwerp is het afstemmen van verschillende belangen van groepen binnen de maatschappij (Dobbins, 2009; McGlynn & Murrain, 1993). Dit gaat echter gepaard met het maken van compromissen, waardoor het fysieke ontwerp van een openbare ruimte beïnvloed wordt. Het heersende tijdsbeeld heeft een belangrijke invloed op deze compromissen. Het eindresultaat van een ontwikkeling zal vrijwel altijd een reflectie zijn van de stijlen en trends die op dat moment heersend zijn (Carmona, 2015). “Een stedenbouwkundig masterplan is een momentopname: een plaats- en tijdgebonden resultante van – in veel gevallen – een dialoog tussen stedenbouwkundige professionals, gemeenteambtenaren, gemeentebestuurders, andere overheden, (soms) toekomstige gebruikers, maatschappelijke organisaties en marktpartijen” (Van den Hof, 2006, p. 91-92). De heersende opvattingen over wat zorgt voor goede openbare ruimte spelen op deze manier dus een rol bij de uiteindelijke planningsuitkomst.

Daarnaast speelt de markt een rol bij de uiteindelijke uitkomst van stedelijk ontwerp. Carmona (2014) noemt dit het bijeenbrengen van middelen. Openbare ruimte wordt gefinancierd

door private partijen, publieke partijen of een combinatie van deze twee. De conditie van de markt en de welwillendheid om te investeren in openbare ruimte speelt dus een wezenlijk belang bij de totstandkoming van stedelijk ontwerp. "An implication of this is that projects generally require favourable market conditions for their delivery" (Carmona, 2014, p.20). Dit werd ook duidelijk in de periode na de economische crisis in 2008. Projectontwikkelaars namen minder risico en kozen voor een soberdere openbare ruimte (Rekenkamercommissie Houten, 2017). Ook in Nederland speelt dit een rol, bijvoorbeeld tijdens het ontwikkeling van de VINEX-locaties. "Ambities tijdens het ontwikkelingsproces worden 'ingeruild' tegen andere ambities" (Van den Hof, 2006). Op deze manier heeft de marktsituatie invloed op de relatie tussen planning en de uiteindelijk gerealiseerde ruimtelijke kwaliteit.

Figuur 3 Conceptueel model

3. Methodologie

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt als volgt:

“Wat is de kwaliteit van de inrichting van openbare ruimte van stedelijke waterfrontontwikkeling in Nederland, en in hoeverre zijn er verschillen in kwaliteit tussen dergelijke projecten die organisch of integraal tot stand zijn gekomen?”

Dit hoofdstuk beschrijft de verschillende keuzes die gemaakt zijn wat betreft onderzoeksstrategie en bijbehorende methoden. Eerst zal beargumenteerd worden waarom gekozen is voor een ‘multiple case-study’ strategie. Daarna wordt verantwoord welke methoden van dataverzameling gekozen zijn om tot een antwoord op de hoofdvraag te komen. Vervolgens wordt ingegaan op de selectie van casussen, en de strategie die hierbij is toegepast. Als laatste komt de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek ter sprake.

3.1. Onderzoeksstrategie

De hoofdvraag van dit onderzoek valt uiteen in twee delen, namelijk een beschrijvend en een verklarend deel. Het beschrijvende deel gaat over de kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte van stedelijke waterfrontontwikkeling in Nederland. Hierin zal beschreven worden hoe de inrichting van dergelijke openbare ruimte eruit ziet en of dit als goed of slecht gezien kan worden. Omdat het een bepaald punt in tijd beschrijft en geen ontwikkeling kan worden gesproken van een statisch beschrijvend deel van dit onderzoek (Vennix, 2012). Om dit te onderzoeken zal gebruik gemaakt worden van een multiple casestudy. “The case study method “explores a real-life, contemporary bounded system (a case) or multiple bounded systems (cases) over time, through detailed, in-depth data collection involving multiple sources of information... and reports a case description and case themes” (Creswell, 2013, p. 97). De verschillende onderzoeksobjecten zullen uitvoerig en diepgaand bestudeerd moeten worden. Zo zal de kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte in kaart worden gebracht. Daarnaast is het van belang om per stedelijk waterfrontontwikkelingsproject ook de achterliggende planningsbenadering te doorgronden. Door meerdere onderzoeksmethoden toe te passen wordt een uitvoerig en zo compleet mogelijk beeld geschetst van de verschillende onderzoeksobjecten, in dit geval stedelijke waterfrontontwikkelingsprojecten in Nederland. Een casestudy onderzoek leent zich goed voor een meer diepgaand beschrijvend onderzoek, en kan ook voor verklarende vragen gebruikt worden (Yin, 1994). Het sluit ook goed aan bij dit onderzoek omdat er een beperkt aantal relevante onderzoeksobjecten (waterfrontontwikkelingsprojecten in Nederland) bestaan.

Daarnaast bevat dit onderzoek een verklarend gedeelte. In dit gedeelte wordt gekeken of er verschillen zijn in de kwaliteit van de onderzochte openbare ruimte tussen projecten die met een andere planningsbenadering tot stand zijn gekomen. Dit gedeelte van het onderzoek kijkt dus of een verschil in planningsbenadering van invloed is op het verschil in kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte. Om deze vergelijking te kunnen maken is een 'multiple casestudy' een passende onderzoeksstrategie. Een casestudy is ook een geschikte onderzoeksstrategie voor verklarend onderzoek (Saunders, Lewis & Tornhill, 2011). Zo kan zowel de kwaliteit van de openbare ruimte alsmede de achterliggende planningsbenadering van meerdere projecten goed in beeld gebracht worden. Door het onderzoeken van meerdere cases kan een vergelijking gemaakt worden op basis van het verschil in planningsbenadering. Hiermee krijgt het verklarende gedeelte van dit onderzoek vorm. De combinatie van een beschrijvende en verklarende component binnen dit onderzoek zorgt ervoor dat een multiple casestudy strategie passend is voor dit onderzoek. De multiple casestudy methode stelt de onderzoeker in staat om verschillen en gelijkenissen te vinden tussen de onderzochte cases (Verschuren & Doorewaard, 2015).

Een casestudy is over het algemeen een kwalitatief onderzoek, wat ervoor zorgt dat er voornamelijk kwalitatieve data verzameld wordt. Kwalitatief onderzoek gaat vaak gepaard met een inductieve benadering. Inductie betekent dat vanuit een beperkt aantal waarneming geprobeerd wordt een generaliseerbare conclusie af te leiden (Vennix, 2012). Dit onderzoek zal dan ook grotendeels volgens deze benadering werken. Data zal verzameld worden doormiddel van interviews en observatie, wat goed aansluit op de kwalitatieve insteek van dit onderzoek. Op deze manier worden de verschillende cases eerst los van elkaar zorgvuldig in beeld gebracht. Daarna zal gekeken worden of er uit deze verzamelde data generalisatie mogelijk is. Echter, het is van wezenlijk belang dat de ruimtelijke kwaliteit en de inrichting van de openbare ruimte van de te onderzoeken projecten goed te vergelijken is met elkaar. Om verschillen te ontdekken tussen projecten die organisch tot stand zijn gekomen en projecten die op een integrale manier ontwikkeld zijn, is het verstandig om de observatie van de openbare ruimte enigszins kwantitatief in te steken. Dit betekent dat voorafgaand aan de observatie een observatieprotocol gemaakt zal worden (Vennix, 2012). Aan de hand van dit kader, geformuleerd op basis van eerder wetenschappelijk onderzoek, kan de ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte bij de verschillende cases op dezelfde manier onderzocht worden. Op deze manier is bij een vergelijking tussen de verschillende cases beter te ontdekken of er bij bepaalde aspecten verschillen aanwezig zijn. Deze data over de kwaliteit van de openbare ruimte, verzameld doormiddel van observatie, zal aangevuld worden met data uit de interviews. Om de achterliggende planningsbenadering te onderzoeken zal vanuit een kwalitatieve insteek data verzameld worden, doormiddel van interviews en documentanalyse.

3.2. Onderzoeksmethode

Om de verschillende deelvragen te beantwoorden en zo tot een antwoord op de hoofdvraag te komen, zal er een verscheidenheid aan data verzameld worden. De keuze voor een multiple casestudy onderzoek impliceert dat dit vooral kwalitatieve data zal zijn. Een case studie is over het algemeen kwalitatief van aard (Verschuren & Doorewaard, 2015; Gustafsson, 2017). Daarnaast is een kenmerk van een casestudie, zoals de eerder genoemde definitie van Creswell (2013) al aangeeft, dat er op verschillende manieren data verzameld wordt over de onderzoeksobjecten. Voor dit onderzoek zal gebruik gemaakt worden van literatuuronderzoek, observatie, documentanalyse en interviews. Deze manieren, en de relevantie hiervan voor dit onderzoek, worden hieronder beschreven.

3.2.1. Literatuuronderzoek

De eerste twee deelvragen zullen op basis van literatuuronderzoek geschreven worden. Om een beter beeld te krijgen van de ruimtelijke kwaliteit van openbare ruimte bij een waterfrontontwikkeling en de verschillende bestaande planningsbenaderingen zal zorgvuldig literatuuronderzoek de basis zijn. Het is van essentieel belang om eerst, aan de hand van deze eerste twee deelvragen, de literatuurbespreking uit te bouwen om zo een goed beeld te hebben van de verschillende factoren die in dit onderzoek aan bod komen. De eerste en tweede deelvraag liggen zo ten grondslag aan de analyse en dataverzameling voor de rest van het onderzoek, dat gefocust is op verschillende casussen in Nederland.

3.2.2. Observatie

Om de ruimtelijke kwaliteit van de publieke ruimte bij de gekozen waterfrontontwikkelingen in kaart te brengen, wordt gebruik gemaakt van observatie als dataverzameling. Het fysieke ontwerp van deze ruimte staat hierbij centraal, omdat dit de ruimtelijke kwaliteit van de publieke ruimte bepaalt. Een goede openbare ruimte is van vitaal belang bij de totstandkoming van een succesvol waterfront (PPS, 2008; Mostafa, 2017). Dit onderzoek zal de ruimtelijke kwaliteit van de publieke ruimte beoordelen aan de hand van het fysieke ontwerp. Ondanks het feit dat de fysieke inrichting van openbare ruimte niet allesbepalend is voor het succes, heeft het wel een zeer grote invloed op haar succes (Whyte, 1980; Gehl, 2010). Gehl heeft als pionier en deskundige op dit gebied, zoals eerder weergegeven, een kader ontworpen met 12 criteria voor succesvolle stedelijke openbare ruimte. “The finest and best functioning city spaces throughout the world demonstrate careful overall treatment of all the quality factors mentioned” (Gehl, 2010, p. 238). Het is dan ook logisch om dit kader aan te houden om de ruimtelijke kwaliteit van openbare ruimte te beoordelen.

Een aantal vragen zijn belangrijk om te beantwoorden om tot een goede observatie te komen. Ten eerste is er de vraag wat verstaan wordt onder de term waterfront. In dit onderzoek zal de term

waterfront dat gebied aanduiden wat direct grenst aan water. De lengte van een waterfront wordt bepaald aan de hand van de grenzen die tijdens de (her)ontwikkeling van het betreffende stedelijke waterfrontproject zijn aangehouden. Het projectgebied is dus leidend voor de afbakening van het waterfront. De openbare ruimte van een dergelijk waterfront zal bestaan uit deze straten binnen het projectgebied die direct aan het water liggen en de eventueel bestaande aangrenzende parken.

Ten tweede moeten de 12 criteria van Jan Gehl voor succesvolle openbare ruimte geoperationaliseerd worden zodat de gekozen waterfrontprojecten beoordeeld kunnen worden aan de hand van observatie. Een eerdere studie van Lykken (2014) heeft deze 12 criteria geoperationaliseerd voor openbare ruimte van een straat in Chicago. Omdat de openbare ruimte bij een waterfront ook grotendeels gevormd wordt door de straat en aangrenzende parken is dit een geschikte operationalisatie om voor dit onderzoek te gebruiken. De verschillende variabelen zullen een score van goed, gemiddeld of slecht krijgen, zoals Jan Gehl zelf ook altijd ruimte beoordeelt. De gemiddelde scores van de variabelen per criteria zullen dan bepalen of een criteria als goed, gemiddeld of slecht beoordeeld wordt. Sommige variabelen zijn aangepast om beter te voldoen aan de Nederlandse standaard (breedte van voetpaden, manier van oversteken, bomenrij). Dit is gedaan aan de hand van documenten over de Nederlandse manier van straatinrichting (De Urbanisten, 2015; BAT, 2017). Een aantal variabelen zijn verwijderd uit het observatieschema op basis van de studie van Lykken (2014), omdat ze te subjectief (goed ontwerp) of moeilijk meetbaar zijn (zachte wind, objecten om aan te staan). Het observatieschema is opgenomen in bijlage 1.

3.2.3. Documentanalyse en interviews

De laatste deelvraag betreft de analyse van de planningsbenadering van de verschillende projecten. Om vast te stellen of een project integraal of organisch tot stand gekomen is zal gebruik gemaakt worden van twee methodes van dataverzameling. Ten eerste zal aan de hand van documentanalyse bepaald worden welke personen een belangrijke rol gespeeld hebben bij de ontwikkeling van het desbetreffende project. Ook zal aan de hand hiervan gekeken worden of er al bepaalde kenmerken van planningsbenaderingen naar voren komen uit de geanalyseerde documenten. Op basis hiervan zullen semigestructureerde interviews plaatsvinden met de personen die een belangrijke rol hebben gespeeld bij de ontwikkeling van de in dit onderzoek gekozen waterfrontontwikkelingen. Hierbij zal het model van PBL (2012) de leidraad zijn om te bepalen of een project meer organisch of integraal tot stand gekomen is. De vragen zullen betrekking hebben op de verschillende aspecten van de twee planningsbenaderingen van PBL (2012). Op deze manier worden de projecten los van elkaar bekeken. Deze verzamelde data zal dienen als basis voor een vergelijking van de ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte van de verschillende stedelijke waterfrontontwikkelingen, die tot stand zijn gekomen vanuit een verschillende planningsbenadering.

3.2.4. Selectie van de casussen

De laatste keuze die gemaakt moet worden betreft de selectie van de casussen. Het eerste criterium waar de gekozen casussen aan moeten voldoen is duidelijk, er moet sprake zijn van een stedelijke waterfrontontwikkeling. Als dit is vastgesteld, gaat de voorkeur uit naar twee projecten binnen dezelfde stedelijke context waarbij een andere planningsbenadering ten grondslag ligt aan de ontwikkeling. Door twee casussen (waarvan een met een integrale planningsbenadering en de andere met een organische) in dezelfde stad te kiezen zal de betrouwbaarheid van dit onderzoek vergroot worden. Het betreft immers dezelfde stedelijke context, waardoor een vergelijking beter gemaakt kan worden. Een laatste preferentie is dat de projecten vergelijkbaar zijn wat betreft schaal, zodat ook op dit aspect een betere vergelijking gemaakt kan worden.

3.3. Validiteit en betrouwbaarheid

De validiteit van onderzoek bestaat uit interne en externe validiteit. Interne validiteit bepaalt in hoeverre andere factoren van invloed zijn op de onderzoeksuitkomst en dus in hoeverre daadwerkelijk gemeten wordt wat het onderzoek beoogt te meten. Externe validiteit heeft betrekking op de generaliseerbaarheid van het onderzoek. Onderzoek puur baseren op interviews kan de interne validiteit van een onderzoek aantasten. Er kunnen vraagtekens gezet worden bij het feit of geïnterviewden wel hun daadwerkelijke motivaties uitspreken. Om de interne validiteit te verhogen worden per casus ook bijbehorende planningsdocumenten bekeken om na te gaan in hoeverre informatie over de planningsbenadering in dit soort documenten correspondeert met de data uit interviews. Daarnaast zijn er contextfactoren die van invloed zijn op de interne validiteit. De interne validiteit van dit onderzoek had verhoogd kunnen worden door hier dieper op in te gaan, maar dat valt buiten het bereik van dit onderzoek vanwege tijdsoverwegingen.

Bij een casestudy is het ingewikkeld om een hoge externe validiteit te genereren. Dit wordt veroorzaakt door het beperkte aantal onderzoeksobjecten die diepgaand onderzocht worden. Gebiedsontwikkelingen variëren altijd van elkaar in tijd van ontwikkeling, stedelijke context en betrokken actoren. Door meerdere casussen binnen dezelfde stedelijke context te onderzoeken wordt de externe validiteit van dit onderzoek hoger. Ook zijn er verschillende steden onderzocht, waardoor het onderzoek beter te generaliseren is voor verschillende stedelijke contexten.

Daarnaast is de externe validiteit bij een onderwerp als ruimtelijke kwaliteit altijd enigszins problematisch. Zoals eerder aangegeven is het concept kwaliteit een subjectief begrip waarbij veel ruimte is voor interpretatie (Van den Hof, 2006). Dit is bij uitstek een onderwerp waarbij vele interpretaties mogelijk zijn. Dit maakt het ingewikkeld om resultaten te generaliseren. Hierbij speelt ook de heersende planningscultuur in een bepaalde context een belangrijke rol. Dit onderzoek kijkt naar openbare ruimte van waterfrontontwikkelingen in Nederland. Maar wordt er in een andere context (bijvoorbeeld een ander land) op dezelfde manier gekeken naar het begrip ruimtelijke kwaliteit en de toegevoegde waarde van openbare ruimte in het stedelijke landschap?

Zoals eerder beargumenteerd, en wat eerder onderzoek met een andere context ook uitwijst, is openbare ruimte overal van belang voor een goede openbare ruimte (Gehl, 2010; Shaftoe, 2012; Burden, 2014; Hospers, van Melik & Ernste, 2015). Dit onderzoek probeert ruimtelijke kwaliteit zo objectief mogelijk te benaderen. Het uitgangspunt hierbij zijn de kwaliteitscriteria van Jan Gehl (2010). Deze criteria zijn ontstaan uit onderzoek uitgevoerd in allerlei verschillende steden. Gehl beargumenteert dat deze criteria overal in de wereld van toepassing zijn om succesvolle openbare ruimte te creëren. De kwaliteitscriteria zijn geoperationaliseerd door Lykken (2014), waardoor het

begrip 'ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte' duidelijk gedefinieerd is. Hierdoor is er minder ruimte voor verschil in interpretatie van het begrip kwaliteit. Op deze manier wordt geprobeerd de externe validiteit van dit onderzoek te verhogen. Het blijft echter ingewikkeld om dergelijke bevindingen te generaliseren, vanwege de Nederlandse context en het beperkte aantal onderzoeksobjecten.

Daarnaast focust dit onderzoek op waterfrontontwikkelingen en bijbehorende openbare ruimte. Openbare ruimte is bij waterfrontontwikkelingen relatief belangrijk (PPS, 2009). Ook is er voor dit soort gebiedsontwikkelingen vaak bovengemiddeld veel aandacht vanwege de omvang en locatie binnen het stedelijk landschap. Het zijn vaak zogeheten 'flagships'. Hierdoor zijn de bevindingen van dit onderzoek minder makkelijk te generaliseren voor andersoortige openbare ruimte. Echter, de onderzochte relatie tussen ruimtelijke kwaliteit en de planningsbenadering kan zeker als indicatie dienen. Het is, ondanks het feit dat waterfrontontwikkelingen vaak 'flagship' projecten zijn, aannemelijk dat deze onderzochte relatie ook optreedt bij andersoortige openbare ruimte. Binnen dit onderzoek hebben bijna alle onderzoeksobjecten kenmerken van een 'flagship' project. Bevindingen uit dit onderzoek over de relatie tussen planningsbenadering en uiteindelijk opgeleverde ruimtelijke kwaliteit zullen hierdoor dus niet aangetast worden. Immers, de kenmerken van en verschillen tussen organische als integrale gebiedsontwikkeling blijven hetzelfde, of het nou een project met verhoogde aandacht vanuit de gemeente is of niet. De representativiteit van dit onderzoek voor andere gebieden en andere vormen van openbare ruimte (lees: geen stedelijke waterfrontontwikkeling) zal vanwege de eerder genoemde kenmerken van dit onderzoek echter altijd enigszins laag blijven.

De betrouwbaarheid van onderzoek betreft de precisie van de meetprocedures. De belangrijkste vraag die hierbij gesteld wordt is: in hoeverre zal de uitkomst hetzelfde zijn als dit onderzoek opnieuw uitgevoerd zou worden. De keuze om meerdere casussen te onderzoeken in plaats van één casus zorgt voor een hogere mate van betrouwbaarheid (Gray, 2014). Door een duidelijk observatieschema met vaste criteria wordt de betrouwbaarheid ook verhoogd. De combinatie van interviews en documentanalyse om de planningsbenadering per casus vast te stellen zorgt ook voor een hogere betrouwbaarheid. Immers, de planningsbenadering wordt niet uitsluitend gebaseerd op interviews maar ook gestaafd aan de hand van documenten met een duidelijk beeld op wat voor factoren gelet moet worden (namelijk het model van integrale vs. organische gebiedsontwikkeling (PBL, 2012, p.42)). Semigestructureerd interviewen kan zorgen voor een lagere betrouwbaarheid, omdat er verschil kan zijn in gestelde vragen en manier van interviewen. De documentanalyse probeert dit effect op de betrouwbaarheid dus te beperken.

4. Casusselectie

De gekozen casussen betreffen stedelijke waterfrontontwikkelingen in Nederland. Hieronder staan per casus kort een beschrijving van de stedelijke context en het plangebied voor dit onderzoek. Het plangebied is gebaseerd op een combinatie van het huidige geldende bestemmingsplan en de eisen dat het gebied aan het water ligt en dat het een publiek karakter heeft. Belangrijk om te vermelden is het feit dat waterfronten vaak zogeheten ‘flagship’ projecten zijn. Dit zijn projecten met een bovengemiddeld budget en extra aandacht voor kwaliteit. De Kop van Zuid in Rotterdam is hier een goed voorbeeld van (Doucet, Van Kempen, Van Weesep, 2011). Het merendeel van de gekozen casussen zijn ook voorbeelden van dergelijke projecten. Hierdoor zal er ook meer aandacht en budget geweest zijn tijdens ontwikkeling voor een kwalitatief hoogwaardige openbare ruimte, ook vanwege het cruciale belang hiervan voor een succesvol waterfront (PPS, 2009; Mostafa, 2017). Dit betekent dat de resultaten uit deze studie minder representatief zijn voor andersoortige openbare ruimte. Coolhaveneiland is het enige voorbeeld van een project waar geen bovengemiddelde aandacht vanuit de gemeente was voor het creëren van een succesvol waterfront.

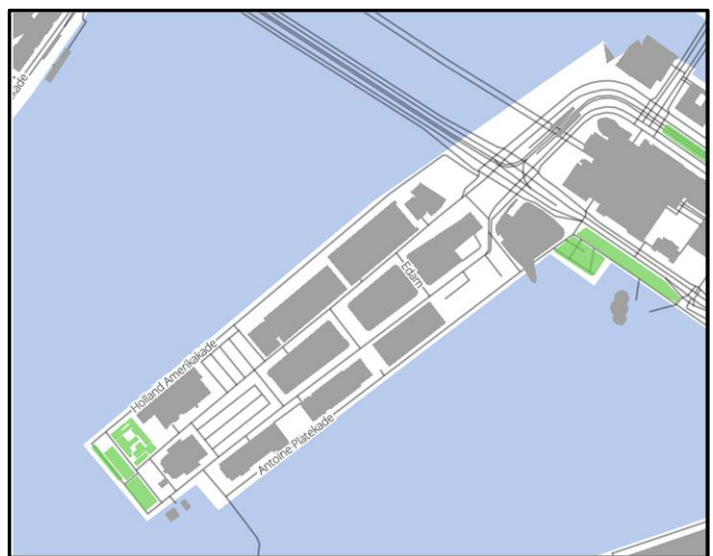
Casus: *Kop van Zuid*

Stad: *Rotterdam*

Studiegebied voor dit onderzoek:

De Antoine Platekade met bijbehorende parken op beide uiteinden zal als studiegebied gelden. De Holland-Amerikakade is vooral bedoeld voor commercieel gebruik en heeft geen sterk publiek karakter. Dit wordt veroorzaakt vanwege de functie van deze kade. De Holland-Amerikakade moet beschikbaar zijn voor het aanleggen, bevoorraden en afladen van grote cruiseschepen die hier aanleggen.

De Kop van Zuid is een duidelijk voorbeeld van een ‘flagship’ project. In 1986 begon de planvorming en in 1989 werd gestart met de bouw. Hierdoor heeft de economische crisis van 2008 een relatief klein effect gehad op deze ontwikkeling.

Figuur 4: Studiegebied de Kop van Zuid, Rotterdam. Bron: Eigen materiaal

Casus: Coolhaveneiland

Stad: Rotterdam

Studiegebied voor dit onderzoek:

De straat Coolhaven (noordkant van het eiland) is samen met de Achterhaven en de Bataviakade het studiegebied voor deze casus. Dit stuk ligt aan het water en heeft een publiek karakter aangezien het toegankelijk is voor voetgangers. Omdat Coolhaveneiland aan de zuidkant begrenst wordt door een weg focust het studiegebied op de noordkant van het eiland. Het gedeelte ten noorden van deze Westzeedijk is tevens het gebied waar organische gebiedsontwikkeling plaatsvindt (PBL, 2012).

Coolhaveneiland is binnen deze studie één van de weinige gebieden die niet als een 'flagship' project aangeduid kan worden. Vanaf de jaren '90 is het voormalig haventerrein herontwikkeld tot woonwijk. Op het moment wordt op een organische manier geprobeerd impulsen aan het gebied te geven, in afwachting op een groter plan (M. Sleebos, persoonlijke communicatie, 7 juli 2018).

Figuur 5: Studiegebied Coolhaveneiland, Rotterdam. Bron: Eigen materiaal

Casus: NDSM-Werf

Stad: Amsterdam

Studiegebied voor dit onderzoek:

Het studiegebied betreft het oostelijke gedeelte van de NDSM-werf. Voor dit gedeelte geldt een bestemmingsplan wat meer voorziet in organische gebiedsontwikkeling (Gemeente Amsterdam, 2013b; I. Harder, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018). Het studiegebied betreft dus het gedeelte van de NDSM-pier wat loopt vanaf de NDSM-pier tot aan de Theo-Fransmanbrug ten oosten van de NDSM-werf.

De gemeente heeft veel aandacht voor de ontwikkeling van dit gebied. Er zijn dus kenmerken van een 'flagship' project aanwezig. De huidige ontwikkeling is relatief recent (investeringsbesluit genomen in 2013) waardoor de crisis geen bepalende rol gespeeld heeft.

Figuur 6: Studiegebied NDSM-werf, Amsterdam. Bron: Eigen materiaal

Casus: Oostelijke Handelskade

Stad: Amsterdam

Studiegebied voor dit onderzoek:

Het studiegebied betreft de Veemkade. Deze kade loopt vanaf het muziekgebouw aan het 'IJ aan de westkant van de kade tot aan de Verbindingsdam aan de oostkant van de kade. Zo is het plangebied ook vastgesteld in het bestemmingsplan (Gemeente Amsterdam, 2013a).

Destijds was dit gebied een duidelijk 'flagship' project binnen de gemeente Amsterdam. In eerste instantie werd daarom ook Rem Koolhaas betrokken bij de planvorming. In de jaren '90 is gestart met de ontwikkeling en deze is rond 2005 afgerond. Deze ontwikkeling speelde zich dus af in een andere marktsituatie, waarbij de crisis geen effect gehad heeft.

Figuur 7: Studiegebied Oostelijke Handelskade, Amsterdam. Bron: Eigen materiaal

Casus: Java-eiland

Stad: Amsterdam

Studiegebied voor dit onderzoek:

Het studiegebied betreft de Javakade, die aan de oostkant begrenst wordt door de Bogortuin en aan de westkant door het einde van het eiland. De keuze voor de Javakade is gebaseerd op het feit dat daar geen verkeersader loopt, terwijl dit aan de noordkant van het eiland wel het geval is. Hierdoor heeft de Javakade aan de zuidkant dus meer een publiek karakter.

Voor het Java-eiland gelden dezelfde karakteristieken als de Oostelijke Handelskade, aangezien deze ontwikkelingen parallel liepen. Deze ontwikkeling had dus ook een belangrijke status vanuit de gemeente. De herontwikkeling naar wonen is ook hier voor de economische crisis afgerond.

Figuur 8: Studiegebied Java-eiland, Amsterdam. Bron: Eigen materiaal

Casus: Waalkade

Stad: Nijmegen

Studiegebied voor dit onderzoek:

Het studiegebied voor deze casus betreft de hele Waalkade. Deze kade wordt aan de westkant begrenst door de spoorbrug en aan de oostkant door de wandelbrug Ooijpoort. Dit is tevens hoe het plangebied in het bestemmingsplan gedefinieerd is (Gemeente Nijmegen, 2012). Het studiegebied betreft beide kanten van de weg die langs de Waalkade loopt. De ene kant ligt aan het water, aan de zuidkant van deze weg liggen de meeste functies zoals bijvoorbeeld terrassen. Voor de Waalkade is altijd veel aandacht geweest, zowel vanuit de bevolking als vanuit de gemeente. Er zijn daarom ook veel verschillende ingrepen geweest in de openbare ruimte van dit gebied, waardoor deze casus een continue periode van ontwikkeling kent door verschillende marktsituaties heen.

Figuur 9: Studiegebied Waalkade, Nijmegen. Bron: Eigen materiaal

Casus: Waalfront

Stad: Nijmegen

Studiegebied voor dit onderzoek:

Het studiegebied voor deze casus betreft het Waalkwartier, wat een deelgebied van het Waalfront is. Er wordt gefocust op dit gebied omdat hier de organische gebiedsontwikkeling heeft plaatsgevonden. De Honig-fabriek ligt centraal in dit gebied, omliggende

Figuur 10: Studiegebied Waalfront, Nijmegen. Bron: Eigen materiaal

bebouwing en bijbehorende buitenruimte

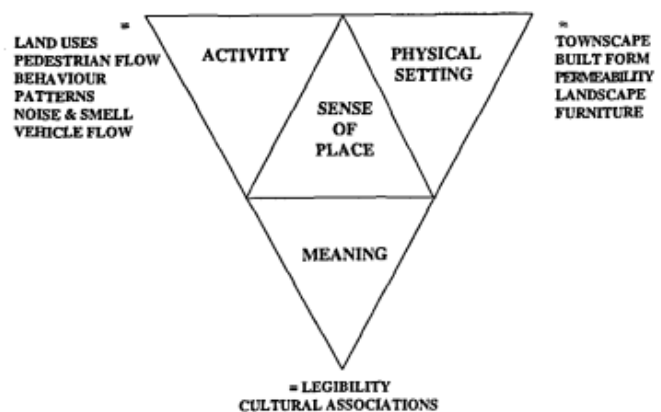
wordt ook meegenomen. Het plangebied wordt begrenst door de Waalbandijk aan de zuidkant en het water aan de noordkant. Aan de oostkant is het slachthuis de begrenzing. Aan de westkant is het begin van het deelgebied 'Fort' de grens van het studiegebied (Gemeente Nijmegen, 2008). In eerste instantie was het een belangrijk project voor de Gemeente Nijmegen waardoor er ook veel budget beschikbaar was. De marktsituatie, namelijk de crisis van 2008, zorgde echter voor een verschuiving naar een meer organische manier van ontwikkelen.

5. Welke factoren zijn van invloed op de kwaliteit van de fysieke inrichting van de openbare ruimte?

Iedereen heeft voor zichzelf voorbeelden van succesvolle plekken in een stad. Lijstjes met de leukste pleinen, de interessantste binnensteden en nog vele andere thema's komen regelmatig voorbij. Hoewel het voor velen niet ingewikkeld is om aan te wijzen wat zij als succesvolle plekken zien, blijkt het een stuk lastiger om te bepalen wat precies bijdraagt aan het succes van deze stedelijke omgevingen. Het debat hierover speelt al sinds de jaren '60 bij stedenbouwkundigen en planologen (Montgomery, 1998). Begrijpen waarom de ene plek als succesvol beschouwd wordt en een andere plek negatief ervaren wordt is belangrijk bij het ontwerpen van een stad waar mensen graag wonen. Kennis hierover, bijvoorbeeld opgedaan door William Whyte (1980) en Jan Gehl (2010), kan goed gebruikt worden in de praktijk van gebiedsontwikkeling en de ontwikkeling van een goed ontworpen stad.

5.1. Succesvolle stedelijke omgeving

Vanaf de jaren '60 is onderzoek beschikbaar dat verklaringen zoekt voor het succes van stedelijke inrichting. Het blijkt nooit af te hangen van slechts één factor. Succesvolle plekken worden gevormd door meerdere factoren. Sommigen focussen op het fysieke ontwerp en de visuele kwaliteiten van de gebouwde omgeving om het succes van een bepaalde plek te verklaren (Cullen, 1961; Taylor, 1998). Naast deze stroming bestaan er ook andere opvattingen. Zo benadrukte Kevin Lynch (1960) het belang van de psychologie van plekken, en het feit dat het gevoel van mensen bij een bepaalde plek belangrijk is voor het succes van de gebouwde omgeving. Naast de fysieke kwaliteit en de psychologie van de stedelijke omgeving was er een stroming die meer nadruk legt op het sociale aspect. De aanwezigheid van activiteiten en de manier waarop mensen een bepaalde omgeving gebruikten werden toegevoegd aan de verklarende variabelen voor het succes van een bepaalde plek (Whyte, 1980; Jacobs, 1961; Gehl et al., 2001). Een bruikbare visuele samenvatting van de verschillende factoren die een plek succesvol maken werd gemaakt door Punter (1991). Dit figuur is hiernaast weergegeven. Dit onderzoek (Ibid) biedt een bruikbare onderverdeling

Figuur 11. Componenten van 'sense of place'. Bron: Punter, 1991

aangezien die gedetailleerder is dan andere theorieën over het succes van stedelijke omgeving (Montgomery, 1998) omdat die alle theorie integreert in één bruikbaar model.

De openbare ruimte is van vitaal belang voor een leefbare stad. De inrichting hiervan in de stedelijke context is waar dit onderzoek zich op focust. De stad is steeds meer een afspiegeling van de huidige samenleving. De openbare ruimte kan hierin een verbindende factor zijn (Hospers et al, 2015; VROM-Raad, 2009). Sociale interactie (ontmoetingsplekken), wat zich in de publieke ruimte afspeelt, draagt ook bij aan het succes van plekken in de moderne stad (Montgomery, 1998; Gehl, 2010). De eerder genoemde succesfactoren van de stedelijke omgeving gelden ook voor de openbare ruimte in een stad. Een goed ontworpen openbare ruimte zorgt dus voor de aanwezigheid van succesvolle plekken binnen het stedelijke landschap. Zoals Montgomery (2013) aantoont in zijn boek 'The Happy City' kan 'urban design' (stedelijk ontwerp) een cruciale rol spelen bij het ontwerpen van een stad waarin mensen zich gelukkig voelen. Stedelijk ontwerp, zo beargumenteert hij, draagt niet alleen bij aan het creëren van een aantrekkelijk ontworpen omgeving. Het heeft, mits goed uitgevoerd, ook invloed op het mentale welzijn en het gedrag van haar bewoners (Montgomery, 2013, p.321). Zo bekeken is de 'physical setting' (Punter, 1991) eerder een voorwaarde voor goede openbare ruimte. Als het ontwerp goed is, zal dit ook een positieve impact hebben op de betekenis en de activiteiten van de openbare ruimte. Dit wordt ondersteund door ander onderzoek (Gehl, 2010; Isaacs, 2000) over de invloed van stedelijk ontwerp op het gedrag van mensen. Het fysieke aspect van stedelijk ontwerp heeft dus een grote invloed op het succes van een plek zoals gedefinieerd door Punter (1991). Niet alleen vanwege de dimensie 'physical setting' maar ook vanwege haar invloed op 'activity' en 'meaning'. Vandaar dat dit onderzoek zal focussen op het fysieke ontwerp van de openbare ruimte.

5.2. Succesfactoren van stedelijk ontwerp van de openbare ruimte

Door de jaren heen is er veel onderzoek gedaan naar de factoren die bijdragen aan een goed stedelijk ontwerp van de openbare ruimte. Door steeds gedetailleerder te observeren hoe mensen zich gedragen in de openbare ruimte en hoe het ontwerp van deze ruimte hier invloed op heeft ontstond er steeds meer kennis over deze factoren. Dit begon bij het filmen, observeren en bestuderen van de publieke ruimte in New York door William Whyte. Zijn bevindingen heeft hij vastgelegd in 'The social life of small urban spaces' (Whyte, 1980). Later werden Whyte's observatietechnieken en daaruit volgende conclusies steeds verder verfijnd, bijvoorbeeld door Jan Gehl. Zijn boeken over de openbare ruimte, zoals 'Cities for People' (Gehl, 2010), hebben een belangrijke rol gespeeld in het begrijpen van succesvolle openbare ruimte in steden. Volgens Gehl

zijn de aspecten die bijdragen aan een goed ontworpen openbare ruimte onder te verdelen in drie categorieën: bescherming, comfort en genot. Er is een parallel aanwezig tussen deze drie categorieën en de drie uit het model van Punter (1991). Deze parallel is weergegeven in tabel 1.

Bescherming draagt bij aan hoe de gebruiker de openbare ruimte ervaart (in het model van Punter beschreven als ‘meaning’). De categorie comfort van Gehl heeft betrekking op hoe het ontwerp activiteiten als lopen, praten, spelen en zitten mogelijk maakt en stimuleert. Als laatste is er de categorie genot, waarin beschreven wordt hoe het stedelijk ontwerp ervoor zorgt dat mensen kunnen genieten van de omgeving waarin ze zich bevinden. De factoren zoals beschreven door Jan Gehl (2010) vallen allemaal onder de ‘physical setting’ zoals bedoeld door Punter (1991). Wanneer goed ontworpen draagt de inrichting van de openbare ruimte ook bij aan de betekenis en de activiteit van een plek. Gehl (2010) beargumenteert dus dat de ‘physical setting’ van cruciale waarde is bij het creëren van een succesvolle openbare ruimte.

<i>Componenten van Punter (1991)</i>	<i>Categorieën van Gehl (2010)</i>
<i>Meaning</i>	Bescherming
<i>Activity</i>	Comfort
<i>Physical setting</i>	Genot

Tabel 1: Vergelijking succesfactoren ‘sense of place’ van Punter met categorieën goed ontwerp openbare ruimte van Gehl (2010)

De drie categorieën van Gehl (2010) vallen uiteen in specifieke aspecten met bijbehorende specifieke ontwerptechnische kenmerken van een succesvolle openbare ruimte. Ze komen grotendeels overeen met factoren die gevonden zijn door andere onderzoekers, bijvoorbeeld door Carmona, Heatch, Oc en Tiesdell (2010) of in de kritische beoordeling van literatuur over dit onderwerp van Nicola Dempsey (2008). Hieronder worden de verschillende categorieën die bijdragen aan een goed ontworpen openbare ruimte per aspect nader toegelicht. De factoren bescherming, comfort en genot vallen namelijk uiteen in verschillende concrete aspecten.

5.2.1. Bescherming

De eerste categorie factoren die bijdragen aan een succesvolle fysieke inrichting van de openbare ruimte is bescherming. “It is crucial to ensure reasonable protection against risk, physical injury, insecurity and unpleasant sensory influences, the negative aspects of climate in particular” (Gehl, 2010, p. 238). Het idee dat stedelijk ontwerp invloed heeft op het gevoel van veiligheid en bescherming van haar gebruiker is al langere tijd gangbaar. Het model van Gehl sluit aan op

concepten zoals 'defensible space' (Newman, 1972) en de relatie tussen functiemenging en misdaadpreventie (Jacobs, 1961). Naast deze concepten is bescherming tegen verkeer en tegen onaangename zintuiglijke ervaring zoals stank of geluidshinder ook van belang voor het ontwerpen van een goede openbare ruimte. Op deze manier voelen mensen zich prettig en veilig wanneer ze in de openbare ruimte verblijven en draagt goed stedelijk ontwerp dus bij aan het geluk van haar bewoners.

De vertaling van deze concepten naar concrete ontwerp oplossingen heeft gevolgen voor het ideale ontwerp van een openbare ruimte. Om voor bescherming tegen (gemotoriseerd) verkeer te zorgen is het belangrijk dat voetgangers ongehinderd kunnen bewegen binnen de openbare ruimte. Belangrijke ontwerpmaatregelen zijn dan ook de aanwezigheid van een goed trottoir en veilige oversteekplaatsen (Lykken, 2014).

Een goede verlichting van de openbare ruimte en het stimuleren van functiemenging beschermt tegen misdaad. Deze factoren zorgen voor ogen op de straat, waardoor sociale controle veiligheid kan bieden. Dit verlaagt immers de mogelijkheden op misdaad (Carmona et al., 2010). Andere ontwerpmaatregelen voor een aantrekkelijke openbare ruimte, die later besproken zullen worden, leveren ook een positieve bijdrage aan de categorie bescherming aangezien een aantrekkelijke openbare ruimte meer gebruikers zal hebben en dus meer sociale veiligheid kan bieden (Luten, 2008, p.42).

Als laatste is er de bescherming tegen onaangename zintuiglijke ervaringen. Stedelijk ontwerp kan bescherming bieden tegen weersomstandigheden (zon, regen, wind) of bijvoorbeeld onaangename omgevingsfactoren zoals geluidshinder. De belangrijkste maatregel hiervoor is het voorzien van groenvoorzieningen en schuilplekken in de openbare ruimte. Groenvoorzieningen zoals een rij bomen vermindert stress bij haar gebruikers (Speck, 2012; Montgomery, 2013) en biedt schaduw als het warm is. De plint van bebouwing (onderste bouwlaag, zichtbaar vanaf de straat) moet zo ontworpen zijn dat het als schuilplaats kan dienen bij bijvoorbeeld regen of sneeuw. Daarnaast haalt Gehl (2010) als belangrijke factor voor bescherming warmtelampen en windschermen bij terrassen aan. Hij baseert dit op voorbeelden uit Kopenhagen, een stad met een divers klimaat van warmte en kou door het jaar heen, waarbij terrassen bij horecagelegenheden het hele jaar door (door bijvoorbeeld warmtelampen) een plek bieden om uit te rusten en te schuilen bij slechte weersomstandigheden.

Figuur 12: Veiligheid door ontwerp. Bron: Czech, T. (2016, 14 oktober)

5.2.2. Comfort

De tweede factor voor een succesvol ontworpen openbare ruimte is de factor comfort. “The next step is to ensure that the spaces offer good comfort and invite people to the most important activities underlying their use of public space – walking, standing, sitting, seeing, talking, hearing and self-expression” (Gehl, 2010, p.238). Een van de belangrijkste eigenschappen van een succesvolle openbare ruimte is dat die uitnodigt tot sociale interactie en verblijf. Want uiteindelijk is dat waar mensen het liefst naar kijken: andere mensen (Montgomery, 2013; Gehl, 2010; Whyte, 1980). De fysieke inrichting van openbare ruimte moet dus een uitnodiging zijn voor de activiteiten die hiervoor door Gehl (2010) benoemd worden.

Per aspect zijn er verschillende ontwerp mogelijkheden om zo tot een goed ontworpen openbare ruimte te komen. Om lopen te faciliteren moet ervoor worden gezorgd dat er een voetpad aanwezig is dat ruim genoeg is voor meerdere personen. Daarnaast is het belangrijk dat het een gelijk oppervlak is met aflopende stoep randen in alle richtingen zodat het voor alle voetgangers toegankelijk is (Lykken, 2014). Het spreekt voor zich dat er voldoende manieren zijn om de openbare ruimte aantrekkelijk te ontwerpen voor voetgangers. Toch blijkt dat dit lang niet altijd gebeurt. Hetzelfde geldt voor het aspect ‘zitmogelijkheid’.

Een openbare ruimte is hier goed op in te richten, door het plaatsen van bankjes. Echter, dit is niet voldoende. Belangrijk is om naast bankjes ook voor openbare zitzones te zorgen waarbij het mogelijk is om met een grotere groep te zitten in de openbare ruimte (Gehl, 2010). Hieronder vallen ook zogeheten integrale plekken binnen de openbare ruimte zoals trappen en muurtjes (Whyte, 1980; Carmona et al., 2010).

Een ander belangrijk aspect, de mogelijkheid om te praten en luisteren, valt hier enigszins mee samen. Het terugdringen van geluidsoverlast kan bijvoorbeeld door gemotoriseerd verkeer te weren. Daarnaast is het belangrijk om zogenaamde 'talk-scapes' te ontwerpen, waarmee bedoeld wordt op een setting waarin het mogelijk wordt gemaakt om te praten met elkaar (Gehl, 2010). Dit kunnen bijvoorbeeld meerdere bankjes zijn die op een bepaalde manier ten opzichte van elkaar gepositioneerd zijn (Lykken, 2014). Deze ontwerpaspecten dragen bij aan een openbare ruimte waar sociale interactie door ontwerp gefaciliteerd wordt.

Het volgende belangrijke aspect is de mogelijkheid om te staan, wat ontwerptechnisch op een fysieke en een functiegerichte manier gefaciliteerd kan worden. Zo kunnen er fysieke objecten toegevoegd worden die ondersteuning kunnen bieden om ergens te staan. De functiegerichte manier houdt in dat ervoor gezorgd wordt dat er bijvoorbeeld interessante etalages aanwezig zijn, die ervoor zorgen dat mensen sneller blijven staan om naar binnen te kijken. Vooral in de plint van de openbare ruimte moet dit mogelijk zijn, aangezien dit de plek is waar mensen zich prettig voelen vanwege overzicht en bescherming (Gehl, 2010). Zo is het mogelijk om objecten in de openbare ruimte te plaatsen ter ondersteuning voor het staan, waarbij Gehl het 'Piazza del Campo' in Siena en de aanwezige pilaren aan de rand van het plein (zie figuur 4) als voorbeeld aanhaalt. Daarnaast moet het ontwerp een 'edge-effect' creëren. Dit betekent dat de plint van een openbare ruimte interessant is door bijvoorbeeld etalages van winkels en op deze manier uitnodigt tot vertragen of stilstaan. Gebouwen en bijbehorend interieur worden zo met de straat verbonden (Carmona et al., 2010; Gehl, 2010; Speck, 2012).

Om een succesvolle openbare ruimte te creëren moet er niet alleen gelet worden op de ruimte zelf, maar ook op de mogelijkheid om te genieten van de omliggende omgeving. Mogelijkheden om te 'zien' is dan ook een belangrijk aspect voor succes. In het ontwerpproces moet ervoor gezorgd worden dat er interessante zichtlijnen gecreëerd worden, en dat er een goede verlichting aanwezig is, zowel overdag als 's nachts (Gehl, 2010). Bij waterfrontontwikkeling ligt het voor de hand dat zicht op het water hierbij cruciaal is (PPS, 2009).

Als laatste aspect van de factor comfort noemt Gehl (2010) nog de mogelijkheid voor spel en activiteit voor de zelfexpressie van haar gebruikers. Ook Montgomery (2013) concludeert dat dit zorgt voor een actief en gezond publiek domein waarin mensen zich gelukkiger voelen. Ontwerptechnisch betekent dit dat de openbare ruimte uitnodigend moet zijn voor bijvoorbeeld sport- en spelactiviteiten. Lykken (2014) operationaliseert dit door te kijken naar de aanwezigheid van parken, publieke kunst en openbare waterelementen. Dit zijn allemaal elementen waarbij mensen zelf aan 'active engagement' (Carmona et al, 2010, p. 211) kunnen doen als vorm van zelfexpressie. Dit zorgt op zijn beurt weer voor activiteit in de openbare ruimte, wat de ruimte aantrekkelijker maakt voor andere mensen om in te verblijven.

Figuur 13: Watelement in openbare ruimte in Koningstraat, Nijmegen. Bron: van Gestel (z.d.)

5.2.3. Genot

De laatste categorie aspecten die bijdragen aan een goed ontworpen openbare ruimte hebben betrekking op de factor 'delight' (vrij vertaald genot). "Celebrating local amenities primarily involves ensuring a good human scale, opportunities to enjoy the positive aspects of the climate in the region, as well as providing aesthetic experiences and pleasant sensory impressions" (Gehl, 2010, p.238).

Het eerste aspect van deze categorie betreft de schaal van de openbare ruimte. Gehl (2010) beargumenteert dat mensen zich prettiger voelen bij een kleinere schaal, aangezien het menselijk oog dit beter kan overzien. Zodra gebouwen hoger worden, wordt het lastiger om alles te overzien en is contact tussen mensen op een bepaalde verdieping en mensen op straat minder goed mogelijk. Dit is wat Gehl (2010) de menselijke maat van de stad noemt. Ook maakt een kleinere schaal (maximaal vijf maar met sterke voorkeur voor twee of drie verdiepingen (Lykken, 2014)) het sneller mogelijk om te genieten van de positieve aspecten van het klimaat, wat ons bij het tweede aspect van succes op het gebied van genot brengt.

Genot betekent ook dat het mogelijk is om te genieten van bijvoorbeeld de eerste zonnestralen op een nieuwe dag, of van een fris briesje op een warme zomerdag. Dit is dan ook het tweede aspect dat belangrijk is. De schaal van gebouwen heeft invloed hierop. Daarnaast moet het ontwerp zo zijn dat het voorziet in plekken met schaduw en zon, zodat mensen keuze hebben naar gelang de weersomstandigheden (Gehl, 2010; Dempsey, 2008).

De laatste succesfactor is iets wat als een overkoepelend concept gezien kan worden, en voor alle andere aspecten opgaat. Dit is de visuele kwaliteit van ruimte. Door interessante architectuur en de aanwezigheid van natuurelementen in de openbare ruimte zorg je voor

aantrekkelijkheid. Carmona et al. (2010) beamen dit en noemen het de 'visual-aesthetic dimension of urban design'. Een voorbeeld hiervan is de architectuur van gebouwen en straten. Het is enigszins subjectief, maar onderzoek toont aan dat een straat met visuele kwaliteit door architectuur en de aanwezigheid van groen ervoor zorgt dat mensen hier naartoe getrokken worden (Isaacs, 2000). Onderstaande afbeelding geeft een voorbeeld van een plein wat volgens Jan Gehl voldoet aan veel van de kwaliteitscriteria voor een succesvolle openbare ruimte, ook op visueel vlak (Gehl, 2010).

Figuur 14: Piazza del Campo, een van de meest succesvolle openbare ruimtes volgens Jan Gehl (2010). Bron: Lonely Planet (z.d.)

5.2.4. Conclusie

Concluderend zijn er dus een aantal factoren die bijdragen aan een succesvol ingerichte openbare ruimte. Dit zijn de factoren bescherming, comfort en genot (Gehl, 2010). Deze factoren vallen uiteen in verschillende aspecten. De factor bescherming valt uiteen in de aspecten verkeersbescherming, een veilig gevoel en bescherming tegen onaangename zintuiglijke ervaringen. De tweede factor, namelijk comfort, valt uiteen in de aspecten lopen, zitten, staan, zien, praten en spelen. De laatste succesfactor is genot. Deze factor valt uiteen in de aspecten schaal, mogelijkheden om te genieten van positieve aspecten van klimaat en een goede zintuiglijke ervaring. Op basis van deze factoren en aspecten zullen de casussen door middel van observatie beoordeeld worden. Dit zal behandeld worden in deelvraag drie.

6. Wat zijn de verschillen tussen een organische en een integrale planningsbenadering?

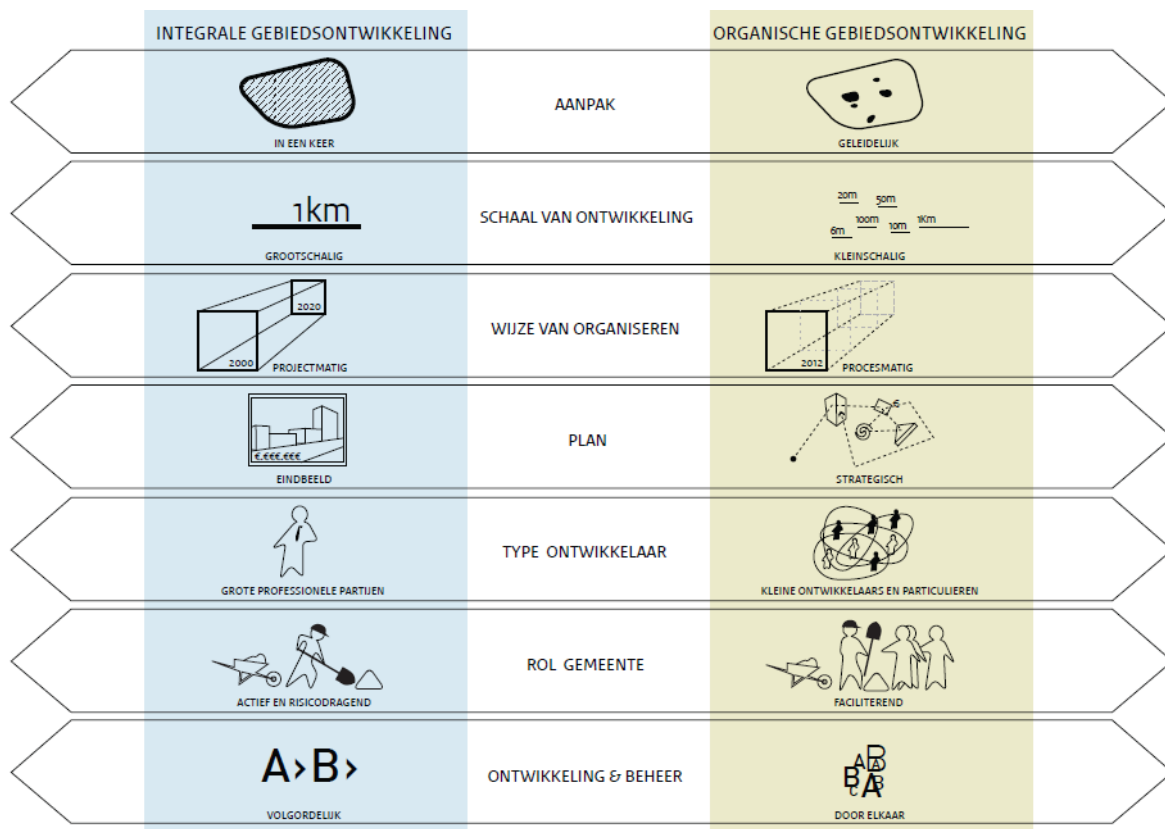
De Nederlandse planningscultuur werd jarenlang gezien als exemplarisch voor goede planning (Faludi & Van der Valk, 1994). Hoewel hier soms kanttekeningen bij gezet werden heersde het algemene beeld dat Nederland een paradijs is voor planologen (Buitelaar & Bregman, 2016). De Nederlandse planning wordt gecategoriseerd als een veelomvattend en hoog geïnstitutionaliseerd systeem (Alterman, 2001). De kenmerken hiervan zijn een actief grondbeleid, plannen op grote schaal en integraliteit. Deze pijlers zijn onderling sterk verbonden, wat het systeem kwetsbaar maakt voor grote externe verschuivingen. De economische crisis rond 2008 liet dit duidelijk zien. Buitelaar en Bregman (2016) illustreren hoe dit systeem steeds meer onder druk is komen te staan. Zoals eerder in de literatuurbespreking naar voren is gekomen concludeert het Planbureau voor de Leefomgeving een verschuiving van deze integrale manier van gebiedsontwikkeling naar een meer organische vorm (PBL, 2012). Om te kunnen analyseren in hoeverre er verschillen zijn in planningsuitkomst tussen deze twee benaderingen is het belangrijk om eerst de verschillen tussen beide planningsbenaderingen duidelijk te schetsen.

6.1. Integrale en organische gebiedsontwikkeling

Een integrale manier van ontwikkelen houdt in dat er een afweging gemaakt wordt tussen zoveel mogelijk (sectorale) belangen. Gebieden, zowel openbare ruimte als woon- en werkgebieden, worden zoveel mogelijk in (financiële en organisatorische) samenhang ontwikkeld (PBL, 2012). Dit maakt het soms complex, en zorgt ervoor dat gemeenten vaak actief grondbeleid hanteren om de ontwikkeling beter te kunnen sturen (Groetelaers, 2004). Een probleem met deze manier van gebiedsontwikkeling is dat je minder makkelijk kan inspelen op veranderende marktomstandigheden zoals tijdens de crisis. “Top-down approaches tend to be instigated by public authorities and/or developers, usually as a means to gauge public opinion and gain public support for proposals” (Carmona et al, 2010, p.336). Bij een top-down integrale benadering bestaat het gevaar dat de agenda al bepaald is door bijvoorbeeld ontwikkelaars of de gemeente. Hierdoor is er minder ruimte om ideeën van bijvoorbeeld omwonenden of lokale partijen te verwerken in het plan. Dit kan ervoor zorgen dat er weinig oprechte betrokkenheid van lokale partijen is omdat ze niet vanaf het begin van de planvorming mee hebben kunnen denken (Ibid).

Bij organische gebiedsontwikkeling gaat het om een aaneenschakeling van kleinschalige initiatieven. Deze initiatieven zijn vaak bottom-up: “Bottom-up approaches are instigated and led from the grassroots level” (Ibid). Ook de betrokkenheid van andere actoren en een veranderende rol van de overheid zijn kenmerkend voor organische gebiedsontwikkeling (PBL, 2012). Deze manier van gebiedsontwikkeling kwam op na de economische crisis van 2008. Vanwege de veranderde marktsituatie werd gezocht naar minder risicovolle manieren van gebiedsontwikkeling. Door de kleinschaligheid en flexibiliteit werd daarom steeds meer op een organische manier ontwikkeld. Een belangrijk risico van organische gebiedsontwikkeling ligt in de koppeling van aspiraties van dit soort kleine initiatieven met het verzamelen van financiële middelen (Carmona, et al, 2010). In Nederland is de opkomst van organische gebiedsontwikkeling als planningsbenadering merkbaar in de aankomende omgevingswet, een nieuw wettelijk kader voor gebiedsontwikkeling. In de wet is meer aandacht voor participatieve processen dan voorheen (Rotmans, 2018).

“Het gaat bij gebiedsontwikkeling om het vinden van de optimale balans tussen ontwerp, programma, grondexploitatie en draagvlak, en dat alles binnen de juridische randvoorwaarden” (Sorel, Buitelaar, van den Broek, Galle & Verwest, 2011, p.8). De planningsbenadering heeft invloed op de complexiteit van deze puzzel en hoe lang het proces van gebiedsontwikkeling gaat duren, zo concluderen Sorel et al. (2011) in hetzelfde rapport. Integrale projecten zijn vaak groter van schaal en complexer dan een organische gebiedsontwikkeling waarbij het om de optelsom van veel verschillende kleinere initiatieven gaat. De grootste verschillen tussen organische en integrale gebiedsontwikkeling zijn verschillen wat betreft de aanpak, schaal van ontwikkeling, wijze van organiseren, het soort plan, het type ontwikkelaar, de rol van de gemeente en de manier van ontwikkeling en beheer (PBL, 2012). Deze aspecten van gebiedsontwikkeling zijn gebaseerd op het eerdere onderzoek van Sorel et al. (2011). Het model over integrale en organische gebiedsontwikkeling betreft uitersten van een continuüm, er zijn ook tussenvormen mogelijk. Op de volgende pagina staan deze verschillen weergegeven in een figuur en zal per aspect uitgelegd hoe de integrale manier van gebiedsontwikkeling verschilt van de meer recente trend (ontstaan na de crisis van 2008) van organische gebiedsontwikkeling (Niederer, 2016).

Figuur 15: Organische gebiedsontwikkeling ten opzichte van integrale gebiedsontwikkeling. Bron: PBL (2012, p.43)

Allereerst is er de aanpak van een project. Bij integrale gebiedsontwikkeling wordt een gebied in één keer ontwikkeld, van bijvoorbeeld braakliggend terrein of van 'brown-field' naar een gebied met een nieuwe functie (zoals bijvoorbeeld de VINEX wijken). Dit zorgt ervoor dat deze planningsbenadering minder flexibel is, omdat er niet of nauwelijks tussentijds wijzigingen worden doorgevoerd in het plan (Buitelaar & Bregman, 2016). Dit zie je ook terug in de manier van ontwikkeling en beheer. Bij integrale gebiedsontwikkeling is dit heel erg volgordelijk. Bij organische gebiedsontwikkeling is de aanpak geleidelijker, omdat er over een langere tijd ruimte gegeven wordt aan verschillende kleinschalige initiatieven (PBL, 2012). Organische gebiedsontwikkeling is afhankelijk van dit soort 'grassroots' initiatieven. Dit brengt ook risico's met zich mee. Het staat niet vast dat er overal genoeg particulier initiatief is om een dergelijke manier van ontwikkeling tot stand te laten komen. Daarnaast kan het bekende 'prisoners dilemma' een rol spelen waarbij mensen pas willen investeren als anderen daarin zijn voorgegaan (Klosterman, 1985). De ontwikkeling en het beheer loopt bij organische gebiedsontwikkeling door elkaar, omdat het ene project wellicht al klaar is als een ander project aanvangt vanuit een ander initiatief.

Een ander groot verschil is al genoemd, namelijk de schaal van gebiedsontwikkeling. Bij integrale projecten betreft het ontwikkelingen op een relatief grote schaal, zoals bijvoorbeeld Kop

van Zuid in Rotterdam (Doucet, 2012). Gebiedsontwikkeling op een organische manier gaat uit van verschillende initiatieven binnen één gebied, waardoor de schaal van projecten meer verschilt en het vaak kleinere projecten betreft. Een voorbeeld hiervan is de schat van Schoonderloo op Coolhaveneiland in Rotterdam, waarbij een braakliggende kavel vanuit particulier initiatief herontwikkeld werd tot een stadspark (PBL, 2012, p.61).

Een ander aspect waarop integrale en organische gebiedsontwikkeling van elkaar verschillen is de wijze van organiseren en het uiteindelijke plan. Integrale gebiedsontwikkeling is projectmatig van aard, met een duidelijke tijdlijn en een duidelijk eindbeeld. Hierbij wordt een duidelijke grondexploitatie geformuleerd (PBL, 2012) om gemaakte kosten voor het bouwrijp maken van de grond te kunnen verhalen. Het risico van een dergelijke projectmatige aanpak is dat het probleem van 'hold-out' zich voor kan doen, waarbij landeigenaren wachten met de verkoop omdat ze beseffen dat hun land cruciaal is voor het slagen van de desbetreffende gebiedsontwikkeling (Miceli & Sirmans, 2007). Bij organische gebiedsontwikkeling moet er ruimte gelaten worden voor de variëteit aan kleinschalige initiatieven die kunnen ontstaan. Het betreft hierbij een procesmatige aanpak waarbij een strategische visie wordt vastgesteld. Deze visie dient als leidraad voor de gebiedsontwikkeling maar is minder duidelijk geformuleerd zodat de aanwezigheid van een dergelijke visie niet beperkend werkt en lokaal initiatief belemmert (PBL, 2012).

Als laatste is er een verschil tussen de stakeholders die betrokken zijn bij de gebiedsontwikkeling en de rol van de gemeente binnen het proces. Bij integrale gebiedsontwikkeling zitten vooral grote partijen zoals bijvoorbeeld projectontwikkelaars en architectenbureaus aan tafel. De gemeente is zelf ook een belangrijke speler binnen het gebiedsontwikkelingsproces door het voeren van actief grondbeleid. Zij draagt hiermee ook (financieel) risico (Buitelaar & Bregman, 2016). Dit is anders bij de organische manier van werken. "Duidelijk is dat de overheid in de rol van procesmanager veel opener en meer extern georiënteerd moet zijn. Ten opzichte van projectmanagement is dat een bescheidener rol ten aanzien van de sturing van het proces en het eindresultaat" (PBL, 2012, p.84). Gemeenten moeten een faciliterende rol op zich nemen om zo initiatieven te ontlokken binnen het gebied wat (her)ontwikkeld wordt. Dit betekent dat de betrokken partijen ook divers zijn. In principe kan iedereen met een initiatief komen voor het plangebied, niet alleen professionele partijen. De kunst is om ervoor te zorgen dat initiatieven ontstaan, op verschillende manieren, en de juiste initiatieven te realiseren die een bijdrage leveren aan de ontwikkeling van het desbetreffende gebied.

Naast de verschillen uit dit model is er een ander belangrijk aspect wat aandacht verdient. Dit betreft de financiering van gemeenschappelijke en bovenplanse voorzieningen. Het huidige juridische systeem is nauw verweven met de traditie van integrale gebiedsontwikkeling. Bij een integrale

gebiedsontwikkeling is het verantwoordelijkheidsvraagstuk relatief eenvoudig vanwege de relatief kleine diversiteit aan betrokken partijen. Het integrale karakter van dit soort projecten zorgt er tevens voor dat alle voorzieningen binnen één masterplan geregeld worden. Zo wordt er niet alleen gekeken naar de te bouwen panden, maar bijvoorbeeld ook naar de tussenliggende openbare ruimtes en bijbehorende infrastructuur (Buitelaar & Bregman, 2016).

Bij organische gebiedsontwikkeling is dit vraagstuk ingewikkelder. Door de kleinschaligheid en de variëteit aan betrokken partijen ontstaat er een vraagstuk wat betreft verantwoordelijkheid. Want wie neemt de verantwoordelijkheid voor bijvoorbeeld bovenplanse voorzieningen en openbare ruimte wanneer alle gebiedsontwikkelingen zich op perceelniveau afspelen? Als de verschillende partijen allemaal op perceel- of pandniveau ontwikkelen worden gemeenschapsgoederen zoals een samenhangende openbare ruimte binnen het gebied wellicht niet meegenomen in de planvorming. Daarnaast is het ingewikkeld om financiële middelen vrij te maken vanwege de afwezigheid van 'grote' professionele ontwikkelaars. Is het mogelijk om vanuit lokaal initiatief genoeg financiële middelen bijeen te brengen om te voorzien in dit soort gemeenschappelijke voorzieningen? Hiervoor moeten nieuwe manieren van financiering bedacht worden, aangezien het bestaande exploitatieplan niet in voldoende mate aansluit bij deze organische manier van ontwikkeling (Buitelaar, Kooiman & Robbe, 2012). Het is dan ook mogelijk dat de kwaliteit van de openbare ruimte te lijden heeft onder het feit dat het financieringsvraagstuk ingewikkelder is bij gemeenschappelijke voorzieningen binnen een organische gebiedsontwikkeling. Hier zal in het verdere verloop van dit onderzoek ook aandacht aan besteed worden.

6.2. Integrale en organische gebiedsontwikkeling binnen dit onderzoek

De gekozen casussen binnen dit onderzoek kennen onderlinge verschillen ten aanzien van de planningsbenadering. De Kop van Zuid (Rotterdam), het Java-eiland en de Oostelijke Handelskade (beide Amsterdam) zijn duidelijk voorbeelden van integrale gebiedsontwikkeling. Ze voldoen aan de omschreven kenmerken van integrale gebiedsontwikkeling. Bij de ontwikkeling van de Kop van Zuid (Rotterdam) was er een duidelijk masterplan, de gemeente kocht grond voor ontwikkeling en er werd samengewerkt met grote, risicobestendige, professionele partijen (B. van Norden, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018). Bij de ontwikkeling van Java-eiland en de Oostelijke Handelskade werd op vergelijkbare wijze gewerkt (Soeters, 2016; T. Schaap, persoonlijke communicatie, 27 juni 2018).

Het Waalfront (Nijmegen) en de NDSM-werf (Amsterdam) zijn voorbeelden waar gekozen is voor een organische manier van herontwikkeling. Particulier en kleinschalig initiatief is hierbij belangrijk, en in beide casussen is sprake van een meer strategische visie in plaats van een duidelijk

geschetst eindbeeld. Mevr. Harder, projectmanager van gemeente Amsterdam, geeft aan dat de gemeente een faciliterende rol op zich neemt (persoonlijke communicatie, 5 juni 2018). De gemeente heeft wel grond in bezit maar stelt hier hooguit globale randvoorwaarden vast om creativiteit te ontlokken. Bij het Waalfront in Nijmegen is ervoor gezorgd dat kleinschalige initiatieven een plek kregen om zich te vestigen en ontwikkelen. De gemeente faciliteerde dit onder meer door te zorgen voor een lagere huur. Op een geleidelijke manier, zonder duidelijk eindbeeld, ontstonden er nieuwe functies in dit gebied (W. van Hees, persoonlijke communicatie, 20 juni 2018).

De Waalkade (Nijmegen) en Coolhaveneiland (Rotterdam) zijn gebieden die minder eenduidig organisch of integraal tot stand zijn gekomen. De Waalkade is een gebied dat in het verleden relatief monofunctioneel ontwikkeld is. Bij ontwikkeling is voornamelijk gefocust op de water- en verkeersfunctie (S. Stoffels, persoonlijke communicatie, 13 juni 2018). De openbare ruimte was meer een bijproduct. Er zijn vanuit de gemeente herinrichtingsprojecten geweest om de Waalkade aantrekkelijker te maken, met integrale kenmerken zoals een actieve gemeente en een duidelijk eindbeeld. Het is echter voor dit onderzoek belangrijk om te vermelden dat de Waalkade geen onderdeel heeft uitgemaakt van een duidelijk integrale herontwikkeling in combinatie met het omliggende gebied. In de vergelijking van kwaliteit van openbare ruimte tussen organische en integrale projecten moet hiermee rekening gehouden worden. Bij het Coolhaveneiland heeft de herinrichting uit het verleden ook een rol gespeeld. In het verleden heeft er een herinrichting plaatsgevonden van industrie naar een woonwijk. Dit gebeurde in een tijd waarin de aandacht voor openbare ruimte bij waterfronten minder vanzelfsprekend was (M. Sleebos, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018). Sinds een aantal jaren is er in dit gebied sprake van duidelijk organische gebiedsontwikkeling (PBL, 2012). Dit is te zien aan de schaal van ontwikkelingen in het gebied, de gemeente die een faciliterende rol op zich neemt en de meer procesmatige, strategische aanpak (M. Sleebos, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018; PBL, 2012). Deze organische aanpak is nog niet overal terug te zien. Sommige delen van Coolhaveneiland zijn nog steeds voornamelijk een product van de herontwikkeling van meer dan vijftig jaar geleden. De gemeente heeft in de tussentijd soms verbeteringen toegevoegd aan bestaande infrastructurele projecten om ook de openbare ruimte een impuls te geven (M. Sleebos, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018).

Zowel het Coolhaveneiland als de Waalkade zijn dus voorbeelden waarbij de gebiedsontwikkeling uit het verleden niet duidelijk organisch of integraal is. De Waalkade wordt aangemerkt als voornamelijk integraal, vanwege de actieve rol van de gemeente in het verleden en de afwezigheid van kleinschalig, particulier initiatief. Coolhaveneiland is een gebied dat als voorbeeld kan dienen voor organische gebiedsontwikkeling, met de kanttekening dat een deel van de openbare ruimte ook duidelijk het product is van eerdere niet-organische gebiedsontwikkeling. Voor deze gebieden is het

dus moeilijker om een eenduidige conclusie te trekken tussen ruimtelijke kwaliteit en de gekozen planningsbenadering.

Nu de belangrijkste verschillen tussen integrale en organische gebiedsontwikkeling duidelijk zijn, en de kenmerken van de verschillende casussen hiervoor uiteengezet zijn, is het interessant om dit te combineren met de kennis uit de eerste deelvraag. Wat voor soort planningsbenadering voor een gebiedsontwikkeling zorgt voor een hoge kwaliteit van de openbare ruimte? De overheid blijft verantwoordelijk voor het leveren van (semi)publieke voorzieningen. Lokaal initiatief kan hier wel een bijdrage aan leveren. Het is echter ingewikkelder om het kostenverhaal van dit soort publieke voorzieningen rond te krijgen, zo concludeert het PBL (2012) ook. De volgende deelvragen zullen ingaan op de ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte van waterfrontontwikkeling in Nederland, en de kwestie in hoeverre de gekozen planningsbenadering zorgt voor een verschil in ruimtelijke kwaliteit.

7. Wat is de kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte van stedelijke waterfrontontwikkelingen in Nederland?

Steeds meer steden hebben aandacht voor de (her)ontwikkeling van het stedelijk waterfront (Trancik, 1986; PPS, 2008). Zoals eerder geconcludeerd wordt het potentieel van dit soort gebieden meer herkend. Hierdoor worden bijvoorbeeld voorheen verlaten industrieterreinen aan het water herontwikkeld tot een aantrekkelijke, vaak openbare, stedelijke omgeving voor bewoners van de stad (Mostafa, 2017). Ook in Nederland is deze trend zichtbaar, bijvoorbeeld in Amsterdam (De Hoog, 2010). Nederland kent een rijke historie als het gaat om de relatie tussen water en planning (Van der Cammen et al., 2012). Door de aanwezigheid van verschillende stroomgebieden van rivieren en de ligging aan de Noordzee zijn er ook genoeg mogelijkheden om water een rol te laten spelen in de stedelijke ontwikkeling. Hierbij is de aanwezigheid van de openbare ruimte van cruciaal belang om een succesvol stedelijk waterfront te ontwikkelen (PPS, 2009). Waterfronten waarbij je langs de hele kade kan lopen en waarbij de publieke ruimte niet wordt onderbroken zijn immers een stuk aantrekkelijker. Er is echter nog weinig onderzoek beschikbaar naar de kwaliteit van de openbare ruimte van stedelijke waterfrontontwikkeling in Nederland. Dit onderzoek levert een bijdrage aan de kennis over kwaliteit van de openbare ruimte bij stedelijke waterfronten.

De openbare ruimte wordt beoordeeld aan de hand van een aantal kwaliteitseisen. Leidraad hierbij zijn de kwaliteitseisen van Jan Gehl (2010) zoals beschreven in deelvraag 1. Per casus wordt een beschrijving gegeven van de drie factoren die de menselijk maat en de kwaliteit van de openbare ruimte bepalen. Dit zijn bescherming, comfort en genot. Bescherming wordt beoordeeld op basis van de aspecten verkeersbescherming, veilig gevoel en bescherming tegen onaangename aspecten van klimaat (Gehl, 2010, p. 238). Comfort wordt beoordeeld op basis van de aspecten zitten, staan, lopen, zien, praten en spelen. Genot wordt beoordeeld op basis van de aspecten schaal, mogelijkheden om te genieten van het klimaat en de zintuiglijke ervaring. De factoren en bijbehorende aspecten zijn beoordeeld door middel van observaties. Hiervoor is een observatieschema opgesteld. Dit observatieschema is opgenomen in bijlage 1. De concrete factoren die bijdragen aan de beoordeling van de verschillende aspecten staan hierin vermeldt.

7.1. Resultaten

In totaal zijn zeven gebieden beoordeeld. Dit zijn de Oostelijke Handelskade, het Java-eiland en de NDSM-werf in Amsterdam, de Kop van Zuid en het Coolhaveneiland in Rotterdam en de Waalkade en het Waalfront in Nijmegen. Alle gebieden zijn beoordeeld op de twaalf eerder vermelde aspecten. Hieronder zullen per casus de aspecten weergegeven worden die als ‘goed’ dan wel als ‘onvoldoende’ zijn beoordeeld. Hierdoor is per casus te zien welke aspecten van de openbare ruimte goed en niet goed zijn ingericht. De aspecten die niet in het beoordelingsfiguur zichtbaar zijn, zijn beoordeeld met een voldoende.

7.2. Amsterdam

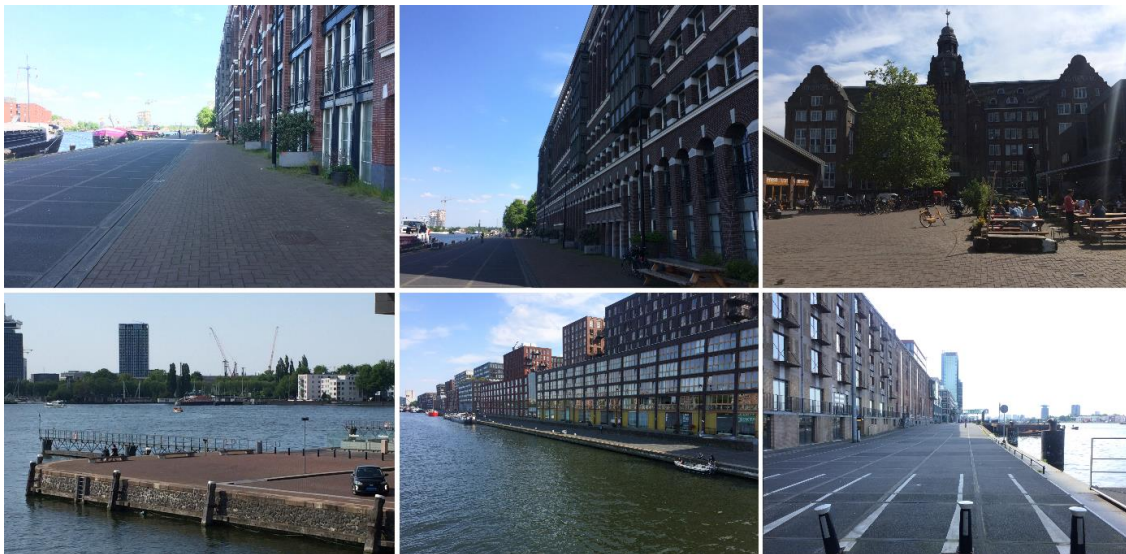
Drie van de casussen zijn gesitueerd in Amsterdam. De Oostelijke Handelskade en het Java-eiland zijn gebieden die op een integrale manier ontwikkeld zijn (T. Schaap, persoonlijke communicatie, 27 juni 2018). Beide casussen zijn voorbeelden van een verouderd industrieel havengebied die in de jaren ‘90 op een integrale manier herontwikkeld zijn (Gemeente Amsterdam, 2013a). De NDSM-werf is eveneens een in verval geraakt industrieel havengebied (Gemeente Amsterdam, 2013b; Gemeente Amsterdam, 2013c). Dit studiegebied (de oostelijke kant van de werf, zoals gedefinieerd in het hoofdstuk casusselectie) bevat veel cultureel erfgoed. Hierdoor voorziet het bestemmingsplan meer in behoud van de huidige gebouwen. Dit is tevens de oorzaak waarom er gekozen is voor organische herontwikkeling van het gebied (I. Harder, persoonlijke communicatie, 5 juni 2018).

7.2.1. Oostelijke Handelskade

De Oostelijke Handelskade is een voorbeeld van een sterk gestuurde herontwikkeling. Halverwege de jaren ‘80 ontstaat de gedachte van de gemeente Amsterdam om een IJ-as te ontwikkelen, een samenhangende ontwikkeling van gebieden aan het IJ (Van der Made, z.d.). Na een niet uitgevoerd masterplan van Rem Koolhaas, zorgt een sterk gefaseerde aanpak voor de herontwikkeling van dit gebied. Met een centrale rol voor de gemeente wordt met deze herontwikkeling voorzien in de bouw van woningen (De Hoog, 2010). Naast grote woonblokken worden ook het Muziekgebouw aan ‘t IJ en Pakhuis de Zwijger (zogenoemd ‘ankers aan het IJ’) gerealiseerd (De Hoog, 2015). Een belangrijk uitgangspunt bij deze ontwikkeling en bijbehorende openbare ruimte is het behoud van het industriële karakter van de kade. Dit wordt mede veroorzaakt door de constructieve kenmerken van de kade. De constructie van de kade kent zijn mogelijkheden en vooral onmogelijkheden. De constructie, met veel zand en hout, maakt het onmogelijk om bijvoorbeeld bomen op de kade te planten. Dit speelde een belangrijke rol in de keuze om het industriële karakter te behouden (T. Schaap, persoonlijke communicatie, 27 juni 2018).

Bescherming

Vanwege de keuze voor behoud van het industriële karakter en de constructieve kenmerken is er weinig tot geen ruimte voor objecten of groen op de kade. Dit heeft zowel voordelige als nadelige effecten op de factor bescherming. In het studiegebied loopt geen weg waar auto's kunnen komen, waardoor de verkeersbescherming goed is. Er is voldoende ruimte voor de fietser en de voetganger om zich te verplaatsen, aangezien de gehele kade een ruim voetgangersgebied heeft en publiek toegankelijk is. Door de aanwezigheid van kantoren en een aantal kleine winkelfilialen met transparante gevels op de begane grond en een goede straatverlichting is de openbare ruimte goed ingericht voor een veilig gevoel. Bescherming tegen onaangename aspecten van het klimaat is niet voldoende aanwezig. Vanwege de afwezigheid van een continue bommenrij en plekken (bijvoorbeeld horecagelegenheden met windschermen en/of hittelampen) die bescherming kunnen bieden tegen regen, wind of sneeuw wordt dit aspect als onvoldoende beoordeeld. Dit soort gelegenheden zijn alleen bij winkelcentrum Brazilië (gelegen voor het Lloyd-hotel) sporadisch aanwezig. De horecagelegenheden die aanwezig zijn rondom dit winkelcentrum hebben echter geen windschermen, wat ervoor zorgt dat mensen minder snel buiten zullen verblijven in verschillende weersomstandigheden.

Figuur 16: Sfeerimpressie Oostelijke Handelskade in Amsterdam. Bron: Eigen materiaal.

Comfort

De openbare ruimte van de Oostelijke Handelskade is goed ingericht als het gaat om staan, lopen en zien. Het ruime voetgangersgebied zonder obstakels met constant uitzicht op het water zorgt hiervoor. Ook zorgt de aanwezigheid en zichtbaarheid van verschillende functies, zoals winkels en kantoren, op de begane grond in de plint van de bebouwing voor een aantrekkelijker openbare

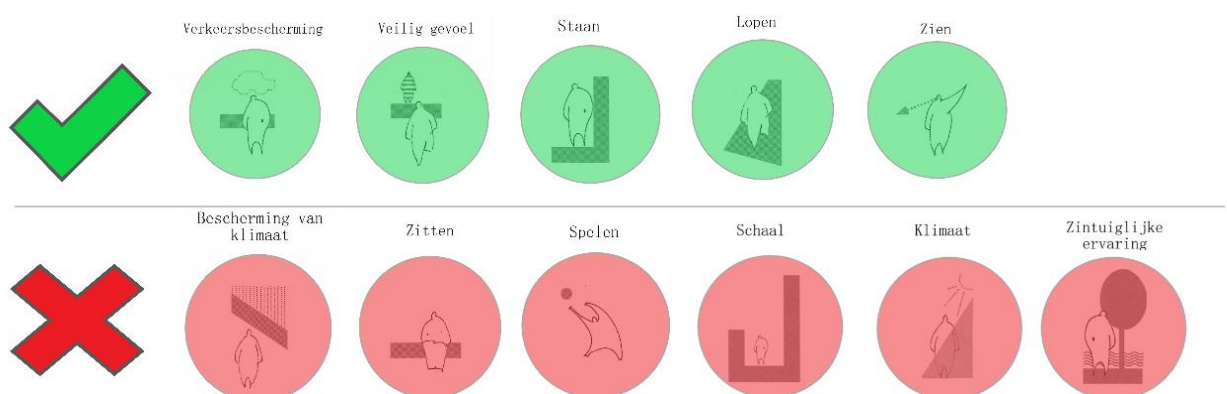
ruimte. Het behouden van het industriële karakter zorgt echter ook voor een kale kade. Dit gaat ten koste van de aspecten zitten, praten en spelen. Bankjes om te zitten zijn afwezig, net als mogelijkheden om te spelen zoals een park of openbare kunst. De afwezigheid van plekken om comfortabel te kunnen zitten voor een gesprek (zogenheten ‘talkscapes’ (Gehl, 2010)) heeft ook een negatief effect op de kwaliteit van de openbare ruimte. Mensen worden niet uitgenodigd om daadwerkelijk te verblijven in de openbare ruimte van de Oostelijke Handelskade.

Genot

De keuze voor het behoud van het industriële karakter en daarmee de keuze voor een relatief lege en kale kade zorgt ervoor dat deze factor als onvoldoende beoordeeld wordt. De schaal van de gebouwen naast de kade is erg groot, aangezien de gebouwen heel hoog zijn. De gebouwen zorgen voor een gebrek aan zon en er wordt niet voldaan aan de menselijke maat zoals geformuleerd door Gehl (Gehl, 2010; Lykken, 2014), vanwege de hoge dichtheden die destijds gerealiseerd moesten worden (De Hoog, 2010). Door het gebrek aan bomen of ander groen worden ook de andere aspecten (genieten van positieve aspecten van het klimaat en zintuiglijke ervaring) als onvoldoende beoordeeld. Een kanttekening hierbij is dat het industriële karakter op zichzelf bijdraagt aan een interessante omgeving. Uit de observaties blijkt echter dat de beperkingen die hierdoor ontstaan (gebrek aan straatmeubilair en groen) een negatief effect hebben op de openbare ruimte. De vraag is in hoeverre het positieve effect van het industriële karakter hiertegen opweegt.

Conclusie

De keuze, deels ingegeven uit noodzaak, voor een industriële ruimte is bepalend voor de inrichting van het gebied. Het zorgt voor een ruime, veilige en goed beloopbare kade. Het is echter geen aantrekkelijke plek om te verblijven. De inrichting van de openbare ruimte zorgt dus niet voor een complete, aantrekkelijke omgeving voor haar gebruikers op basis van het beoordelingsmodel. Onderstaand figuur laat overzichtelijk zien welke aspecten in positieve en negatieve zin opvallen.

Figuur 17: Beoordeling van de openbare ruimte van de Oostelijke Handelskade in Amsterdam

7.2.2. Java-eiland

Het Java-eiland is herontwikkeld in dezelfde periode als de Oostelijke Handelskade en valt onder hetzelfde bestemmingsplan (Gemeente Amsterdam, 2013a). De zuidkant van het Java-eiland kijkt uit op de Oostelijke Handelskade. Het doel was om een aantrekkelijke woonomgeving te ontwikkelen met succesvolle kenmerken van de binnenstad (grachtjes) en een interessante en tegelijkertijd eenduidige architectuur (Soeters, 2016; Gemeente Amsterdam, 2016). Java-eiland is een duidelijk voorbeeld van integrale gebiedsontwikkeling, met een actieve gemeente, een masterplan en professionele ontwikkelaars (T. Schaap, persoonlijke communicatie, 27 juni 2018).

Bescherming

De inrichting van de openbare ruimte van Java-eiland zorgt voor een voldoende mate van beveiliging. De voetgangerszone langs de Javakade loopt onafgebroken van de oostelijke kant van Java-eiland bij de Bogortuin tot aan het einde van het eiland aan de westkant. Het is een aantrekkelijk voetgangersgebied waar dicht langs het water gelopen kan worden, continue rijen bomen aanwezig zijn en autoverkeer gescheiden wordt van voetgangers. Dit zorgt voor een goede verkeersbescherming. De aanwezigheid van bomen zorgt voor schaduw en dus bescherming tegen warmte. Het aspect bescherming tegen negatieve klimaatfactoren wordt beoordeeld met een voldoende, omdat er niet veel mogelijkheden zijn om te schuilen voor bijvoorbeeld regen of sneeuw. Vanwege de functie van het gebied (voornamelijk woongebied) is er minder sociale controle en ook weinig horeca. Het veilige gevoel wordt beoordeeld met een voldoende vanwege de aanwezigheid van straatverlichting voor voetgangers.

Figuur 18: Sfeerimpressie Java-eiland in Amsterdam. Bron: Eigen materiaal

Comfort

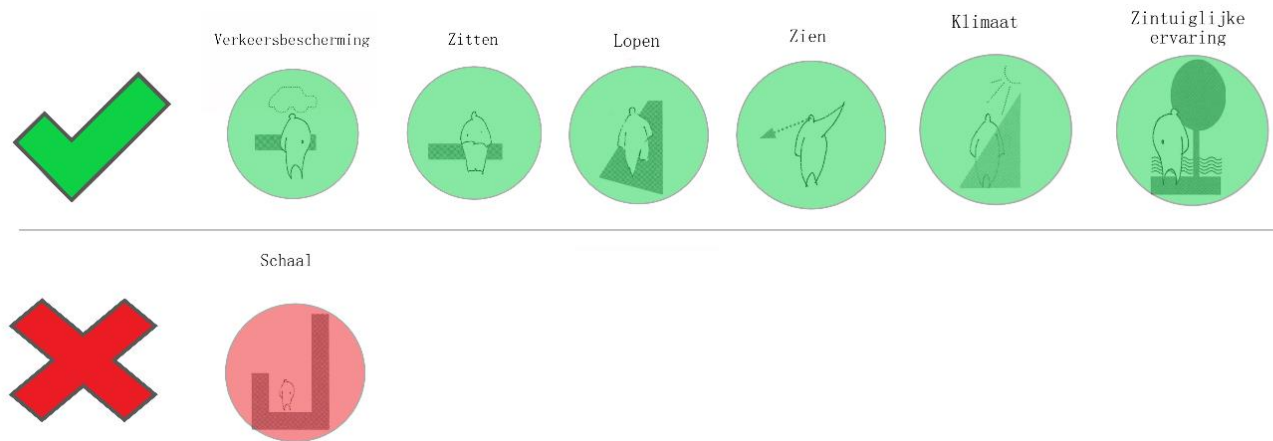
De inrichting van de openbare ruimte op de Javakade scoort goed op het gebied van comfort. Met veel zitmogelijkheden, constant zicht op het water en een goed voetgangersgebied is het een prettig ontworpen omgeving om in te verplaatsen of te verblijven. Er zijn weinig obstakels in het voetgangersgebied. Dit is ook goed te zien op de afbeeldingen. De zichtlijnen zijn goed. Zo hebben de bankjes zicht op het water. Het waterfront van Java-eiland nodigt minder uit om te staan of te praten. Dit komt respectievelijk door het uitblijven van een volwaardig 'edge-effect' door een gebrek aan gemengde functies en door een gebrek aan zogeheten 'talkscapes'. De afwezigheid van doorgaand verkeer draagt wel bij aan de mogelijkheden tot praten. Daarnaast hebben de gebouwen langs de kades vaak transparante gevels. Daarom worden de aspecten staan en praten met een voldoende beoordeeld. Op het gebied van spelen biedt de openbare ruimte voldoende opties door de aanwezigheid van de Bogortuin (een groot park aan het water) en de mogelijkheid om te zwemmen in het water van het IJ.

Genot

Ook op dit aspect scoort Java-eiland goed. Er zijn veel mogelijkheden om te genieten van de positieve aspecten van het klimaat door de aanwezigheid van een continue bomenrij langs de kade en het feit dat de kade het grootste deel van de dag op de zon ligt. Door de aanwezigheid van veel groen, zicht op het water en de aanwezigheid van woonboten is de openbare ruimte zeer aantrekkelijk ingericht. Net als de Oostelijke Handelskade is de schaal van Java-eiland voorbij de menselijke maat zoals Jan Gehl die geformuleerd heeft (Gehl, 2010; Lykken, 2014). Dit wordt veroorzaakt door de bewuste keuze voor een hoge woningdichtheid vanwege de grote woningbouwopgave die speelde in Amsterdam destijds (Soeters, 2016).

Conclusie

Concluderend kan gesteld worden dat de inrichting van de openbare ruimte van de Javakade als ruim voldoende beoordeeld kan worden. De helft van de aspecten wordt als goed beoordeeld, terwijl alleen de schaal met een onvoldoende beoordeeld wordt. De fysieke inrichting van de openbare ruimte van de Javakade nodigt uit tot verblijf en is ook prettig om doorheen te lopen.

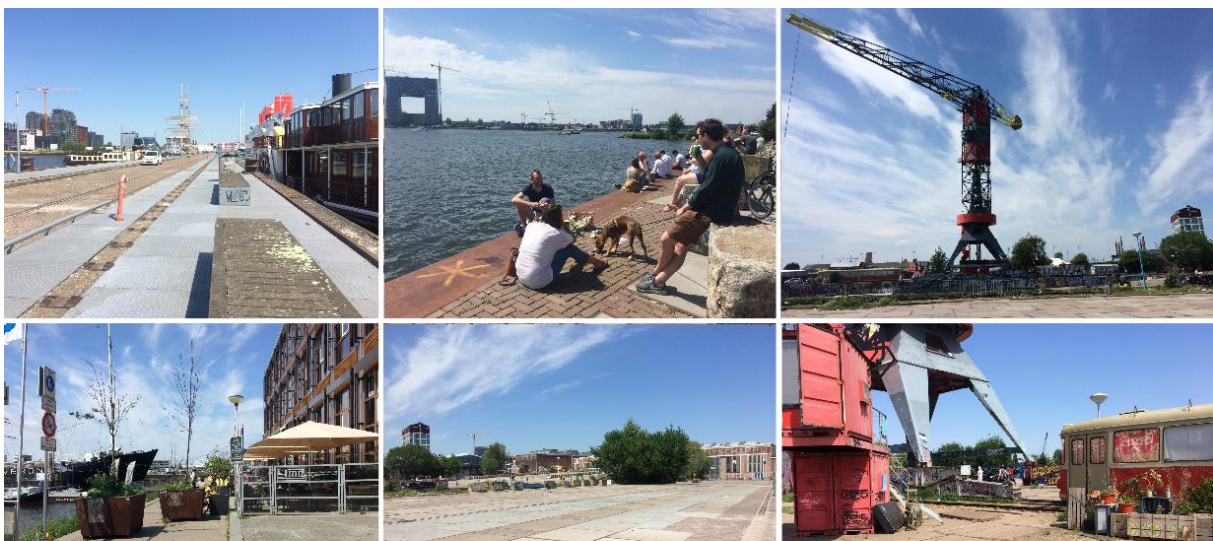
Figuur 19: Beoordeling van de openbare ruimte van het Java-eiland in Amsterdam

7.2.3. NDSM-werf

De NDSM-werf aan de noordelijke IJ-oever was vroeger een industrieel havengebied. Na het faillissement van de Nederlandsche Dok en Scheepsbouw Maatschappij (NDSM) in 1984 heeft het zich ontwikkeld tot een creatieve broedplaats met een industrieel karakter (Gemeente Amsterdam, 2013c). Door de aanwezigheid van cultureel erfgoed in het oostelijk deel van de werf heeft hier een kleinschalige, meer organische manier van herontwikkeling plaatsgevonden (I. Harder, persoonlijke communicatie, 5 juni 2018). Behoud van het industriële karakter, ook in de openbare ruimte, is een belangrijke doelstelling (BVR, 2003; D. van Rooij, persoonlijke communicatie, 28 juni 2018). Stichting NDSM is verantwoordelijk voor de programmering en het beheer van de openbare ruimte in dit gebied. Deze stichting wordt deels betaald door de gemeente Amsterdam (D. van Rooij, persoonlijke communicatie, 28 juni 2018).

Bescherming

Het behoud van het industrieel karakter komt duidelijk naar voren in het gebied. De aanwezigheid en herbestemming van gebouwen als de Scheepsbouwloods en het intact laten van het landschap door bijvoorbeeld de kraan en havencontainers te laten staan geeft deze ambitie duidelijk weer. Het gebied fungeert als creatieve broedplaats. Hierdoor zijn er veel verschillende functies aanwezig in het gebied. Zowel overdag als 's avonds is er activiteit wat zorgt voor een veilig gevoel. Het industriële karakter zorgt er echter ook voor dat prioriteit tussen verschillende vervoersmiddelen niet altijd duidelijk is. Het gebied is voor de auto bereikbaar en er ontbreekt op sommige plekken een duidelijke prioriteit tussen vervoersmiddelen. Sommige grotere open stukken in het studiegebied zijn bestemd voor parkeren maar dienen ook als voetgangersgebied. Dit komt de verkeersbescherming niet ten goede.

Figuur 20: Sfeerimpressie NDSM-werf in Amsterdam. Bron: Eigen materiaal

Bescherming tegen negatieve aspecten van het klimaat is er nauwelijks. Er zijn wel een aantal horecagelegenheden, maar lang niet allemaal beschikken ze over bijvoorbeeld windschermen. Daarnaast is de hoeveelheid bomen schaars waardoor er minder schaduw is en zijn er weinig plekken in de openbare ruimte waar je kan schuilen voor regen of sneeuw.

Comfort

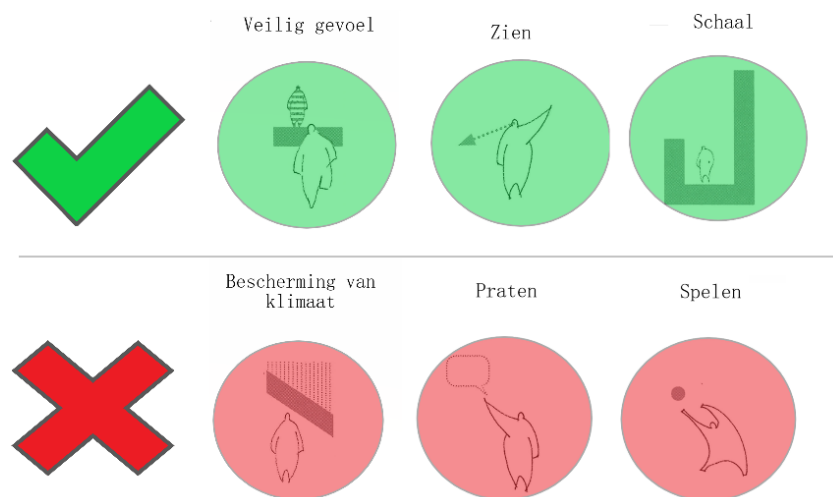
Op het gebied van comfort is de inrichting van de openbare ruimte bij de NDSM-werf voldoende. Het aspect dat er positief uitspringt zijn de zichtmogelijkheden. Veel zicht op het water en een voldoende verlichtingssysteem zorgen hiervoor. Voor voetgangers is de inrichting niet optimaal. De industriële ondergrond is behouden. Dit zorgt voor de aanwezigheid van oneven stukken, onderbrekingen van het trottoir en obstakels op het voetpad. Dit gebruik van oorspronkelijk materiaal is een bewuste keuze van de Stichting NDSM om het industriële karakter te behouden (D. de Rooij, persoonlijke communicatie, 28 juni 2018). Interessant om te zien is dat er in het gebied geen gebruik gemaakt wordt van traditionele bankjes als straatmeubilair. De kades en de aanwezigheid van betonblokken zorgen voor zitmogelijkheden in de openbare ruimte. Op deze manier behoudt het gebied beter zijn bestaande karakter (I. Harder, persoonlijke communicatie, 5 juni 2018). Jan Gehl (2010) beargumenteert echter dat bankjes veelal het meeste zitcomfort bieden. De afwezigheid hiervan zorgt ervoor dat het aspect zitten met een voldoende beoordeeld wordt. De mogelijkheden om te praten of te spelen zijn niet voldoende. De afwezigheid van een park of waterelement maakt dat de mogelijkheden tot spelen in de publieke ruimte beperkt zijn. Door de eerder genoemde aanwezigheid van auto's en de relatief lage hoeveelheid 'talkscapes' (mede veroorzaakt door het gebrek aan bankjes) is de openbare ruimte niet zo ingericht dat die uitnodigt tot sociaal contact.

Genot

De schaal van bebouwing op de NDSM-werf is op menselijke schaal en zorgt voor een prettige ervaring van de openbare ruimte. Dit aspect draagt bij aan de mate van genot die gebruikers ervaren in deze openbare ruimte. De afwezigheid van continue rijen bomen in het gebied hebben een negatief effect op de kwaliteit van de openbare ruimte. Dit wordt deels goed gemaakt door de aanwezigheid van andersoortig groen en het zicht op het water. De mogelijkheden om van positieve aspecten van het klimaat te genieten en de zintuiglijke ervaring worden daarom als voldoende beoordeeld. Een kanttekening is dat het karakter van het gebied kan bijdragen aan de factor genot. Dit komt niet terug in het beoordelingsmodel vanwege de subjectieve aard. Net zoals bij de Oostelijke Handelskade is de vraag in hoeverre het industriële karakter van het gebied opweegt tegen andere factoren om in ruimtelijke kwaliteit te voorzien zoals bomen of andersoortig groen.

Conclusie

Concluderend kan gezegd worden dat de inrichting van de openbare ruimte van de NDSM-werf voldoende is, maar dat er ook ruimte voor verbetering mogelijk is. Het industriële karakter en de ambitie voor behoud hiervan tijdens herontwikkeling zorgt voor een interessante omgeving maar ook voor minder comfort en bescherming. De Stichting NDSM en de gemeente Amsterdam zijn ook bewust bezig om dit soort 'rafelrandjes' te behouden of creëren (D. de Rooij, persoonlijke communicatie, 28 juni 2018). Dit verklaart waarom sommige aspecten onvoldoende zijn. De oneven betonplaten als ondergrond en de betonblokken als zitmogelijkheden zorgen ervoor dat de inrichting van de openbare ruimte minder comfort biedt. Het draagt echter ook bij aan het unieke karakter van het gebied. Op deze tegenstelling zal meer aandacht besteed worden in het hoofdstuk conclusie, onder de kritische reflectie en de aanbevelingen. Zoals ook in onderstaande beoordeling te zien is zijn een groot deel van de aspecten als voldoende beoordeeld, waarbij er ruimte is voor verbetering maar waarbij wel aan een bepaald niveau voldaan wordt.

Figuur 21: Beoordeling van de openbare ruimte van de NDSM-werf in Amsterdam

7.3. Rotterdam

Twee casussen van deze studie zijn gesitueerd in Rotterdam. Dit zijn de Wilhelminapier op de Kop van Zuid en Coolhaveneiland in Delfshaven. Zoals veel waterfronten zijn het gebieden met een industrieel verleden (Gemeente Rotterdam, 2009; Gemeente Rotterdam, 2013). Kop van Zuid is een schoolvoorbeeld van een grootschalige, integrale herontwikkeling van een gebied. Dit blijkt ook duidelijk uit het interview met dhr. van Norden (persoonlijke communicatie, 7 juni 2018), die voor langere tijd projectleider is geweest van deze gebiedsontwikkeling. Coolhaveneiland is een gebied dat langzaam leeg kwam te staan door het verdwijnen van de havenfunctie, waarna het tot woongebied herontwikkeld is. Sinds de bouw van deze woonwijk, decennia geleden, zijn er weinig veranderingen opgetreden in het gebied. De opgave die er nu ligt is het vernieuwen van de (deels) verouderde woningvoorraad en het verbeteren van de leefomgeving. In afwachting van een grootschalige, integrale aanpak wordt Coolhaveneiland nu op een organische manier ontwikkeld. Particuliere initiatieven worden gefaciliteerd waardoor kleinschalige veranderingen plaatsvinden in het gebied (M. Sleetbos, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018).

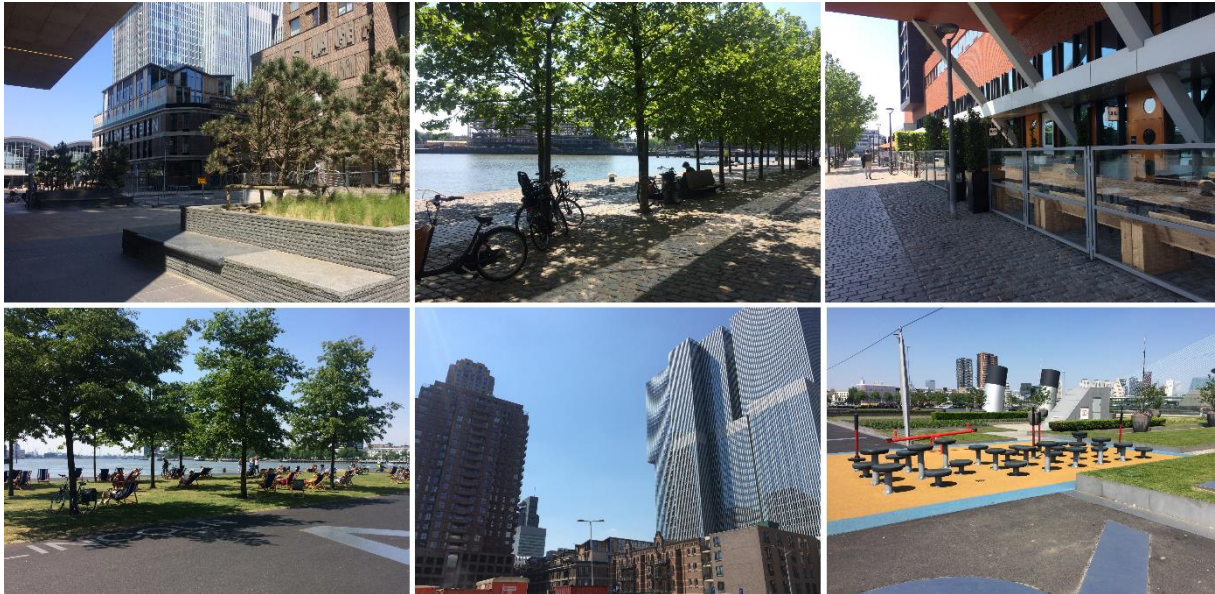
7.3.1. *Kop van Zuid*

Kop van Zuid, gelegen aan de Nieuwe Maas, was een megaproject gericht op het creëren van een aantrekkelijk nieuw stuk Rotterdam met gemengde functies. De planvorming startte in 1986 en in 1989 werd gestart met de bouw (B. van Norden, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018). Dit nieuwe woon- en werkgebied, en de ontsluiting via de nieuwe Erasmus-brug, moest er tevens voor zorgen dat het noorden en zuiden van Rotterdam verenigd zouden worden (Doucet, 2013). Een belangrijke doelstelling voor dit project was het creëren van een hoogwaardige stedelijke, openbare ruimte met stedelijk groen. Dit gebeurde aan de hand van een kwaliteitsboek, waarin eisen voor de inrichting van de openbare ruimte werden vastgelegd. Dit betrof bijvoorbeeld de aanwezigheid van groen maar op een gedetailleerder niveau ook eisen over hoe het straatmeubilair eruit zou komen te zien (B. van Norden, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018).

Bescherming

De inrichting van de openbare ruimte scoort op alle beschermingsaspecten goed. Er is geen gemotoriseerd verkeer aanwezig op de kade, waardoor de openbare ruimte aantrekkelijk en veilig is voor voetgangers. Het trottoir loopt langs de hele kade, en is in het midden vlak gemaakt zodat het ook voor minder mobiele mensen toegankelijk is. Een leuk detail is het feit dat de klinkers van het voetpad geïmporteerd zijn uit een ander havengebied, om het vroegere karakter van de Kop van Zuid

enigszins te behouden (B. van Norden, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018). Door de aanwezigheid van een goede straatverlichting en functiemenging langs de hele kade ontstaat een veilig gevoel. Ook bieden de rijen bomen en de horecagelegenheden langs de kade bescherming tegen negatieve klimaataspecten.

Figuur 22: Sfeerimpressie Kop van Zuid in Rotterdam. Bron: Eigen materiaal.

Comfort

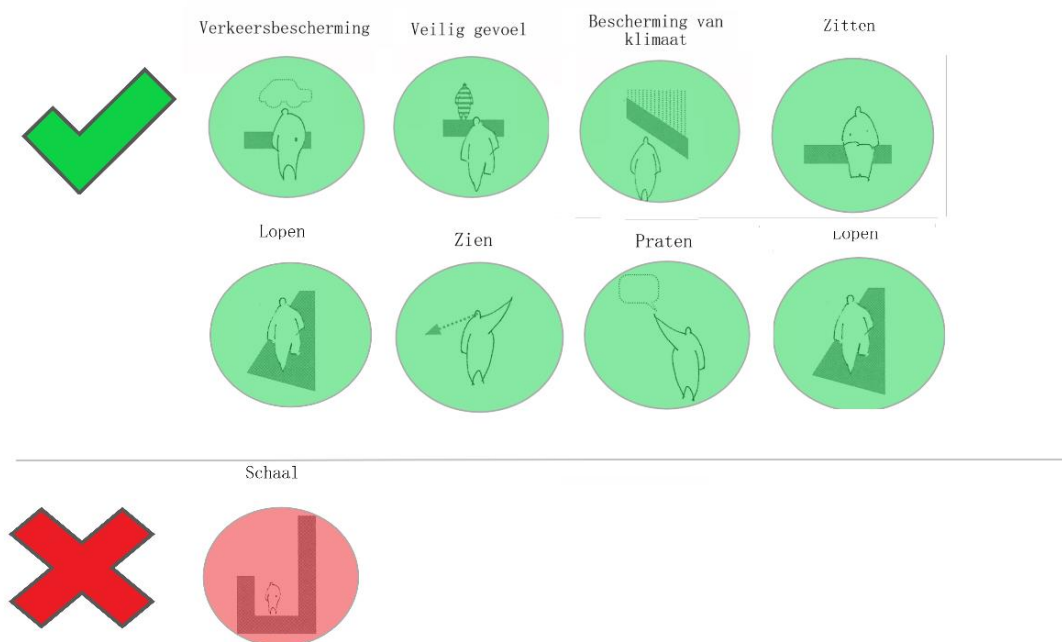
Hier is duidelijk veel aandacht aan besteed tijdens de herontwikkeling van het gebied. Mogelijkheden om te lopen, zitten, zien en praten zijn zeer goed. Dit komt door de eerder genoemde hoge kwaliteit van het voetpad, de afwezigheid van obstakels en de prettige breedte van het voetgangersgebied. Door goede verlichting en constant zicht op het water is de kade ook goed ingericht om het omliggende gebied te kunnen zien. Zo is er zicht op het tegenovergelegen Katendrecht. De regelmatige aanwezigheid van bankjes op de kade, gepositioneerd in de schaduw van de bomen, zorgt voor optimale mogelijkheden om te verblijven. Daarnaast zijn er veel plekken zo ingericht dat ze uitnodigen tot conversatie. Zogeheten ‘talkscapes’ zijn overal op de kade aanwezig, bijvoorbeeld in de parken gelegen aan beide uiteinden van de Antoine Platekade. De mogelijkheid om stoeltjes te verplaatsen naar eigen voorkeur (losse strandstoeltjes in het park voor hotel New York) draagt hier ook aan bij. In het studiegebied zijn er een aantal speelmogelijkheden (zie figuur 22). Er zijn bijvoorbeeld parken met speelmogelijkheden aan de uiteinden van het studiegebied. Er zijn geen waterelementen aanwezig. De bij vlagen eentonige façades bij een aantal gebouwen nodigen op sommige delen niet uit tot staan. Het grootste deel van de façades zijn echter transparant en hebben verschillende functies. De aspecten staan en spelen worden daarom met een voldoende beoordeeld.

Genot

De schaal van de gebouwen gaat voorbij de menselijke maat van Jan Gehl. Dit is een bewuste keuze om te kunnen voldoen aan de destijds heersende woningbouwopgave en de wens om een gemengd stedelijk gebied te creëren (B. van Norden, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018). Dit is het enige aspect dat als onvoldoende beoordeeld wordt op basis van het observatieschema. Door de ligging van het openbare verblijfsgebied op het zuiden kunnen mensen, ondanks de schaal van de gebouwen, genieten van eventuele zon. De aanwezigheid van verschillende soorten groen en het zicht op het water geven een goede zintuiglijke ervaring.

Conclusie

Concluderend kan gesteld worden dat de inrichting van de openbare ruimte van het waterfront van Kop van Zuid de doelstelling heeft waargemaakt. Het is een zeer aantrekkelijk verblijfsgebied van hoogwaardige kwaliteit. Meer dan de helft van de aspecten wordt beoordeeld als goed. De inrichting van de openbare ruimte van de Kop van Zuid is het best beoordeeld van alle casussen binnen dit onderzoek.

Figuur 23: Beoordeling van de openbare ruimte van Kop van Zuid in Rotterdam

7.3.2. Coolhaveneiland

De andere casus in Rotterdam is het Coolhaveneiland, gelegen aan de waterweg Coolhaven die in 1922 gegraven werd. De opgave in dit gebied is om de bestaande woningvoorraad te vernieuwen. De gemeente kiest hierbij niet voor klassieke herstructurering, maar per pand wordt door een stuurgroep bekeken wat ermee kan gebeuren. Kleinschalige bottom-up projecten (herbestemming maar bijvoorbeeld ook het verbeteren van de openbare ruimte) worden gefaciliteerd door deze stuurgroep (PBL, 2012, p.22). De huidige inrichting van de openbare ruimte rondom het waterfront aan de noordkant van het eiland is vooral een product van de manier waarop het gebied in eerste instantie is omgevormd van industrie naar woon- en werkgebied. Er zijn in het gebied wel initiatieven ontstaan en gerealiseerd die de kwaliteit van de leefomgeving hebben willen verbeteren (PBL, 2012). Op deze manier moet de organische, kleinschalige manier van ontwikkelen een impuls geven aan de ruimtelijke kwaliteit van het gebied. Daarnaast heeft de gemeente af en toe kleine ingrepen gedaan tijdens infrastructurele projecten (M. Sleebos, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018). De inrichting van de openbare ruimte rondom de straat Coolhaven is, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Kop van Zuid, niet tot stand gekomen met de doelstelling om dit als hoogwaardig verblijfsgebied aan het water in te richten (M. Sleebos, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018).

Figuur 24: Sfeerimpressie Coolhaveneiland in Rotterdam. Bron: Eigen Materiaal.

Bescherming

De bescherming die door de huidige inrichting geboden wordt is beoordeeld als voldoende. Gemotoriseerd verkeer is aanwezig maar de maximumsnelheid ligt laag. Daarnaast is er een volledig voetpad langs het water aanwezig dat niet onderbroken wordt, waardoor de verkeersveiligheid voor voetgangers goed is. Functiemenging is maar in beperkte mate aanwezig waardoor het gevoel van veiligheid minder groot is. Horecagelegenheden zijn afwezig. Er is wel een continue rij bomen aanwezig. Dit zorgt voor ruimtelijke kwaliteit. Echter, de grootte van de bomen (relatief klein in dit geval) is niet optimaal. Dit zorgt er, samen met het gebrek aan horeca, voor dat er weinig plekken zijn om te schuilen tegen negatieve klimaataspecten.

Comfort

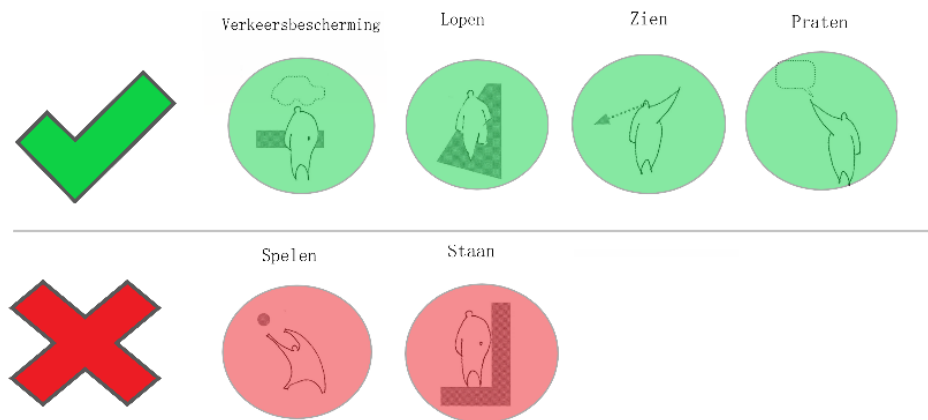
Het comfort van de huidige inrichting van de openbare ruimte is sterk wisselend per aspect. Het waterfront scoort goed op de aspecten lopen, zien en praten. Dit komt omdat de voetpaden van goede kwaliteit zijn door de breedte en het soort oppervlak. Ook de aanwezigheid van goede verlichting en een constant zicht op het waterfront zorgt hiervoor. Echter, de aanwezigheid van parkeerplekken en het gebrek aan functiemenging zorgen ervoor dat er geen 'edge-effect' optreedt. De plinten van de bebouwing rondom het waterfront nodigen niet uit om te blijven staan. Er zijn geen mogelijkheden om te spelen door de afwezigheid van voorzieningen zoals bijvoorbeeld een park. Hierdoor worden de aspecten staan en spelen als onvoldoende beoordeeld. Interessant om hierbij te vermelden is dat er vanuit particulier initiatief in het verleden in de zomer een stadstrand werd neergezet in dit gebied (PBL, 2012). Dit zorgt voor een impuls. Het creëert meer speel- en verblijfmogelijkheden in het gebied. Het stadstrand was niet aanwezig ten tijde van de observatie en kan dus niet meegenomen worden in deze beoordeling. Het is echter wel een voorbeeld van een manier waarop organische gebiedsontwikkeling zorgt voor kwaliteit in de openbare ruimte.

Genot

Wat betreft de factor genot is de inrichting van de openbare ruimte van het waterfront Coolhaveneiland voldoende. De drie aspecten zijn beoordeeld met een voldoende. De schaal van de ontwikkeling voldoet meestal aan de menselijke maat, maar niet altijd. Een deel van de bebouwing is namelijk een stuk hoger dan vier verdiepingen. Sommige delen van de kade zijn beplant en er zijn bomen aanwezig. Echter, de kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte is niet van dermate hoge kwaliteit dat een bepaald aspect er positief uitspringt. De ongelijke spreiding van groenvoorzieningen in het gebied is een oorzaak hiervan. Het zicht op het water zorgt wel voor een betere zintuiglijke ervaring. De factor genot wordt daarom beoordeeld met een voldoende.

Conclusie

Concluderend kan gezegd worden dat de inrichting van de openbare ruimte rondom de Coolhaven in voldoende mate functioneert. De openbare ruimte biedt goede mogelijkheden om er doorheen te lopen. Echter, de openbare ruimte nodigt op dit moment niet uit om te verblijven of te recreëren. De openbare ruimte is ten tijde van de herontwikkeling vooral functioneel ingericht, maar niet met een duidelijk doel om een hoogwaardig verblijfsgebied te creëren. Kleinschalige particuliere initiatieven hebben hier tot nu nog weinig verandering in kunnen brengen. Zoals Michelle Sleebos (persoonlijke communicatie, 7 juni 2018) vertelt, blijft het lastig om met kleine initiatieven een publiek goed zoals de openbare ruimte te verbeteren omdat veel mensen hun eigen belang voorrang geven. Hier zal in de volgende deelvraag verder op worden ingegaan.

Figuur 25: Beoordeling van de openbare ruimte van Coolhaveneiland in Rotterdam

7.4. Nijmegen

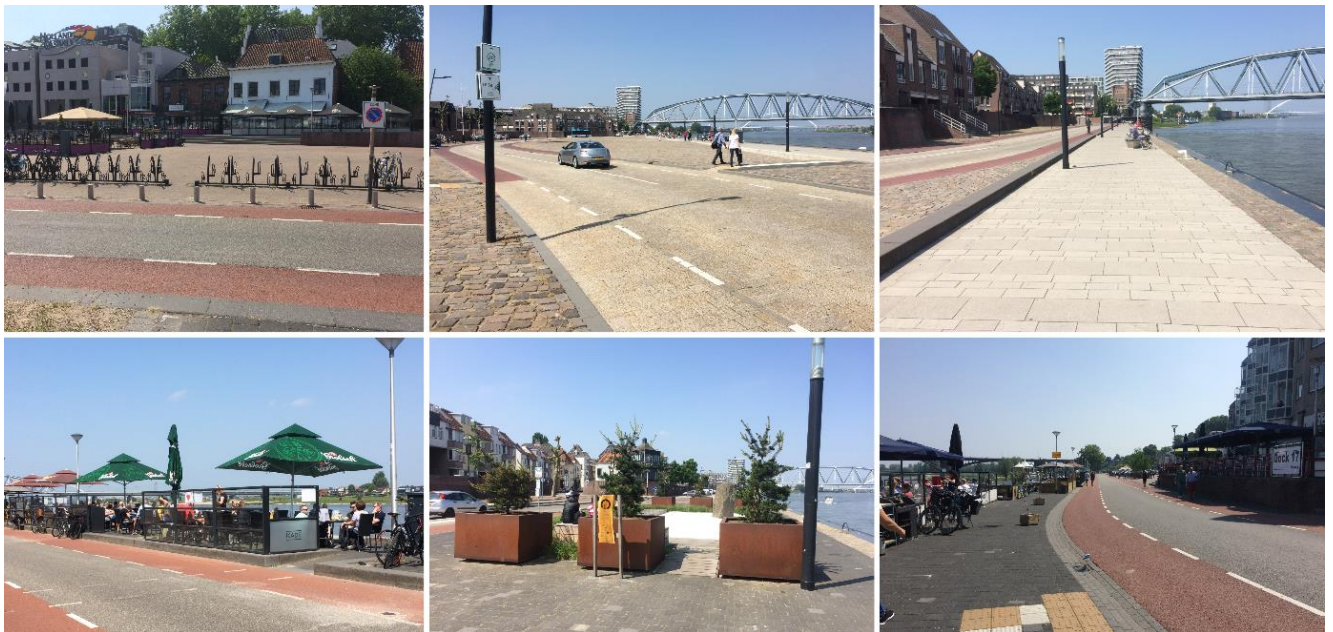
De laatste twee casussen bevinden zich in Nijmegen. De eerste casus is de Waalkade, gelegen aan zuidkant (grenzend aan de binnenstad) van de rivier de Waal. De Waalkade is een gebied waar maatschappelijk veel aandacht voor is (S. Stoffels, persoonlijke communicatie, 13 juni 2018). Zo zijn er in het verleden oproepen geweest aan de gemeente om dit gebied te verbeteren (van Houtum, 2014). De gemeente Nijmegen is momenteel actief bezig het verblijfsgebied langs de hele Waal te verbeteren. Voor de Waalkade betekent dit een herinrichting van de openbare ruimte, voornamelijk geformuleerd vanuit ideeën van de bewoners van Nijmegen (S. Stoffels, persoonlijke communicatie, 13 juni 2018). Het Waalfront heeft een andere geschiedenis. Dit gebied, gelegen ten westen van de Waalkade, had in het verleden een industriële bestemming. Het hart is de oude Honig-fabriek. (Gemeente Nijmegen, 2008). Dit gebied is een voorbeeld waarbij de industriefunctie is komen te vervallen. Een kleinschalige en organische manier van gebiedsontwikkeling moest het terrein nieuw leven inblazen. Kleine bedrijvigheid vanuit particulier initiatief heeft zich hier gevestigd. Momenteel is het gebied rondom de Honig-fabriek een gemengd gebied met horeca en ondernemerschap (W. van Hees, persoonlijke communicatie, 20 juni 2018).

7.4.1. Waalkade

De Waalkade is een voorbeeld van een relatief monofunctionele herontwikkeling, die midden jaren '90 heeft plaatsgevonden. De focus lag op waterstaatkundige en verkeersdoeleinden. De kwaliteit van de openbare ruimte speelde een beperkte rol (Gemeente Nijmegen, 1989). Sinds de herontwikkeling zijn er meerdere pogingen gedaan om de Waalkade aantrekkelijker te maken (S. Stoffels, persoonlijke communicatie, 13 juni 2018). Zo heeft de gemeente kleine aanpassingen gedaan aan de oostkant van de kade. Steigers zijn anders neergelegd en er is bijvoorbeeld beplanting toegevoegd. Interessant om te zien is dat er nu een nieuw plan ligt om de inrichting van de openbare ruimte van de Waalkade te verbeteren. Dit plan is niet eenduidig organisch of integraal, maar heeft kenmerken van beide kanten van het continuüm zoals geschetst door het PBL (2012). De beoordeling op basis van de observatie heeft betrekking op de huidige inrichting. Deze inrichting is dus niet duidelijk integraal of organisch tot stand gekomen, maar is een product van de eerste monofunctionele inrichting en latere ingrepen vanuit de gemeente om een aantrekkelijker gebied te creëren.

Bescherming

De aanwezigheid van een verkeersweg langs de hele Waalkade heeft een negatief effect op de factor bescherming in de openbare ruimte. Langs de gehele kade loopt een voetpad, wat zorgt voor veiligheid voor de voetgangers. Veel van de functies (bijvoorbeeld horeca en het casino) zijn echter gelegen aan de andere kant van de weg. Dit komt de verkeersbescherming niet ten goede omdat de weg overgestoken moet worden om van de waterkant bij bijvoorbeeld restaurants te komen. Door de aanwezigheid van straatverlichting en de eerder genoemde functies die zowel overdag als in de avond actief zijn ontstaat er wel een veilig gevoel. Dit aspect wordt dan ook met als goed beoordeeld. De aanwezige horecagelegenheden bieden bescherming tegen negatieve klimaataspecten. Echter, door de afwezigheid van een continue bomenrij is er weinig bescherming tegen bijvoorbeeld wind of zon op de plekken op de Waalkade waar geen horecagelegenheden zijn. Daarom wordt dit aspect met een voldoende beoordeeld.

Figuur 26: Sfeerimpressie Waalkade in Nijmegen. Bron: Eigen materiaal

Comfort

De inrichting van de openbare ruimte van de Waalkade biedt op sommige aspecten veel comfort. Het voetpad langs de waterkant is breed, vlak en goed toegankelijk voor rollators en rolstoelen door de aanwezigheid van aflopende stoepranden. Daarnaast is er constant zicht op het water. Wat ook positief opvalt, is de mogelijkheid om verschillende activiteiten te ondernemen. Er is een kunstzinnig waterelement (kunstwerk 'het Labyrinth'), een zen-tuin en er zijn mogelijkheden om te sporten aan de andere kant van de weg. Het aspect staan, ook wel het creëren van een zogeheten 'edge-effect', laat te wensen over. Lang niet overal langs de Waalkade zijn transparante of interessante façades

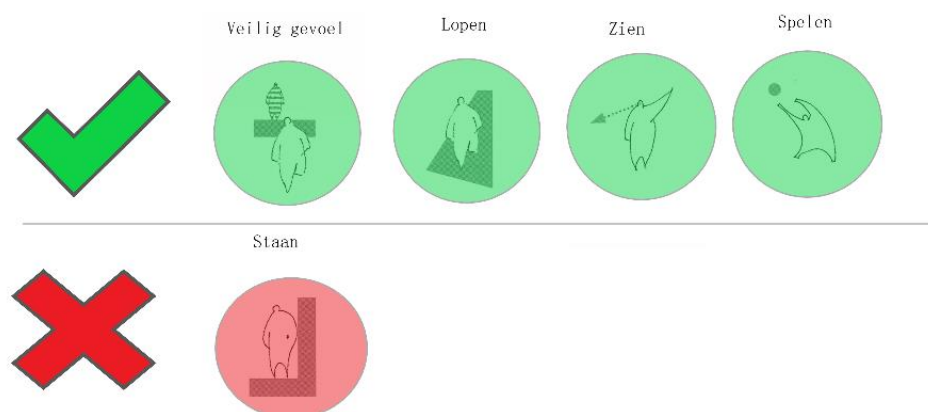
aanwezig. De weg die tussen de waterkant en de kant van bebouwing loopt zorgt er tevens voor dat er een barrière ontstaat waardoor mensen die langs de waterkant lopen niet kunnen genieten van de aanwezige functies aan de overkant van de weg. Mogelijkheden om te zitten zijn aanwezig in de vorm van bankjes, geplaatst op verschillende plekken op de kade. Door de afwezigheid van 'talkscapes' is de inrichting om te zitten en te praten als voldoende beoordeeld.

Genot

De laatste factor die bijdraagt aan een goede inrichting van openbare ruimte is de mogelijkheid tot genot. De Waalkade voldoet aan enkele aspecten hiervan, maar valt niet positief op. De schaal is grotendeels op menselijke maat. De meeste bebouwing is niet hoger dan drie of vier verdiepingen. De afwezigheid van groen op de kade zorgt voor minder genot. De Waalkade oogt stenig. Het zicht op het water maakt dit enigszins goed. Hierdoor zijn de aspecten schaal, zintuiglijke ervaring en genieten van klimaat als voldoende beoordeeld.

Conclusie

Concluderend zijn er een aantal aspecten die positief opvallen. Echter, het merendeel van de beoordelingsaspecten wordt als voldoende beoordeeld. Dit is ook te zien in onderstaande beoordeling, waar in totaal vijf aspecten positief of negatief opvallen. Een belangrijke kanttekening hierbij is het voornemen van de gemeente Nijmegen om de openbare ruimte van de Waalkade te verbeteren. Hiervoor is inmiddels een duidelijk plan gemaakt. Dit plan zal zorgen voor een groenere Waalkade met een nieuw park en mogelijkheden om dichterbij het water te komen (Gemeente Nijmegen, 2016). Hierdoor zal de factor genot in de nieuwe situatie aanzienlijk verbeteren ten opzichte van de huidige inrichting.

Figuur 27: Beoordeling van de openbare ruimte van de Waalkade in Nijmegen

7.4.2. *Waalfront*

Het Waalfront is een gebied dat vroeger een industrieel karakter kende. Met de aanwezigheid van de Honig-fabriek en het slachthuis had het gebied economische waarde voor Nijmegen. Deze industriële functie was steeds minder goed te verenigen met de omliggende woningvoorraad en de wens om gebieden langs de Waal aantrekkelijke verblijfsgebieden te maken (Gemeente Nijmegen, 2008; W. van Hees, persoonlijke communicatie, 20 juni 2018). Een masterplan werd gemaakt voor de herontwikkeling van het gebied. De economische crisis in 2008 gooide roet in het eten waardoor het plan niet gerealiseerd kon worden. Om toch te voorzien in nieuwe functies koos de gemeente samen met ontwikkelaar BPD voor een meer faciliterende rol, waarbij kleine initiatieven zich konden vestigen in en rondom de Honig-fabriek (W. van Hees, persoonlijke communicatie, 20 juni 2018). Op deze manier is het Waalfront (in deze studie wordt gekeken naar het deelgebied Waalkwartier) op een organische manier omgevormd tot een gebied met een grote verscheidenheid aan functies. Recentelijk is een ander deelgebied van het Waalfront, de Handelskade, door de gemeente en BPD ontwikkeld. Hier is een nieuwe woonomgeving met hoge dichtheid gerealiseerd.

Bescherming

Doordat er in het relatief kleine studiegebied geen verkeer rijdt is alles voetgangersgebied en daardoor beschermd tegen gemotoriseerd verkeer. Vanwege de eerder genoemde aanwezigheid van kleine bedrijvigheid en ook horeca (bijvoorbeeld restaurant Meesterproef) is er ook een goede functiemenging wat in combinatie met straatverlichting zorgt voor een veilig gevoel. Het industriële karakter is nog heel erg aanwezig, waardoor er niet veel bomen zijn. Dit zorgt ervoor dat bescherming tegen negatieve klimaataspecten minder aanwezig is. Ook hebben niet alle horecagelegenheden die in het gebied gevestigd zijn windschermen of hittelampen. Dit aspect van bescherming wordt dan ook met een voldoende beoordeeld.

Comfort

Bij de tweede factor van een goede inrichting, namelijk comfort, is duidelijker te merken dat er niet veel aandacht is uitgegaan naar de openbare ruimte bij de herontwikkeling van dit gebied. Er zijn een aantal bankjes aanwezig. Maar plekken om met meerdere mensen te zitten en te praten zijn zeldzaam en zeer ongelijkmatig verdeeld. Sommige façades zijn delen van een verlaten fabriekshal waar nog geen nieuwe functie aanwezig is, waardoor het aspect staan niet als goed maar als voldoende beoordeeld wordt. Particulieren hebben zich gevestigd in delen van de oude Honig-fabriek en omliggende panden, maar investeringen in de tussenliggende ruimte zijn er weinig geweest. Dit is een gevolg van het investeringsklimaat dat destijds heerste. De keuze voor een

dergelijke kleinschalige, organische manier van herontwikkeling om activiteit in het gebied toe te voegen werd gemaakt vanwege de economische crisis in 2008. (W. van Hees, persoonlijke communicatie, 20 juni 2018). Het beoordelingsaspect lopen wordt als goed beoordeeld vanwege het feit dat er geen gemotoriseerd verkeer aanwezig is en dus alles voetgangersgebied is. Mogelijkheden om te spelen wordt als onvoldoende beoordeeld, omdat er in de openbare ruimte geen publieke voorzieningen zijn.

Figuur 28: Sfeerimpressie van het Waalfront in Nijmegen. Bron: Eigen materiaal.

Genot

Het opvallendste wat betreft de factor genot is het feit dat de Waal bijna nergens in het studiegebied zichtbaar is, vanwege de waterkering die vroeger voor de Honig-fabriek neergezet is. Dit, in combinatie met een gebrek aan bomen, zorgt voor een onaantrekkelijk waterfront wat betreft zintuiglijke ervaring. Andersoortig groen als plantenbakken zijn wel aanwezig. Omdat het zicht op het water een cruciaal aspect van een waterfront is en omdat er weinig bomen zijn wordt de zintuiglijke ervaring als onvoldoende beoordeeld. Het industriële karakter zorgt wel voor interessante combinaties van functie en omgeving. Een voorbeeld is het restaurant 'Meesterproef' dat gevestigd is in een oud industriegebouw waarvan het industriële karakter zo veel mogelijk behouden is. Hierbij speelt wederom, net als bij de Oostelijke Handelskade en de NDSM-werf, de afweging tussen het industriële karakter en de negatieve invloed hiervan op andere aspecten van genot een rol. De schaal van het gebied is heel wisselend, waardoor dit als voldoende beoordeeld wordt.

Conclusie

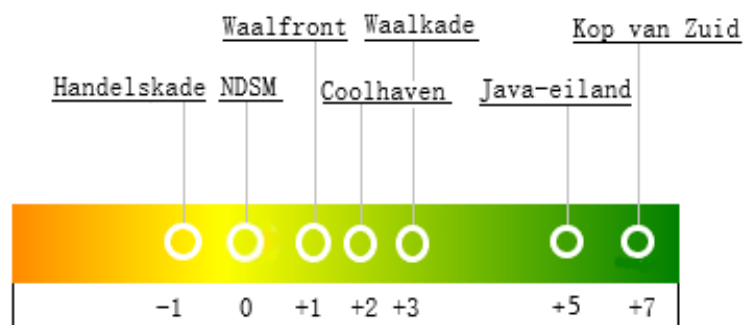
De inrichting van de openbare ruimte van het Waalfront wordt beoordeeld met een voldoende. De meeste aspecten zijn beoordeeld met een voldoende en de aspecten die positief dan wel negatief opvallen zijn bijna helemaal in evenwicht, zoals te zien is in onderstaande beoordeling. Wat hierin een rol heeft gespeeld is het feit dat er geen doelstelling aanwezig was om een aantrekkelijke openbare ruimte te creëren. Kleine bedrijvigheid en particulier initiatief moest dit verouderde industrieterrein nieuw leven inblazen, aangezien het eerder gemaakte plan vanwege de crisis uitgesteld werd. Het ontwikkelbedrijf heeft ervoor gezorgd dat het gebied veilig was zodat particulieren en kleine bedrijven zich hier konden vestigen. Dit is gelukt, met een inrichting waarbij veel aspecten een voldoende scoren. Openbare ruimte van hoogwaardige kwaliteit had hierbij geen prioriteit (W. van Hees, persoonlijke communicatie, 20 juni). Dat is ook terug te zien in de eindbeoordeling van de inrichting van de openbare ruimte van het Waalfront.

Figuur 29: Beoordeling van de openbare ruimte van het Waalfront in Nijmegen

7.5. Ruimtelijke kwaliteit van de stedelijke waterfrontontwikkeling in Nederland

De ruimtelijke kwaliteit van de casussen loopt sterk uiteen. De kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte van de gekozen stedelijke waterfrontontwikkelingen in Nederland zijn in onderstaande figuur weergegeven. Hierbij is gekeken hoeveel aspecten van het beoordelingsmodel als goed beoordeeld zijn, en hoeveel aspecten onvoldoende waren. Het midden van de schaal geeft aan dat de verhouding tussen aspecten beoordeeld als goed gelijk is aan het aantal aspecten dat beoordeeld is met een onvoldoende. Een positieve waarde duidt op meer positief beoordeelde aspecten in vergelijking met de onvoldoende aspecten. Andersom betekent een negatieve waarde dat er meer aspecten met een onvoldoende beoordeeld zijn dan dat er positief beoordeelde aspecten zijn.

Figuur 30: Beoordeling ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte van stedelijke waterfrontontwikkeling in Nederland

Een aantal dingen vallen op. Het merendeel van de casussen is niet opvallend positief of negatief beoordeeld. De meeste liggen rond het nulpunt, waarbij de inrichting van de openbare ruimte evenveel positieve als negatieve aspecten kent. Alleen de Oostelijke Handelskade in Amsterdam heeft meer aspecten die als onvoldoende beschouwd worden dan aspecten die als goed beoordeeld zijn. Er kan dus op basis van deze studie gesteld worden dat de inrichting van de openbare ruimte bij stedelijke waterfrontontwikkeling (van de gekozen casussen) in Nederland grotendeels van een voldoende niveau is. Gemiddeld genomen is de inrichting van de openbare ruimte van de onderzochte gebieden voldoende ingericht om te zorgen voor enige mate van ruimtelijke kwaliteit voor haar gebruikers zoals geformuleerd door Gehl (2010; Lykken, 2014). De inrichting van de openbare ruimte waarborgt vaak de veiligheid van haar gebruikers, met goede verlichting en bescherming tegen verkeer. Echter, een voldoende inrichting betekent dat er ook aspecten zijn waar ruimte is voor verbetering. Het comfort van de inrichting van de openbare ruimte is heel erg divers per casus. Op het gebied van lopen en zien scoren de meeste casussen goed. Bij de andere aspecten

van comfort zijn er grote verschillen. Vooral de Kop van Zuid en het Java-eiland scoren goed op de factor comfort. Vooral op de factor genot is verbetering mogelijk. De gekozen waterfronten missen vaak een adequate schaal en ook worden er niet genoeg mogelijkheden geboden om van positieve klimaataspecten te genieten. Deze twee hangen deels met elkaar samen, aangezien de schaal van bebouwing een belangrijke rol speelt bij het genieten van positieve klimaataspecten. Maar ook de afwezigheid van verscheidene soorten groen en continue bomenrijen speelt hierbij een belangrijke rol. Dit zorgt tevens voor een minder goede zintuiglijke ervaring.

De ruimtelijke kwaliteit van zowel Kop van Zuid als het Java-eiland valt positief op in vergelijking met de rest van de studiegebieden. Van de inrichting van de openbare ruimte bij deze twee projecten kan dan ook gesteld worden dat er gesproken kan worden van een goede inrichting voor haar gebruikers. De Oostelijke Handelskade is een interessante casus waarbij er veel aspecten zijn die als goed beoordeeld worden, maar nog meer die met een onvoldoende beoordeeld zijn. Maar één aspect uit het beoordelingsmodel is bij deze casus met een voldoende beoordeeld. Dit wordt veroorzaakt door de keuze voor het behoud van het industriële karakter en de constructieve onmogelijkheden van de kade (T. Schaap, persoonlijke communicatie, 27 juni 2018). Dit zorgt voor een kade die voor sommige aspecten heel geschikt is, maar niet ingericht is om te verblijven en te genieten van de openbare ruimte. De verblijfsruimte is, zo vertelt dhr. Schaap (Ibid), gesitueerd aan de zuidkant van de bebouwing bij de Piet Heinkade. Concluderend kan gesteld worden dat de inrichting van de openbare ruimte van waterfrontontwikkeling in Nederland op basis van deze casussen als voldoende beschouwd mag worden. Er zijn echter zeker verbeteringen mogelijk. De openbare ruimte bij zowel Kop van Zuid alsmede het Java-eiland kunnen hierbij als voorbeeld dienen van projecten die erin geslaagd zijn een hoogwaardige kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte rondom het desbetreffende waterfront te ontwikkelen. Verder is het interessant om te zien dat er bij sommige casussen ingezet wordt op behoud van het industriële karakter. Dit gaat ten koste van de kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte zoals die in deze studie beoordeeld is. Op deze paradox, waarbij het industriële karakter unieke ruimtelijke kwaliteit moet toevoegen maar tegelijkertijd een negatief effect heeft op andere aspecten van ruimtelijke kwaliteit, zal in de discussie verder worden ingegaan.

Als laatste wordt duidelijk dat de contextvariabelen, zoals geformuleerd in het conceptueel model, ook een rol spelen. Zo heeft het heersende tijdsbeeld ten tijde van ontwikkeling een effect op de huidige inrichting van de openbare ruimte van Coolhaveneiland (M. Sleetbos, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018). Daarnaast zie je het effect van de marktsituatie goed terug bij het Waalfront in Nijmegen. De economische crisis zorgde hier ervoor dat gekozen werd voor een organische manier van ontwikkelen met minder kwaliteitseisen ten aanzien van de openbare ruimte.

8. In hoeverre zijn er verschillen in kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte bij waterfrontontwikkelingsprojecten die vanuit een organische of een integrale planningsbenadering tot stand zijn gekomen?

De gekozen planningsbenadering bij een gebiedsontwikkeling is onlosmakelijk verbonden met de uiteindelijk gerealiseerde ruimtelijke kwaliteit. Dit laat Carmona (2014) ook zien. Zo hebben bijvoorbeeld de gekozen rollen van de verschillende stakeholders en de manier waarop projecten gefinancierd worden invloed op het uiteindelijke stedelijk ontwerp. Keuzes die hierover gemaakt worden zijn erg afhankelijk van de planningsbenadering die ten grondslag ligt aan de planvorming, bleek ook uit deelvraag twee en het rapport over de spontane stad (PBL, 2012). Als er voor een organische manier van ontwikkeling gekozen wordt hebben bijvoorbeeld omwonenden en relatief kleine particuliere initiatiefnemers een heel andere rol in het proces in vergelijking met een integrale gebiedsontwikkeling. Dit is een voorbeeld waarbij de gekozen planningsbenadering invloed heeft op het proces van stedelijk ontwerp, en daarmee dus ook de uitkomst hiervan (Carmona, 2014). In de vorige deelvraag is de kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte bij een aantal stedelijke waterfrontontwikkelingen in Nederland beoordeeld. In hoeverre zijn er parallellen te trekken tussen de planningsbenadering die ten grondslag lag aan de stedelijke inrichting van deze gebieden en de uiteindelijk gerealiseerde ruimtelijke kwaliteit?

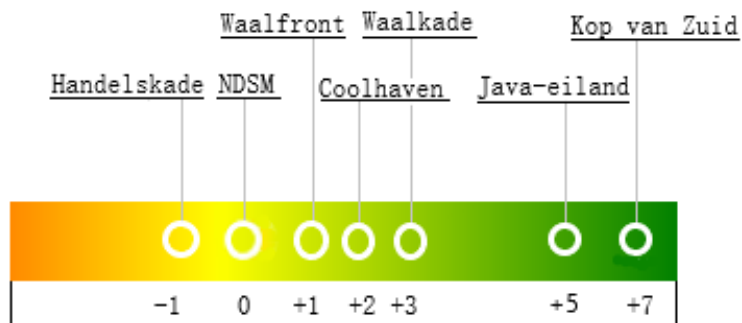
Onderstaande tabel geeft nogmaals een overzicht van de casussen en bijbehorende planningsbenadering. Interessant is nu om deze bevindingen, op basis van interviews en documentanalyse, te vergelijken met de bevindingen uit deelvraag 3 op basis van de observaties.

	Integraal	Organisch
	Kop van Zuid <i>Rotterdam</i>	NDSM-werf <i>Amsterdam</i>
	Java-eiland <i>Amsterdam</i>	Waalfront <i>Nijmegen</i>
	Oostelijke Handelskade <i>Amsterdam</i>	Coolhaveneiland <i>Rotterdam</i> (Deels product van integrale ontwikkelingsverleden)
	Waalkade <i>Nijmegen</i> (Deels product van monofunctionele ontwikkelingsverleden)	

Tabel 2: Vastgestelde planningsbenadering van de gekozen casussen

8.1. Ruimtelijke kwaliteit bij integrale en organische gebiedsontwikkeling

De ruimtelijke kwaliteit van de casussen loopt sterk uiteen, zo blijkt uit de voorgaande deelvraag. De kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte van de gekozen stedelijke waterfrontontwikkelingen zijn in onderstaande figuur weergegeven. Zoals eerder uitgelegd geeft het midden van de schaal aan dat de verhouding tussen aspecten beoordeeld als goed gelijk is aan het aantal aspecten dat beoordeeld is met een onvoldoende. Een positieve waarde duidt op meer positief beoordeelde aspecten dan onvoldoende aspecten. Andersom betekent een negatieve waarde dat er meer aspecten met een onvoldoende beoordeeld zijn dan dat er positief beoordeelde aspecten zijn.

Figuur 31 Beoordeling ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte van stedelijke waterfrontontwikkeling in Nederland

Als de tabel over de planningsbenadering van de verschillende casussen vergeleken wordt met de beoordeling van de ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte is het mogelijk een aantal interessante conclusies te trekken.

8.1.1. Integrale gebiedsontwikkelingen

Kop van Zuid in Rotterdam en het Java-eiland in Amsterdam zijn projecten die erin geslaagd zijn om een hoogwaardige openbare ruimte te ontwikkelen. De fysieke inrichting van de openbare ruimte bij deze casussen is van hoge kwaliteit en aantrekkelijk voor haar gebruikers. Beide casussen zijn voorbeelden van een integrale gebiedsontwikkeling. Bij de ontwikkeling van Kop van Zuid werd een duidelijk masterplan ontworpen. “Een van de eerste stappen was het maken van een kwaliteitsboek voor de buitenruimte. Wat moet de kwaliteit zijn, wat voor materiaal, hoe ziet het straatmeubilair eruit” (B. van Norden, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018). Plannen voor de buitenruimte werden, zo vertelt dhr. van Norden, gemaakt door landschapsarchitecten en stedenbouwers. Ook bij het Java-eiland is sprake van een duidelijk integrale gebiedsontwikkeling. De gemeente maakte een

masterplan wat uiteindelijk uitgevoerd werd door grote ontwikkelaars. De rol van de gemeente was actief en risicodragend, met veel grondposities in het gebied (T. Schaap, persoonlijke communicatie, 27 juni 2018). Kortom, een klassiek voorbeeld van een integrale gebiedsontwikkeling. Uit de beoordeling blijkt dat deze strategie zijn vruchten afwerpt. Bij beide gebieden is, aan de hand van een integrale manier van gebiedsontwikkeling, een samenhangende openbare ruimte van hoge kwaliteit gerealiseerd.

Een opvallende uitzondering binnen deze studie is de Oostelijke Handelskade in Amsterdam. Dit project is op soortgelijke wijze tot stand gekomen als het Java-eiland en de Kop van Zuid (T. Schaap, persoonlijke communicatie, 27 juni 2018). Echter, dit gebied is de enige casus binnen deze studie waarbij de meeste aspecten als onvoldoende beoordeeld zijn. Het contrast tussen de verschillende aspecten is opvallend. Naast de aspecten die onvoldoende zijn, zijn er namelijk ook vijf van de twaalf aspecten voor succesvolle openbare ruimte die goed ingericht zijn. Deze herontwikkeling heeft er dus wel degelijk voor gezorgd om op bepaalde aspecten een goed ingerichte openbare ruimte op te leveren. De verklaring voor de minder goede aspecten ligt voor een groot deel in de bewuste keuze om het industriële karakter van de kade te behouden. De kade is constructief niet sterk genoeg om bijvoorbeeld bomen erop te planten. Hierdoor is destijds de keuze gemaakt om het industriële karakter te behouden en dus een relatief lege kade te ontwerpen. De Piet Heinkade werd ingericht als verblijfsgebied. Deze straat ligt niet direct aan het water maar aan de zuidkant van de bebouwing. Deze straat ligt dan ook voor een groot gedeelte van de dag op de zon. De keuze, gemaakt uit pragmatische overwegingen, om niet de Veerkade maar de Piet Heinkade als verblijfsgebied in te richten is duidelijk terug te zien in de beoordeling van het waterfront van de Oostelijke Handelskade. De keuze bij deze herontwikkeling om te kiezen voor het behoud van industriële kenmerken draagt dus niet bij aan de aantrekkelijkheid van de openbare ruimte. Op basis van het in deze studie gekozen beoordelingsmodel zorgt deze keuze, voortgekomen uit een integrale planningsbenadering, juist voor minder ruimtelijke kwaliteit.

De casus met de hoogste kwaliteit van openbare ruimte na de twee 'uitblinkers' (Java-eiland en Kop van Zuid) is de Waalkade in Nijmegen. Zoals eerder gesteld is de Waalkade een casus die niet volledig voldoet aan alle aspecten van een integrale gebiedsontwikkeling. Integrale gebiedsontwikkelingen kennen over het algemeen een grote schaal en integraliteit van verschillende functies die in het plangebied ontwikkeld worden (PBL, 2012). Vanwege het monofunctionele ontwikkelingsverleden als gebied met verkeersfunctie is de Waalkade geen duidelijk product van integrale gebiedsontwikkeling. "De inrichting was een van de knelpunten waardoor de Waalkade niet op de gewenste manier functioneerde" (S. Stoffels, persoonlijke communicatie, 13 juni 2018). In het verleden heeft de gemeente Nijmegen een aantal ingrepen gedaan om dit gebied aantrekkelijker te maken. Deze

projectmatige ingrepen hadden integrale kenmerken. De actieve rol van de gemeente, de organisatie en de aanpak van dit soort projecten zijn daar voorbeelden van. De inrichting van de openbare ruimte in de huidige situatie is dus een product van historische ontwikkelingen en ingrepen met meer integrale kenmerken dan organische kenmerken. Het resultaat van de gerichte ingrepen heeft ervoor gezorgd dat de inrichting van de openbare ruimte van de Waalkade voldoende kwaliteit biedt voor haar gebruikers en op sommige aspecten positief opvalt. Er is echter nog veel verbetering mogelijk wat betreft de inrichting van de openbare ruimte van de Waalkade. Dit zal in de nabije toekomst ook gerealiseerd gaan worden met het nieuwe plan voor een groenere Waalkade.

8.1.2. Organische gebiedsontwikkelingen

De waterfrontontwikkelingen die vanuit een organische manier van gebiedsontwikkeling tot stand zijn gekomen kennen een andere kwaliteit op het gebied van inrichting van de openbare ruimte. Bij de NDSM-werf in Amsterdam en het Waalfront in Nijmegen zijn er aanzienlijk minder aspecten die bijdragen aan een goede openbare ruimte in vergelijking met de integrale casussen in deze studie. Bij beide gebieden zijn maar drie aspecten als goed beoordeeld op basis van de observaties. Dit is ook de reden dat beide gebieden relatief lage scores kennen. Het merendeel van de aspecten uit het observatiemodel zijn met een voldoende beoordeeld. Dit wordt mede veroorzaakt door het gebrek aan een constante kwaliteit. Bij zowel het Waalfront als bij de NDSM-werf zijn sommige kwaliteiten niet gelijkmatig in het hele gebied aanwezig. Dit geldt bijvoorbeeld voor de aanwezigheid van groen of mogelijkheden om te zitten.

Bij de NDSM-werf is dit deels een bewuste keuze. Om het unieke industriële karakter van voormalige scheepswerf te behouden wordt ingezet op behoud van de huidige kwaliteit. “Onze visie is: het moet zoveel mogelijk blijven hoe het is. En het moet ontwikkeld worden op een manier dat bij het gebied past. Je kan wel standaard straatverlichting plaatsen maar dat past niet bij het gebied” (D. de Rooij, persoonlijke communicatie, 28 juni 2018). De organische manier van gebiedsontwikkeling in dit gebied sluit hier op aan. Door de kleinschaligheid is het mogelijk om per project te bepalen of het binnen het karakter past of niet. Door veel hergebruik van materiaal en de doelstelling van behoud van karakter levert de NDSM-werf in op het gebied van ruimtelijke kwaliteit. Het zorgt ervoor dat bepaalde factoren uit het beoordelingsmodel minder goed beoordeeld worden. Het gebrek aan bankjes of een goede ondergrond is een voorbeeld hiervan, maar tegelijkertijd draagt dit bij aan het industriële karakter. Het unieke karakter van het gebied zorgt op zijn eigen manier echter ook voor een aantrekkelijkere openbare ruimte vanwege interessante architectuur. Op deze paradox zal later verder ingegaan worden.

Belangrijk om in het achterhoofd te houden bij het kijken naar de inrichting van de openbare ruimte van het Waalfront in Nijmegen is het feit dat er geen doelstelling aanwezig was om een aantrekkelijke openbare ruimte te creëren. Kleine bedrijvigheid en particulier initiatief moest dit verouderde industrieterrein nieuw leven inblazen, aangezien het eerder gemaakte plan vanwege de crisis uitgesteld werd (W. van Hees, persoonlijke communicatie, 20 juni). Hier komt de invloed van de heersende marktsituatie duidelijk naar voren. De verscheidenheid van plekken met goede en minder goede ruimtelijke kwaliteit binnen eenzelfde studiegebied zorgt voor mogelijkheden om de kwaliteit te verbeteren. Hierdoor zijn veel aspecten van de inrichting van de openbare ruimte bij zowel het Waalfront als bij de NDSM-werf niet van goede maar van voldoende kwaliteit. Dit zorgt ervoor dat de eindbeoordeling van beide casussen rond het nulpunt blijft, omdat er tevens weinig factoren zijn die negatief opvallen.

Om ervoor te zorgen dat particulier initiatief kan ontstaan worden er vaak weinig eisen of randvoorwaarden gesteld aan een dergelijke gebiedsontwikkeling. “We hebben wat aanknopingspunten voor de openbare ruimte genoemd maar niet veel en niet te gedetailleerd” (W. van Hees, persoonlijke communicatie, 20 juni 2018). Dit is een groot verschil met integrale gebiedsontwikkelingen, waar vaak wel kwaliteitseisen bestaan ten aanzien van de buitenruimte en er nagedacht wordt over de inrichting van de openbare ruimte op een grotere schaal. Het verschil in ruimtelijke kwaliteit en gebrek aan samenhang van de openbare ruimte binnen eenzelfde studiegebied is hoogstwaarschijnlijk een gevolg van de organische planningsbenadering. Versplinterd eigendom en de vraag wie uiteindelijk verantwoordelijk is voor de inrichting van de openbare ruimte liggen hieraan ten grondslag (M. Sleebos, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018). Op dit vraagstuk van verantwoordelijkheid bij organische gebiedsontwikkeling wordt later nog verder ingegaan.

De openbare ruimte bij Coolhaveneiland in Rotterdam is enigszins vergelijkbaar met de Waalkade. De huidige inrichting is het product van een relatief monofunctionele gebiedsontwikkeling in een tijd waar er nog weinig aandacht was voor de kwaliteit van de openbare ruimte rondom water (M. Sleebos, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018). Het tijdsbeeld wat betreft openbare ruimte ten tijde van de ontwikkeling heeft dus invloed op de huidige inrichting. Het waterfront kent vooral kwaliteit op het gebied van bereikbaarheid en doorstroming, aangezien de verkeerskundige functie ten tijde van de herontwikkeling van het gebied als belangrijkste functie voor het waterfront is aangewezen. Zo worden bijvoorbeeld de aspecten lopen en verkeersbescherming als goed beoordeeld. De inrichting van de openbare ruimte rondom het water in Coolhaveneiland nodigt minder uit om te verblijven. De laatste jaren is er aan de hand van particulier initiatief geprobeerd het gebied nieuwe impulsen te geven (PBL, 2012). Een dergelijke, meer organische, strategie heeft nog niet kunnen zorgen voor een verbetering van de inrichting van de openbare ruimte van het

waterfront. Er zijn een aantal kleinschalige initiatieven die van invloed geweest zijn op de ruimtelijke kwaliteit van de Coolhavenkade, zoals ook genoemd in het rapport van PBL (2012). Een groot aantal hiervan waren tijdelijk en zijn inmiddels weer uit het straatbeeld verdwenen waardoor het geen blijvend effect heeft gehad (Coolhavenkade, z.d.). Het is een uitdaging om kleinschalige initiatieven ook daadwerkelijk te kunnen behouden, bijvoorbeeld als er weer op grotere schaal ontwikkeld gaat worden (M. Sleebos, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018).

Er kan dus gesteld worden dat de organische manier van gebiedsontwikkeling ervoor lijkt te zorgen dat het moeilijker is om een openbare ruimte van hoge kwaliteit te realiseren. Een samenhangende openbare ruimte waar kwaliteit in het hele plangebied gewaarborgd wordt is eenvoudiger te realiseren door te kiezen voor een integrale manier van gebiedsontwikkeling. De tijdelijkheid van sommige initiatieven en variëteit van eigendom bij organische gebiedsontwikkeling zorgen voor meer complexiteit. De meest geslaagd ingerichte openbare ruimtes binnen deze studie zijn integrale projecten. Er is dus een verschil aanwezig in ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte tussen integrale en organische gebiedsontwikkelingen. Dit komt, met uitzondering van de Oostelijke Handelskade in Amsterdam, naar voren uit de observaties. Ook blijkt dat de visie over wat voor gevoel een gebied moet oproepen een rol speelt. Zowel bij de NDSM-werf als de Oostelijke Handelskade is gekozen voor behoud van het industriële karakter. Bij het Waalfront speelt dit ook, al is daar minder bewust voor gekozen. Dit heeft zijn weerslag op de kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte. Het industriële karakter kan echter ook een bijdrage leveren aan de ruimtelijke kwaliteit, vanwege de interessante architectuur en het unieke karakter. In de conclusie zal verder ingegaan worden op deze tegenstelling.

8.2. Organische tegenover integrale gebiedsontwikkeling?

Hoe verhoudt organische gebiedsontwikkeling zich tot integrale gebiedsontwikkeling? De praktijk leert dat deze tweedeling niet zwart-wit is (PBL, 2012). Er zijn mengvormen, waarbij aspecten van beide manieren van gebiedsontwikkeling gecombineerd worden. Dit is ook te zien bij bijvoorbeeld het Waalfront, waar voor de toekomst met kleinschalige deelgebieden gewerkt wordt. Op deze manier is het beter mogelijk om in te spelen op de economische situatie, een belangrijke pré van de organische manier van ontwikkelen. Afhankelijk van interesse uit de markt wordt gekeken wanneer het juiste moment is om een bepaald deelgebied te ontwikkelen (W. van Hees, persoonlijke communicatie, 20 juni 2018). De plannen die per deelgebied gemaakt zijn schetsen een duidelijk eindbeeld en hebben in dat opzicht integrale kenmerken. Zo schuift de ontwikkelingsstrategie van het Waalfront meer richting een mengvorm van gebiedsontwikkeling met integrale en organische kenmerken. Na de crisis in 2008 werd ingezet op een organische manier van ontwikkelen, waarbij de gemeente een faciliterende rol op zich nam. Nu is de markt weer aangetrokken en is er ook meer levendigheid in het gebied na de herontwikkeling van het Honig-terrein en de bijbehorende nieuwe functies. Hierdoor neemt Ontwikkelingsbedrijf Waalfront weer een actievere rol op zich in de toekomstige herontwikkeling en ontstaat dus de eerdere genoemde mengvorm van organische en integrale gebiedsontwikkeling met duidelijke plannen voor kleinschalige deelgebieden. Dit ondersteunt de conclusie van het PBL (2012) dat er in de realiteit veel verschillende mengvormen mogelijk zijn van integrale en organische gebiedsontwikkeling.

Interessant om te zien is het feit dat organische gebiedsontwikkeling vaak als voorloper gebruikt wordt bij herontwikkeling van waterfrontgebieden. Zoals gebleken hebben de waterfrontgebieden vaak een industrieel verleden (Gemeente Amsterdam, 2013a; Gemeente Rotterdam, 2009; Gemeente Rotterdam, 2013; Gemeente Nijmegen, 2008). Wanneer de havenfunctie verdwijnt, blijft een verlaten industrieterrein over. Dit zijn gebieden waarbij de potentie tot nieuw woon- en/of werkgebied niet altijd direct duidelijk is. De NDSM-werf is hier een voorbeeld van, waarbij krakers de oude panden overnamen (I. Harder, persoonlijke communicatie, 5 juni 2018). Het oostelijke deel van de NDSM-werf, ook het gekozen studiegebied binnen dit onderzoek, heeft veel kenmerken van organische gebiedsontwikkeling. Na het vertrek van de industrie ontwikkelde dit deel van de NDSM-werf, mede vanwege de aanwezigheid van cultuurhistorisch erfgoed, zich tot een creatieve broedplaats. Tijdelijkheid en kleinschalig, particulier initiatief krijgen in dit gebied veel ruimte van de gemeente (I. Harder, persoonlijke communicatie, 5 juni 2018). Op deze manier kreeg het gebied nieuw allure, met nieuwe functies, zonder grote investeringen van de gemeente Amsterdam. Dit unieke karakter van het oostelijke deel van de werf heeft ervoor gezorgd dat het hele gebied meer

aantrekkingskracht gekregen heeft (D. de Rooij, persoonlijke communicatie, 28 juni 2018). Voor het westelijk deel van de werf is vervolgens besloten om in te zetten op een meer integrale manier van herontwikkeling. Hier moet in de toekomst een compact en dichtbebouwd stadsdeel gerealiseerd worden (Gemeente Amsterdam, 2013a). Zo heeft de organische gebiedsontwikkeling van het oostelijke deel van de NDSM-werf een rol gespeeld in de latere gebiedsontwikkeling voor de rest van het gebied. Organische gebiedsontwikkeling kan dus ook dienen als een voorloper van integrale gebiedsontwikkeling, waarbij de organische variant hernieuwde belangstelling voor een bepaald gebied kan wekken.

Deze verhouding is tevens zichtbaar bij de ontwikkeling van het Waalfront in Nijmegen en het Coolhaveneiland in Rotterdam. Zoals eerder aangegeven verschoof de focus bij de ontwikkeling van het Waalfront van een masterplan naar organische gebiedsontwikkeling vanwege de heersende marktsituatie. De organische herontwikkeling van de Honig-fabriek en omliggende gebouwen zorgde ervoor dat het gebied een nieuwe functie kreeg. Particulier initiatief werd gefaciliteerd vanuit het ontwikkelingsbedrijf (waarvan de gemeente deel uitmaakt). Deze hernieuwde belangstelling heeft bijgedragen aan de ontwikkeling van de rest van het Waalfront, omdat mensen tegenwoordig in de buurt van de Honig-fabriek willen wonen (W. van Hees, persoonlijke communicatie, 20 juni 2018). Op het Coolhaveneiland speelt dit ook. Voorbeelden hiervan zijn de ontwikkeling van bijvoorbeeld 'De Machinist' (een horecagelegenheid in een oud industrieel pand) en de ambitie om een creatief kwartier te verwezenlijken in het gebied (PBL, 2012, p.26). Op deze manier kan placemaking en organische gebiedsontwikkeling een gebied aantrekkelijker maken. Door de vestiging van relatief kleinschalige, creatieve bedrijven wordt een gebied aantrekkelijker. Dit kan als tussenfase dienen en voorloper zijn voor meer grootschalige ontwikkelingen in een gebied (M. Sleebos, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018). Zo vervangt organische gebiedsontwikkeling dus niet de integrale variant, maar vult het deze juist aan. "Een mix is ideaal, waarbij je de grote stedenbouwkundige lijnen wel vastlegt maar daarbinnen duizenden bloemen laat bloeien" (T. Schaap, persoonlijke communicatie, 27 juni 2018). Op deze manier kan bij een gebiedsontwikkeling over een langere periode ook gebruik gemaakt worden van beide planningsbenaderingen binnen hetzelfde gebied. Organische gebiedsontwikkeling dient dan als aanjager voor integrale gebiedsontwikkeling in een later stadium.

8.3. Verantwoordelijkheid en openbare ruimte bij organische gebiedsontwikkeling

Zoals eerder al aan bod is gekomen is het vraagstuk van verantwoordelijkheid voor de openbare ruimte een factor die het garanderen van ruimtelijke kwaliteit bij organische gebiedsontwikkeling ingewikkeld maakt. Kleinschaligheid en een grote diversiteit aan eigendom vanwege de minder actieve rol van de gemeente kenmerken organische gebiedsontwikkeling. Maar wie neemt de verantwoordelijkheid voor het creëren van een goed ingerichte openbare ruimte op zich? Er bestaat het risico dat het een zogeheten ‘tragedy of the commons’ wordt (Parker & Johanssen, 2011), waarbij de openbare ruimte een goed is van en voor iedereen en er uiteindelijk niemand verantwoordelijkheid voor neemt. Dit kan een negatief effect hebben op de kwaliteit van de openbare ruimte. Uit dit onderzoek blijkt dat er verschillende manieren zijn om hiermee om te gaan. Wat vaststaat is dat het vraagstuk van verantwoordelijkheid voor de inrichting van de openbare ruimte in ieder geval van belang is bij organische gebiedsontwikkeling.

“Heel klassiek investeert de gemeente in de openbare ruimte en de ontwikkelaars en initiatiefnemers doen hun ding op de kavel” (I. Harder, persoonlijke communicatie, 5 juni 2018). De gemeente Amsterdam besteedt deze activiteiten uit aan Stichting NDSM. Stichting NDSM is verantwoordelijk voor de programmering en het beheer van de openbare ruimte. Op deze manier wordt het verantwoordelijkheidsvraagstuk rondom openbare ruimte bij organische ontwikkeling opgelost. Naast het beheer van de openbare ruimte kreeg de Stichting NDSM ook de verantwoordelijkheid voor de culturele programmering. Op deze manier kunnen ze een bepalende invloed uitoefenen op de richting waar het gebied heen gaat (D. de Rooij, persoonlijke communicatie, 28 juni 2018). De gemeente is echter nog steeds eindverantwoordelijke voor het gebied. De Stichting NDSM werd destijds in het leven geroepen met het doel om meer waarde te creëren in het gebied. De Stichting NDSM functioneerde echter zo goed dat ze meer vrijheid kreeg en kon blijven bestaan. De keuze voor behoud van het industriële karakter zorgt echter, zoals vastgesteld in de vorige deelvraag, voor een minder hoge kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte. Deels is dit een bewuste keuze. Een andere verklaring voor de kwaliteit van de openbare ruimte bij de NDSM-werf zou kunnen liggen in het feit dat er minder geld vrijkomt om te investeren in de openbare ruimte door de gekozen strategie waarbij initiatiefnemers zich kunnen beperken tot hun eigen kavel. Dhr. van Hees stelt dat organische gebiedsontwikkeling op binnenstedelijke locaties ingewikkeld is vanwege het feit dat er altijd geld bij moet (persoonlijke communicatie, 20 juni 2018). Dit is een groot verschil met integrale gebiedsontwikkeling. Vanwege de integraliteit van dergelijke projecten, ook op financieel vlak, is het eenvoudiger om geld vrij te maken voor investeringen in de openbare ruimte. Toch lijkt bij de NDSM-

werf vooral de bewuste keuze om het industriële karakter te behouden van invloed te zijn op de ruimtelijke kwaliteit.

In Nijmegen, bij het Waalfront, ligt dit anders. Hier heeft het ontwikkelingsbedrijf Waalfront, bestaande uit de gemeente en een ontwikkelaar, het onderhoud en beheer overgelaten aan de bedrijven. Er werd een bepaald bedrag beschikbaar gesteld voor dit onderhoud en beheer. Als de ondernemers een betere openbare ruimte wilden realiseren, dan moesten ze dat zelf regelen. Het ontwikkelingsbedrijf hielp hier niet aan mee (W. van Hees, persoonlijke communicatie, 20 juni 2018). De verantwoordelijkheid werd hier dus echt bij de verschillende ondernemers gelegd. Vanwege het ontbreken van duidelijke doelstellingen voor de openbare ruimte is de ruimtelijke kwaliteit ook minder hoog in dit gebied. De grootte van de ondernemers in het gebied, veelal particulieren en kleinschalige ondernemingen, en het gebrek aan een gemeenschappelijke visie lijken ervoor te zorgen dat er minder aandacht besteed wordt aan de ruimtelijke kwaliteit van de publieke ruimte. De grote diversiteit aan partijen die verantwoordelijk zijn voor de openbare ruimte, nu de gemeente dat niet is, heeft hoogstwaarschijnlijk een negatief effect op de ruimtelijke kwaliteit. Dit geldt ook enigszins voor het Coolhaveneiland. Daar staat versplinterd eigendom het ontstaan van particulier initiatief voor verbetering van de openbare ruimte in de weg (M. Sleebos, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018). Dit staat in contrast met de situatie bij de NDSM-werf. Daar is één partij alsnog verantwoordelijk voor de openbare ruimte en is de inrichting van de openbare ruimte een bewustere keuze.

9. Conclusie

Dit hoofdstuk beschrijft de belangrijkste conclusies van dit onderzoek. De eerste paragraaf zal antwoord geven op de verschillende onderzoeksvragen van dit onderzoek. Dit zal beginnen met de verschillende deelvragen om daarna tot een antwoord op de hoofdvraag te komen. De tweede paragraaf is een kritische reflectie op het onderzoek. Dit hoofdstuk zal eindigen met een paragraaf over aanbevelingen en mogelijk vervolgonderzoek.

9.1. Onderzoeksvragen

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt als volgt: *“Wat is de kwaliteit van de inrichting van openbare ruimte van stedelijke waterfrontontwikkeling in Nederland, en in hoeverre zijn er verschillen in kwaliteit tussen dergelijke projecten die organisch of integraal tot stand zijn gekomen?”* Om deze vraag te beantwoorden zijn verschillende deelvragen geformuleerd om tot een antwoord op deze hoofdvraag te komen.

Duidelijk is dat de fysieke inrichting een belangrijke rol speelt in de kwaliteit van de openbare ruimte van een bepaalde plek (Punter, 1991; Gehl, 2010; Montgomery, 2013). De eerste deelvraag behandelt een fundamentele vraag voor dit onderzoek: wat zijn de factoren die bijdragen aan een succesvolle inrichting van de openbare ruimte bij waterfrontontwikkeling?

De theorie die het best aansluit bij dit onderzoek en ook door ander onderzoek veelvuldig wordt ondersteund is het model van Jan Gehl (2010). Hij focust op de inrichting van de openbare ruimte, en de manier waarop dit een belangrijke rol speelt bij het creëren van een aantrekkelijk verblijfsgebied voor mensen. De inrichting van de openbare ruimte draagt bij aan het creëren van een gelukkigere stad, iets dat ondersteund wordt door andere auteurs (Carmona et al., 2010; Montgomery, 2013). De belangrijkste factoren die bijdragen aan een succesvol ingerichte openbare ruimte zijn bescherming, comfort en genot. Deze factoren vallen uiteen in een aantal concretere aspecten. De eerste factor, bescherming, kan gezien worden als een voorwaarde voor goed ingerichte openbare ruimte. Deze factor valt uiteen in drie aspecten. Dit zijn verkeersbescherming, een veilig gevoel en bescherming tegen onaangename zintuiglijke ervaringen. De tweede belangrijke factor die bijdraagt aan een goed ingerichte openbare ruimte is de factor ‘comfort’. Deze factor valt uiteen in zes aspecten, namelijk: lopen, staan, zitten, zien, praten en spelen. De laatste succesfactor is de factor ‘genot’, bestaande uit drie aspecten. Dit zijn de aspecten schaal, mogelijkheden om te genieten van het klimaat en een aangename zintuiglijke ervaring.

De tweede deelvraag behandelt de verschillen tussen een organische en integrale planningsbenadering. Sinds de economische crisis van 2008 heeft er een verschuiving plaatsgevonden van integrale gebiedsontwikkeling naar een organische planningsbenadering met meer flexibiliteit (PBL, 2012; Niederer, 2016). Dit onderzoek kijkt naar het verschil in ruimtelijke kwaliteit tussen integrale en organische waterfrontontwikkelingen. Daarvoor is het belangrijk om eerst duidelijk uiteen te zetten wat de precieze verschillen zijn. Hierbij is integrale gebiedsontwikkeling te vergelijken met een 'top-down approach' waarbij de ontwikkelaars en gemeente een leidende rol hebben. Organische gebiedsontwikkeling is te vergelijken met een 'bottom-up approach', waarbij particulier en kleinschalig initiatief leidend zijn bij de ontwikkeling van een gebied (Carmona et al., 2010; PBL, 2012). De grootste verschillen tussen organische en integrale gebiedsontwikkeling zijn verschillen wat betreft de aanpak, schaal van ontwikkeling, wijze van organiseren, het soort plan, het type ontwikkelaar, de rol van de gemeente en de manier van ontwikkeling en beheer (PBL, 2012).

De derde deelvraag beoordeelt de kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte van een aantal stedelijke waterfrontontwikkelingen in Nederland. De onderzochte gebieden zijn: het Java-eiland, de Oostelijke Handelskade en de NDSM-werf in Amsterdam, de Kop van Zuid en het Coolhaveneiland in Rotterdam, en de Waalkade en het Waalfront in Nijmegen. De verschillende casussen zijn aan de hand van een observatieschema beoordeeld. Dit observatieschema is gebaseerd op de factoren uit het model van Jan Gehl (2010), zoals gevonden in deelvraag 1, en een wetenschappelijke operationalisatie van dit model (Lykken, 2014). De aspecten worden beoordeeld als goed, voldoende of onvoldoende.

De inrichting van de openbare ruimte van de gekozen casussen is in bijna alle gevallen voldoende. Slechts één van de zeven gebieden heeft meer aspecten uit het beoordelingsmodel die onvoldoende zijn ingericht dan goed ingerichte aspecten. Verder biedt de inrichting van de openbare ruimte gemiddeld genomen voldoende ruimtelijke kwaliteit. De inrichting van de openbare ruimte biedt veelal een voldoende bescherming. Deze succesfactor is een belangrijke voorwaarde om een goed functionerende openbare ruimte te creëren (Gehl, 2010). Wat betreft het comfort, een tweede succesfactor voor een goed ingerichte openbare ruimte, is het beeld sterk wisselend per casus. De aspecten 'lopen' en 'zien' worden voornamelijk als goed beoordeeld. Het Java-eiland en de Kop van Zuid bieden een goede inrichting wat betreft de factor comfort. Bij deze casussen zijn veel verschillende aspecten van de openbare ruimte goed ingericht. De inrichting van de openbare ruimte is het minst goed beoordeeld op de laatste succesfactor, namelijk genot. De inrichting van de openbare ruimte is zelden goed op dit gebied. In vergelijking met de succesfactoren bescherming en comfort, worden aspecten van genot relatief vaak met een onvoldoende beoordeeld. De Oostelijke

Handelskade valt hierbij in negatief opzicht op, met een onvoldoende op alle aspecten van de succesfactor genot. De best ingerichte openbare ruimtes zijn die van het Java-eiland en de Kop van Zuid. De andere casussen bieden voornamelijk een voldoende inrichting met ruimte voor verbetering op meerdere aspecten.

De vierde en laatste deelvraag maakt de koppeling tussen de bestaande ruimtelijke kwaliteit van de openbare ruimte en de planningsbenadering die ten grondslag lag aan de desbetreffende gebiedsontwikkeling. De deelvraag luidt als volgt: “In hoeverre zijn er verschillen in kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte bij waterfrontontwikkelingsprojecten die vanuit een organische of een integrale planningsbenadering tot stand zijn gekomen?”

De eerste conclusie is dat integrale gebiedsontwikkeling over het algemeen leidt tot een betere inrichting van de openbare ruimte en dus tot een hogere ruimtelijke kwaliteit. De twee casussen die verreweg het beste beoordeeld zijn, het Java-eiland in Amsterdam en de Kop van Zuid in Rotterdam, zijn beide schoolvoorbeelden van integrale gebiedsontwikkeling (T. Schaap, persoonlijke communicatie, 27 juni 2018; B. van Norden, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018). Deze gebiedsontwikkelingen bieden een constante, kwalitatief hoogwaardige inrichting van de openbare ruimte binnen het hele studiegebied. Waterfrontontwikkelingen waarbij een organische planningsbenadering ten grondslag ligt aan de herontwikkeling bieden, zo blijkt uit de bevindingen, beduidend minder kwaliteit. Dit wordt deels veroorzaakt door bewuste keuzes om het karakter van een gebied te behouden (D. de Rooij, persoonlijke communicatie, 28 juni 2018). Deze lagere ruimtelijke kwaliteit wordt echter ook veroorzaakt door een gebrek aan duidelijke doelstellingen of een visie voor de openbare ruimte. Dit zorgt op zijn beurt voor een gebrek aan samenhang en versplintering van goed en minder goed ingerichte openbare ruimte binnen eenzelfde gebied. De kleinschaligheid en verscheidenheid aan initiatiefnemers, iets wat kenmerkend is voor organische gebiedsontwikkeling, lijkt hier de oorzaak van te zijn. Een opvallende uitzondering is de Oostelijke Handelskade. Deze casus is een voorbeeld van een integrale gebiedsontwikkeling maar de inrichting van de openbare ruimte kent de minste kwaliteit van alle onderzochte gebieden binnen dit onderzoek. Dit wordt grotendeels veroorzaakt door de constructieve onmogelijkheden van de kade, waardoor het waterfront niet als verblijfsgebied is ingericht (T. Schaap, persoonlijke communicatie, 27 juni 2018).

Verder wordt uit de bevindingen van dit onderzoek duidelijk dat het onderscheid tussen integrale en organische gebiedsontwikkeling niet zwart-wit is, maar een heel spectrum aan varianten kent met kenmerken van beide planningsbenaderingen. Dit sluit aan bij eerder onderzoek (PBL, 2012). Ook blijkt uit de bevindingen dat organische gebiedsontwikkeling als voorloper kan dienen om interesse in een gebied nieuw leven in te blazen zonder grote voorinvesteringen. Als deze interesse

ontstaat, kan een verschuiving naar een verdere ontwikkeling met integrale kenmerken plaatsvinden.

Een verklaring voor het verschil in ruimtelijke kwaliteit tussen integrale en organische gebiedsontwikkeling kan liggen in het vraagstuk van verantwoordelijkheid voor de openbare ruimte. Bij integrale gebiedsontwikkeling is het duidelijker wie er verantwoordelijk is voor de inrichting van de openbare ruimte. In een dergelijk integraal masterplan wordt aandacht besteed aan alle verschillende aspecten van de gebiedsontwikkeling, inclusief de bijbehorende openbare ruimte. Bij organische gebiedsontwikkeling beperken initiatiefnemers zich vaker tot een plan voor één kavel of gebouw. Het gebrek aan een duidelijk eindbeeld en het grote aantal verschillende initiatieven zorgt ervoor dat er onduidelijkheid ontstaat over de verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van openbare ruimte. Dit heeft ook invloed op de financiering van dit soort voorzieningen, wat zijn effect kan hebben op de kwaliteit van de openbare ruimte. De bevindingen laten zien dat hier op verschillende manier mee omgegaan kan worden. Zo kan een gemeente de verantwoordelijkheid voor het beheer van de openbare ruimte uitbesteden, zoals bij de NDSM-werf in Amsterdam gebeurt met Stichting NDSM. Hierdoor is er duidelijkheid en kunnen er bewustere keuzes gemaakt worden om een samenhangende openbare ruimte te creëren. Het kan ook overgelaten worden aan de initiatiefnemers in het gebied, zoals in Nijmegen bij het Waalfront.

Concluderend kan gesteld worden dat de kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte van stedelijke waterfrontontwikkeling in Nederland over het algemeen van voldoende kwaliteit is. De inrichting van dergelijke openbare ruimte biedt voldoende bescherming. Daarnaast biedt de bestaande inrichting van de casussen ook comfort, al is het beeld hier meer divers. Wat betreft de inrichting van de openbare ruimte is er vooral verbetering te realiseren bij de aspecten van de laatste succesfactor, namelijk genot. De inrichting van de openbare ruimte van de Kop van Zuid en het Java-eiland zijn het meest geslaagd en kunnen als voorbeeld dienen voor andere waterfronten in Nederland. Dit zijn beide integrale gebiedsontwikkelingen. De bevindingen laten zien dat het een integrale planningsbenadering zorgt voor een betere inrichting van de openbare ruimte en dus een hogere ruimtelijke kwaliteit van waterfrontgebieden. Hierbij moet de kanttekening geplaatst worden dat dit niet altijd het geval is. Technische kenmerken of bepaalde keuzes (bijvoorbeeld en voornamelijk behoud van industrieel karakter) kunnen een negatief effect hebben op de gerealiseerde ruimtelijke kwaliteit. Belangrijk om te vermelden is ook dat dit onderzoek uitwijst dat contextvariabelen zoals het heersende tijdsbeeld en de marktsituatie ook van invloed kunnen zijn op de uiteindelijk gerealiseerde bebouwde omgeving. Echter, er zijn dus wel degelijk verschillen in ruimtelijke kwaliteit te ontdekken tussen integrale en organische gebiedsontwikkeling.

9.2. Kritische reflectie

Dit onderzoek heeft als doel gehad om kennis op te bouwen over de kwaliteit van de openbare ruimte van stedelijke waterfrontontwikkelingen in Nederland. Daarnaast is er gekeken naar het verschil in ruimtelijke kwaliteit tussen integrale en organische gebiedsontwikkelingen bij dit soort projecten. Het is belangrijk om kritisch naar het eindresultaat te kijken. In hoeverre zijn er bepaalde vragen onbeantwoord gebleven? Zijn er nieuwe vragen opgekomen? En zijn er bepaalde tekortkomingen en verbeteringen mogelijk? Hier wordt in de komende paragrafen op ingegaan.

9.2.1. Onderzoeksopzet en gemaakte keuzes

In dit onderzoek is gekeken naar de kwaliteit van de inrichting van de openbare ruimte. Zoals eerder beargumenteerd heeft de fysieke inrichting een bepalende invloed op de openbare ruimte. Dit sluit aan bij eerder onderzoek (Gehl, 2010; Montgomery, 2013; Whyte, 1980). Punter (1991) laat in zijn model zien dat er naast de 'physical setting' ook nog andere factoren zijn die bijdragen aan een goede plek. Dit zijn de factoren 'activity' en 'meaning'. Om een goed en volledig beeld van de kwaliteit van de openbare ruimte te krijgen, is het belangrijk om ook te kijken naar de beleving van mensen in een bepaalde ruimte. Dit is een aspect dat in dit onderzoek niet behandeld is maar wel van toegevoegde waarde kan zijn. Op deze manier kan gecontroleerd worden in hoeverre de fysieke inrichting van een openbare ruimte daadwerkelijk positief bijdraagt aan de beleving van mensen. Wordt een bepaalde openbare ruimte als prettiger ervaren als er voldaan wordt aan de kwaliteitscriteria van bijvoorbeeld Jan Gehl (2010)? Hoogstwaarschijnlijk is dit het geval, maar wellicht zijn er uitzonderingen. Dit onderzoek was completer geweest als er ook gekeken was naar de beleving van mensen en hoe zij de openbare ruimte ervaren.

Aansluitend op het punt van beleving, kan er ook een kanttekening gemaakt worden bij het observatieschema en de operationalisatie van de kwaliteitscriteria voor goed ingerichte openbare ruimte. Uit de bevindingen blijkt dat er een tegenstelling bestaat tussen behoud van het unieke karakter van een gebied, in dit geval vaak een industrieel karakter, en de operationalisatie van de ruimtelijke kwaliteit. Dit komt vooral naar voren bij de NDSM-werf, waar heel bewust gekozen wordt voor behoud van het industriële scheepswerf karakter. In het observatieschema wordt onvoldoende rekening gehouden met interessante architectuur of het karakter van een gebied vanwege de subjectiviteit die gepaard gaat met dit soort beoordelingen (Lykken, 2014). Het is ingewikkeld om dit soort aspecten te operationaliseren. Immers, de ene persoon vindt een oude scheepswerf interessant terwijl iemand anders misschien wel een onveilig gevoel krijgt bij oude loodsen. Hierbij speelt de eerder genoemde beleving die mensen hebben in een openbare ruimte dus een grote rol.

Met het huidige beoordelingsmodel levert bijvoorbeeld de NDSM-werf in op bepaalde aspecten, omdat het niet voldoet aan bepaalde succesfactoren zoals een gelijke ondergrond of de aanwezigheid van bankjes. Echter, het feit dat de ondergrond niet gelijk is en dat gebied juist niet op de 'standaard' manier ontwikkeld wordt draagt juist bij aan het behoud van dit unieke karakter (D. de Rooij, persoonlijke communicatie, 28 juni 2018). Is het wel mogelijk om openbare ruimte aan de hand van precies dezelfde criteria te beoordelen? Eerder onderzoek heeft wel eens vraagtekens geplaatst bij een dergelijke 'one size fits all' benadering van openbare ruimte (Hospers et al., 2015). Een onderzoek naar hoe mensen de openbare ruimte beleven kan hierover meer informatie verschaffen. In hoeverre draagt zo'n uniek karakter positief bij aan de beleving van mensen in een bepaalde openbare ruimte? Op deze manier kan gekeken worden of het de juiste keuze is om bewust te kiezen om het unieke karakter van een gebied te behouden. Dit is een vraag die in dit onderzoek opkwam en verder onderzoek vereist.

Een ander gegeven dat tijdens het proces van dit onderzoek naar voren kwam is het feit dat de tegenstelling tussen organische en integrale gebiedsontwikkeling niet altijd even duidelijk is. Van tevoren was dit al bekend. Wat ik echter onderschat heb is hoe gebieden en de bijbehorende inrichting van dit soort gebieden een product zijn van verschillende ontwikkelingen door de jaren heen. Hierdoor waren niet alle casussen duidelijk in te delen onder integrale dan wel organische gebiedsontwikkeling. Dit speelde zich vooral af bij de Waalkade in Nijmegen en het Coolhaveneiland in Rotterdam. De inrichting van de openbare ruimte is bij beide casussen door de jaren heen een aantal keer veranderd. Zo is bij Coolhaveneiland nu sprake van een organische aanpak, maar is een deel van de inrichting het product van een vroegere herontwikkeling zonder organische kenmerken. Bij de Waalkade speelt dit ook een rol. Dit zorgt ervoor dat het onderzoek minder goed te generaliseren is, omdat de combinatie van verschillende manieren van ontwikkeling de situatie unieker maakt. Het tijdsbeeld ten tijde van de ontwikkeling van een gebied en de invloed hiervan op de inrichting heb ik enigszins onderschat. Zo was de Waalkade vroeger ingericht als een monofunctioneel gebied. Voornamelijk de verkeersfunctie was van belang, wat duidelijk zichtbaar is in de huidige inrichting. Bij het Coolhaveneiland is de openbare ruimte rondom het water niet overal ingericht als hoogwaardig verblijfsgebied, omdat er ten tijde van de ontwikkeling nog weinig interesse en kennis was hierover (M. Sleebos, persoonlijke communicatie, 7 juni 2018). Tegenwoordig is er meer aandacht voor het waterfront en wordt de potentie van dit soort gebieden als hoogwaardige openbare ruimte meer herkend. Door meer casussen te onderzoeken had dit onderzoek een hogere externe validiteit kunnen genereren. Er was dan meer mogelijkheid tot vergelijking van verschillende situaties geweest. Dit was echter binnen het tijdsbestek van dit onderzoek niet mogelijk.

9.2.2. Bijdrage aan bestaande theorieën

Interessant om te bekijken is hoe de bevindingen van dit onderzoek aansluiten bij de bestaande theorie over dit onderwerp. Bestaande kennislacunes kunnen opgevuld worden door de bevindingen van dit onderzoek. Ook is het mogelijk dat de bevindingen van dit onderzoek bestaande theorieën uitbreiden.

Ten eerste vult dit onderzoek en bijbehorende bevindingen het rapport van PBL (2012) over de spontane stad aan. In dit rapport worden de belangrijkste verschillen tussen organische en integrale gebiedsontwikkeling uiteen gezet. Er wordt gekeken naar de manieren waarop deze ‘nieuwe’ organische manier van ontwikkeling een vervanging kan zijn voor integrale gebiedsontwikkeling. In het onderzoek van PBL (2012) wordt niet ingegaan op het verschil in gerealiseerde ruimtelijke kwaliteit tussen organische en integrale gebiedsontwikkeling. De bevindingen uit dit onderzoek vullen deze kennislacune enigszins aan. Ook al is dit onderzoek afgebakend tot de inrichting van openbare ruimte bij stedelijke waterfrontontwikkelingen, het biedt waardevolle informatie over de uiteindelijke gerealiseerde ruimtelijke kwaliteit bij de twee verschillende planningsbenaderingen. Dit is belangrijke informatie bij de afweging van bijvoorbeeld een gemeente bij het inrichten van een proces van gebiedsontwikkeling. Dit onderzoek biedt een aantal mogelijke oorzaken voor het verschil in ruimtelijke kwaliteit tussen organische en integrale gebiedsontwikkeling. Daarnaast zijn er een vraagstukken geïdentificeerd die een belangrijke rol spelen bij het creëren van ruimtelijke kwaliteit bij organische gebiedsontwikkeling. Dit gaat met name over het verantwoordelijkheidsvraagstuk dat speelt bij de ontwikkeling van openbare ruimte. Deze oorzaken en vraagstukken bieden mogelijkheid tot vervolgonderzoek. Vervolgonderzoek zou een completer beeld kunnen schetsen van de verschillen tussen organische en integrale gebiedsontwikkeling wat betreft de ruimtelijke kwaliteit.

Ten tweede kan dit onderzoek een aanvulling zijn op de theorieën van Jan Gehl (2010). Zijn onderzoek focust op de verschillende succesvolle inrichtingsfactoren voor openbare ruimte. De totstandkoming van openbare ruimte, waarbij een grote rol weggelegd is voor bestuurlijke processen, komt niet aan bod. Zijn onderzoek beperkt zich tot de fysieke inrichting. Dit onderzoek gebruikt de theorie van Jan Gehl en koppelt dit aan de procesmatige keuzes die voorafgaan aan een gebiedsontwikkeling. Deze keuzes hebben een belangrijke invloed op de uiteindelijke uitkomst (Carmona, 2010). Matthew Carmona heeft veel geschreven over de relatie tussen ‘urban design’ en de processen van gebiedsontwikkeling. Dit onderzoek borduurt voort hierop en kan als een schakel gezien worden om de procesmatige kant van ‘urban design’ te koppelen aan de kwaliteitscriteria van Jan Gehl (2010). Hierdoor ontstaat er meer kennis over via welke weg van gebiedsontwikkeling een dergelijke ideale inrichting van de openbare ruimte het beste gerealiseerd kan worden.

9.3. Aanbevelingen

Bij een masterscriptie, een onderzoek dat hoogstwaarschijnlijk voortvloeit uit een concreet probleem, mag verwacht worden dat er aan de hand van de bevindingen een aantal aanbevelingen gedaan kunnen worden. Deze aanbevelingen kunnen verschillen in mate van abstractie. Ze kunnen betrekking hebben op de praktijk in de vorm van bijvoorbeeld beleidsaanbevelingen. Daarnaast kunnen het ook abstractere aanbevelingen zijn voor bijvoorbeeld vervolgonderzoek. Op basis van de bevindingen uit dit onderzoek zijn de volgende aanbevelingen geformuleerd:

1. Een interessante optie voor vervolgonderzoek is, zoals eerder in de kritische reflectie ook is aangestipt, de beleving van gebruikers in de openbare ruimte. Door te onderzoeken hoe mensen de openbare ruimte beleven, positief dan wel negatief, kan meer kennis opgedaan worden over welke succesfactoren bijdragen aan een goed functionerende openbare ruimte. Hierbij zijn twee dingen interessant. Ten eerste is er de mogelijkheid om het model met de twaalf kwaliteitscriteria van Jan Gehl (2010) te verifiëren, door bijvoorbeeld de bevindingen van dit onderzoek te koppelen aan een onderzoek hoe de gebruikers de openbare ruimte van de casussen uit dit onderzoek beleven. Daarnaast zou het interessant zijn om te kijken in hoeverre het behoud van het unieke karakter van een gebied bijdraagt aan de manier waarop een openbare ruimte door haar gebruikers beleefd wordt. Weegt het behoud van bijvoorbeeld een industrieel karakter zoals bij de NDSM-werf op tegen de negatieve effecten die deze keuze heeft op de kwaliteitscriteria van Jan Gehl? Op deze manier kan bekeken worden in hoeverre de bewuste keuze voor behoud van het unieke karakter van een gebied een positieve invloed heeft op de kwaliteit van de openbare ruimte.
2. Een andere interessante optie voor vervolgonderzoek is de verhouding tussen organische en integrale gebiedsontwikkeling. In dit onderzoek is geconcludeerd dat deze twee manieren van gebiedsontwikkeling elkaar ook kunnen aanvullen. Zo kan organische gebiedsontwikkeling als voorloper dienen voor een integrale aanpak door het hernieuwen van interesse in een bepaald gebied. Daarnaast is er wellicht ook een scenario denkbaar waarbij organische gebiedsontwikkeling ingezet wordt om een integraal project te verbeteren. Het zou kunnen zijn dat een integraal project niet goed aansluit bij de wensen van haar toekomstige bewoners. Als er een dergelijke discrepantie bestaat kan een organische aanpak met kleinschalig initiatief wellicht bijdragen aan het realiseren van de wensen van de bewoners. Op deze manier dient organische

gebiedsontwikkeling als reparatiemechanisme voor bepaalde aspecten van een integraal plan. Het zou interessant zijn om te kijken of er in de praktijk voorbeelden zijn van dergelijke verhoudingen tussen deze planningsbenaderingen en om te kijken tot wat voor resultaten dit heeft geleid.

3. Een aanbeveling voor de praktijk ligt in het zoeken van een balans tussen een pragmatische insteek en het gebruik maken van bestaande theorie over stedenbouw. Theorie zoals geformuleerd door bijvoorbeeld Jan Gehl (2010) is eenvoudig te implementeren. Het werkt bijna als een checklist voor goed ontwerp van openbare ruimte. Soms lijkt het erop dat dit soort kennis over het hoofd gezien wordt bij de ontwikkeling van nieuwe plannen. Dit soort kennis kan gebruikt worden om nieuwe plannen te toetsen op kwaliteit. Dit kan leiden tot beter ontwerp van de openbare ruimte.
4. Als laatste is het belangrijk om bij het inrichten van nieuwe openbare ruimte te proberen een goede balans te vinden tussen wensen van bewoners en de wetenschappelijke kennis die hierover beschikbaar is. Hierbij ligt een belangrijke rol voor de stedenbouwers, landschapsarchitecten en planologen. Het is, zeker bij organische gebiedsontwikkeling, hun taak om de balans te bewaren tussen expertise en bewonerswensen. Het betrekken van bewoners bij het ontwerpproces is zeer waardevol, aangezien dit de mensen zijn waar de stedelijke ruimte uiteindelijk voor ontworpen wordt. Echter, de expertise die bijvoorbeeld stedenbouwers en landschapsarchitecten met zich mee brengen zorgen ervoor dat het persoonlijk belang van sommige bewoners niet prevaleert boven het publieke belang van bijvoorbeeld een goede openbare ruimte. Daarnaast kennen zij vanuit hun achtergrond de succesvolle en minder succesvolle ontwerptechnische factoren. Planologen, landschapsarchitecten en stedenbouwers kunnen zo de brug vormen tussen wetenschap en praktijk, om tot een beter ontworpen stad te komen die bijdraagt aan het geluk van haar bewoners.

Referenties

- De Architect. (2017). *Breda winnaar Falco Award Beste Openbare Ruimte* Opgevraagd op 15 maart 2018 op <http://www.dearchitect.nl/architectuur/nieuws/2017/6/breda-winnaar-falco-award-beste-openbare-ruimte-101174914>
- Alterman, R. (Ed.). (2001). *National-level planning in democratic countries: an international comparison of city and regional policy-making* (Vol. 4). Liverpool University Press.
- Banerjee, T., & Loukaitou-Sideris, A. (Eds.). (2011). *Companion to urban design*. Routledge.
- BAT (2017). *Voetpaden voor iedereen*. Opgevraagd op 1 mei 2018 op <http://www.batutrecht.nl/download/Voetpaden%20voor%20iedereen.pdf>
- Buitelaar, E., & Bregman, A. (2016). *Dutch land development institutions in the face of crisis: trembling pillars in the planners' paradise*. *European Planning Studies*, 24(7), 1281-1294.
- Buitelaar, E., Kooiman, E., & Robbe, C. (2012). Planeconomie en organische gebiedsontwikkeling. *Grondzaken in de praktijk*, 6, 25-27.
- Burden, A. (2014). *How public spaces make cities work*. Geraadpleegd op 16 maart 2018 op https://www.ted.com/talks/amanda_burden_how_public_spaces_make_cities_work/transcript?language=en#t-1082729
- BVR (2003). *Masterplan Noordelijke IJ-oever. Noord aan het IJ*. Geraadpleegd op 11 juni 2018, van http://api.commissiemer.nl/docs/mer/p14/p1406/1406-021masterplan_deel1.pdf
- Carmona, M. (2010a). *Contemporary public space: Critique and classification, part one: Critique*. *Journal of urban design*, 15(1), 123-148.
- Carmona, M. (2010b). *Contemporary public space, part two: classification*. *Journal of urban design*, 15(2), 157-173.
- Carmona, M. (2014). *The place-shaping continuum: A theory of urban design process*. *Journal of Urban Design*, 19(1), 2-36.
- Carmona, M. (2015). *Re-theorising contemporary public space: a new narrative and a new normative*. *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability*, 8:4, 373-405
- Carmona, M. (2016). *Design governance: theorizing an urban design subfield*. *Journal of Urban Design*, 21:6, 705-730
- Carmona, M., De Magalhães, C., & Edwards, M. (2002). *Stakeholder views on value and urban design*. *Journal of Urban Design*, 7(2), 145-169.
- Carmona, M., De Magalhães, C., Blum, R., & Hammond, L. (2004). *Living Places: caring for quality*. RIBA Enterprises.
- Carmona, M., Heath, T., Oc, T., & Tiesdell, S. (2010). *Public Places Urban Spaces. The dimensions of urban design*. Taylor & Francis Ltd.
- CEC. (1997). *The EU compendium of spatial planning systems and policies*. Luxembourg: European Commission.

- Cilliers, E. J., & Timmermans, W. (2014). *The importance of creative participatory planning in the public place-making process*. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 41(3), 413-429.
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry & research design. Choosing from five approaches*. London: Sage.
- Cullen, G. (1961). *Townscape London*. *Architectural Review*.
- De Hoog, M. (2010). Transformaties Amsterdam. *Rooilijn*, 43 (5), 352-365.
- De Hoog, M. (2015). *Het IJ komt erbij!* Geraadpleegd op 12 juni 2018, van <https://www.amsterdam.nl/bestuur-organisatie/organisatie/ruimte-economie/ruimte-duurzaamheid/plan-amsterdam/plan-4-2015/>
- Dempsey, N. (2008). *Quality of the built environment in urban neighbourhoods*. *Planning, Practice & Research*, 23(2), 249-264.
- De Urbanisten (2015). *Functional Ambiance*. Opgevraagd op 30 april 2018 op <http://www.urbanisten.nl/pdf/FA-Booklet.pdf>
- De Zeeuw, W. C. T. F. (2011). *Gebiedsontwikkeling in Nederland: diepe val dwingt tot reflectie*. *Rooilijn*, 44 (6), 2011.
- Dobbins, M. (2009). *Urban design and people*. John Wiley & Sons.
- Doucet, B. (2013). *Variations of the Entrepreneurial City: Goals, roles and visions in Rotterdam's Kop van Zuid and the Glasgow Harbour Megaprojects*. *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(6), 2035-2051.
- Doucet, B., Van Kempen, R., & Van Weesep, J. (2011). Resident perceptions of flagship waterfront regeneration: the case of the Kop van Zuid in Rotterdam. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 102(2), 125-145.
- Engwicht, D. (1999). *Street reclaiming: creating livable streets and vibrant communities*.
- Faludi, A., & Van der Valk, A. J. (1994). *Rule and order. Dutch planning doctrine in the twentieth century*.
- Gehl, J. (2010). *Cities for people*. Island press.
- Gehl, J., & Gemzøe, L. (2001). *New city spaces*.
- Gehl, J., & Matan, A. (2009). *Two perspectives on public spaces*.
- Gemeente Amsterdam (2013a, 25 juni). *Bestemmingsplan: Oostelijk Havengebied Noord. Toelichting*. Geraadpleegd op 12 juni 2018, van http://www.ruimtelijkeplannen.nl/documents/NL.IMRO.0363.BP01117-OH01/t_NL.IMRO.0363.BP01117-OH01_index.pdf
- Gemeente Amsterdam (2013b, 12 maart). *Bestemmingsplan: NDSM-werf West. Toelichting*. Geraadpleegd op 12 juni 2018, van http://www.ruimtelijkeplannen.nl/documents/NL.IMRO.0363.N1011BPSTD-VG01/t_NL.IMRO.0363.N1011BPSTD-VG01.html#begin
- Gemeente Amsterdam (2013b, 29 mei). *Bestemmingsplan: NDSM-werf Oost. Toelichting*. Geraadpleegd op 13 juni 2018, van

http://www.ruimtelijkeplannen.nl/documents/NL.IMRO.0363.N1010BPSTD-VG01/t_NL.IMRO.0363.N1010BPSTD-VG01_1.1.html

Gemeente Amsterdam (2016). *Stad om het IJ. Cultuurhistorische verkenning en waardering als uitgangspunt voor gebiedsontwikkeling*.

Gemeente Nijmegen (1989). *Bestemmingsplan Benedenstad XXIV (Waalkade - Groene Balkon - Steenstraat)*. Geraadpleegd op 15 juni 2018, van <https://www.nijmegen.nl/gns/index/bis/regelgeving/bplannen/gb89066.pdf>

Gemeente Nijmegen (2008, 9 april). *Bestemmingsplan: Nijmegen Waalfront. Toelichting*. Geraadpleegd op 16 juni 2018, van http://www.ruimtelijkeplannen.nl/documents/NL.IMRO.026800008000-/t_NL.IMRO.026800008000-.pdf

Gemeente Nijmegen (2012, 28 november). *Bestemmingsplan. Nijmegen Centrum – Binnenstad. Toelichting*. Geraadpleegd op 18 mei 2018, van http://www.ruimtelijkeplannen.nl/documents/NL.IMRO.0268.BP5000-VG01/t_NL.IMRO.0268.BP5000-VG01_index.html

Gemeente Nijmegen (2016). *Voorstel: Toekomstvisie Waalkade*. (Raadsvoorstel). Nijmegen: Gemeente Nijmegen

Gemeente Rotterdam (2009, 28 augustus). *Bestemmingsplan: De Kop van Zuid. 1^e herziening. Deelgebieden Zuidkade en Wilhelminapier. Toelichting*. Geraadpleegd op 14 juni 2018, van http://www.ruimtelijkeplannen.nl/documents/NL.IMRO.05990000800HerzKopZuid-/t_NL.IMRO.05990000800HerzKopZuid-.pdf

Gemeente Rotterdam (2013, 16 maart). *Bestemmingsplan: Delfshaven. Toelichting*. Geraadpleegd op 14 juni 2018, van http://www.ruimtelijkeplannen.nl/documents/NL.IMRO.0599.BP1023Delfshaven-oh01/t_NL.IMRO.0599.BP1023Delfshaven-oh01_index.html

Gospodini, A. (2002). *European cities in competition and the new 'uses' of urban design*. Journal of Urban Design, 7(1), 59-73.

Gray, D. E. (2014). *Doing research in the real world*. London: Sage.

Groetelaers, D. A. (2004). *Instrumentarium locatieontwikkeling: sturingsmogelijkheden voor gemeenten in een veranderende marktsituatie*. Delft: Dup Science.

Gustafsson, J. (2017). Single case studies vs. multiple case studies: A comparative study.

Hajer, M. (2011). *De energieke samenleving; op zoek naar een sturingsfilosofie voor een schone economie*. Den Haag.

Hospers, G. J., van Melik, R., & Ernste, H. (2015). *Visies op de stad: van tuindorp tot smart city*. Boom Lemma.

Isaacs, R. (2000). *The urban picturesque: an aesthetic experience of urban pedestrian places*. Journal of Urban Design, 5(2), 145-180.

Jacobs, J. (1961). *The death and life of American cities*.

Klosterman, R. (1985). *Arguments for and against planning*. Town planning review, 56(1), 5.

Kohn, M. (2004). *Brave new neighborhoods: The privatization of public space*. Psychology Press.

- Kunc, N. (1992). *The need to belong: Rediscovering Maslow's hierarchy of needs*.
- Luten, I. (2008). *Handboek Veilig Ontwerp en Beheer: Sociale veiligheid in buitenruimten, gebouwen en woningen*. Thoth.
- Lynch, K. (1960). *The image of the city*. MIT press.
- Lykken, A. C. (2014). *Incomplete Streets: Operationalizing Jan Gehl's 12 Quality Criteria on Ballard Avenue* (Doctoral dissertation).
- Magalhães, C. De (2010). *Public Space and the Contracting-out of Publicness: A Framework for Analysis*, *Journal of Urban Design*
- McGlynn, S., & Murrain, P. (1994). *The politics of urban design*. *Planning Practice and Research*, 9(3), 311-319.
- Miceli, T. J., & Sirmans, C. F. (2007). *The holdout problem, urban sprawl, and eminent domain*. *Journal of Housing Economics*, 16(3-4), 309-319.
- Montgomery, C. (2013). *Happy city: transforming our lives through urban design*. Macmillan.
- Montgomery, J. (1998). *Making a city: Urbanity, vitality and urban design*. *Journal of Urban Design*, 3:1, 93-116
- Mostafa, L. A. (2017). *Urban and Social Impacts of Waterfronts Development, Case Study: Jeddah Corniche*. *Procedia Environmental Sciences*, 37, 205-221.
- Needham, D. B. (2007). *Dutch land use planning*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Newman, O. (1972). *Defensible space*. New York: Macmillan.
- Niederer, D. (2016, 14 september). *Organische gebiedsontwikkeling. Blijvertje of pauzenummer?* Opgevraagd van <https://www.gebiedsontwikkeling.nu/artikelen/organisch-gebiedsontwikkeling-blijvertje-pauzenummer/>
- Parkinson, J. (2012). *Democracy and public space: the physical sites of democratic performance*. Oxford University Press.
- Pasaogullari, N., & Doratli, N. (2004). *Measuring accessibility and utilization of public spaces in Famagusta*. *Cities*, 21(3), 225-232.
- PBL (2012). *Vormgeven aan de spontane stad: belemmeringen en kansen voor organische stedelijke herontwikkeling*. Den Haag/Amsterdam: Planbureau voor de Leefomgeving/Urhahn Urban Design.
- Project for Public Spaces (2008). *9 steps to creating a great waterfront*. Opgevraagd op 21 april 2018 op <https://www.pps.org/article/stepstocreatingagreatwaterfront>
- Project for Public Spaces (2009). *How to transform a waterfront?* Opgevraagd op 15 maart 2018 op <https://www.pps.org/article/turnwaterfrontaround>
- Punter, J. (1991). *Participation in the design of urban space*. *Landscape Design*, 200 (1), 24-27.
- Rekenkamercommissie Houten (2017). *Rapport 'Lessen uit de crisis'*. Opgevraagd op 13 mei 2018 op [https://www.houten.nl/fileadmin/user_upload/Bestuur_en_organisatie/Gemeenteraad/Rekenkamer commissie/Rapport_Lessen_uit_de_crisis_versie_20170721.pdf](https://www.houten.nl/fileadmin/user_upload/Bestuur_en_organisatie/Gemeenteraad/Rekenkamer_commissie/Rapport_Lessen_uit_de_crisis_versie_20170721.pdf)
- Rotmans, J. (2018). *De Omgevingswet als transitieopgave*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.

- Sanyal, B. (2005). *Comparative planning cultures*. New York, NY: Routledge.
- Saunders, M., Lewis, P., Thornhill, A., Booij, M., & Verckens, J. P. (2011). *Methoden en technieken van onderzoek*. Pearson Education.
- Shaftoe, H. (2012). *Convivial urban spaces: Creating effective public places*. Earthscan.
- Soeters, S. (2016, 5 april). *Java Island Amsterdam. Harbour Renovation Project 1991-2000*. Geraadpleegd op 12 juni 2018 van <http://thematicdesign.org/java-island-amsterdam-habour-renovation-project-1991-2000-2/>
- Sorel, N., Buitelaar, E., van den Broek, L., Galle, M. & Verwest, F. (2011). *Omgevingsrecht en het proces van gebiedsontwikkeling*. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving
- Speck, J. (2012). *Walkable city*. Farrar, Straus and Giroux, New York, NY.
- Staeheli, L. A., & Mitchell, D. (2007). *Locating the public in research and practice*. Progress in Human Geography, 31(6), 792-811.
- Taylor, N. (1998). *Urban planning theory since 1945*. Sage.
- Teerds, H. (2017). *At home in the world. Architecture, the public, and the writings of Hannah Arendt*. Doctoral dissertation, Delft University of Technology
- Trancik, R. (1986). *Finding lost space: theories of urban design*. John Wiley & Sons.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2016). *The World's Cities in 2016 – Data Booklet*
- Van den Hof, G. (2006). *PPS in de polder: De betekenis van publiekprivate samenwerking voor de borging van duurzame ruimtelijke kwaliteit op Vinex-locaties* (Vol. 343). Utrecht University.
- Van der Cammen, H., de Klerk, L., Dekker, G., & Witsen, P. P. (2012). *The selfmade land: culture and evolution of urban and regional planning in the Netherlands*.
- Van der Krabben, E., & Jacobs, H. M. (2013). *Public land development as a strategic tool for redevelopment: Reflections on the Dutch experience*. Land Use Policy, 30(1), 774-783.
- Van der Made, H. (z.d.). *Collectie ontwikkeling IJ-oeveren*. [Gemeente Amsterdam Archief]. Geraadpleegd op 12 juni 2018, van <https://archief.amsterdam/inventarissen/overzicht/30389.nl.html>
- Van Houtum, H. (2014). *Nieuw college: Pak nu de Waalkade aan*. Opgevraagd op 14 maart 2018 op <http://nijmegendirect.nl/28209/>
- Vennix, J. A. M. (2012). *Theorie en praktijk van empirisch onderzoek*. Pearson/Custom Publishing.
- Verschuren, P. & Doorewaard, H. (2015). *Het ontwerpen van een onderzoek*. Amsterdam: Boom Lemma uitgevers
- VROM-Raad (2009). *Publieke ruimte. Naar een nieuwe balans tussen beeld, belang en beheer*. Den Haag: VROM-Raad
- Whyte, W. H. (1980). *The social life of small urban spaces*.
- Woolley, H. H. E. (2004). *The value of public space: how high quality parks and public spaces create economic, social and environmental value*.

Yin, R. K. (1994). Case study research: Design and Methods, Applied social research methods series, 5. *Biography*, Sage Publications, London.

Afbeeldingen:

Czech, T. (2016, 14 October). *The power of CPTED is the glue that holds security programs together, by Bill Nesbitt*. [Foto/Illustratie] Geraadpleegd van <http://www.ifpo.org/news/power-cpted-glue-holds-security-programs-together-bill-nesbitt/>

Lonely Planet (z.d.). *Piazza del Campo*. [Foto/Illustratie] Geraadpleegd van <https://www.lonelyplanet.com/italy/siena/attractions/piazza-del-campo/a/poi-sig/446705/360053>

Gestel, D. van (z.d.) *Water feature in Koningstraat, city center of Nijmegen, the Netherlands*. [Foto/Illustratie] Geraadpleegd van <https://nl.pinterest.com/dorithvgestel/water-in-public-spaces/>

Bijlage 1: Observatieschema

12 QUALITY CRITERIA (GEHL, 2010)

OPERATIONALISATIE (LYKKEN, 2014; URBANISTEN, 2015)

BESCHERMING	Bescherming tegen verkeer en ongelukken – veilig gevoel ✓ Bescherming voor voetgangers (1) ✓ Geen angst voor verkeer (2)	1. Good – A complete sidewalk which covers the entire study area. Average – Sidewalk system is present but incomplete. Poor – No sidewalk present 2. Good – Traffic lights at intersections Average – Clear pedestrian crossings at intersections Poor – No clear priority between different traffic modes
	Bescherming tegen misdaad en geweld – beschermd gevoel ✓ Ogen op de straat/ Overlappende functies dag en nacht (1) ✓ Goede verlichting (2) ✗ Levendig publiek domein (moeilijk meetbaar en overlap met 1)	1. Percentage of Retail/Service and Mixed-Use: Good – Greater than 80 percent. Average – 60 / 80 percent. Poor - Less than 50 percent 2. Good – Presence of a pedestrian-scale street lighting system. Average – No pedestrian-scaled street lighting system; roadway lighting only. Poor – No street lighting in place besides that provided by businesses.
	Bescherming tegen onaangename zintuiglijke ervaring ✓ Wind, regen, sneeuw, warmte, kou, vervuiling, stof, geluidsoverlast (1 & 2)	1. Good – Continuous line of street trees with a median trunk diameter of more than 30cm. Average – Continuous line of street trees (0-29cm inch.) Poor – Little to no street trees 2. Good - Both windscreens and heat lamps at the majority of restaurants, cafes, and bars with outdoor facilities. Gaps of no more than one establishment between

		protection. Average – Windscreen or heat lamps at restaurants, cafes and bars with outdoor facilities. Gaps of no more than two establishments between protection. Poor – No outdoor windscreens and heat lamps at restaurants, cafes and bars with outdoor facilities.
COMFORT	Mogelijkheden om te lopen ✓ Ruimte om te lopen (1) ✓ Geen obstakels (2) ✓ Goed oppervlakte (3) ✓ Toegankelijkheid voor iedereen (4) ✗ Interessante façades (DUBBEL/ TE SUBJECTIEF)	1. Width of pedestrian zone: Good – 2,5 meter or more of space. Average – 1,5/2,5 meters of space. Poor – Less than 1,5 meter of space 2. Obstructions within the “pedestrian zone”: Good – 3 or less obstructions. Average – 4-9 obstructions. Poor – 10 or more obstructions 3. Sidewalk conditions: Good – Flat surface throughout. Average – presence of uneven slabs or roots. Poor – Dangerous or missing segments of sidewalk 4. Curb ramps present at intersections: Good – Present in every direction at 100 percent. Average - Present in every direction at 75 -99 percent. Poor – present in every direction at 75 percent or less
	Mogelijkheden om te staan/verblijven ✓ Edge-effect/aantrekkelijke zones om te staan en verblijven (1) ✗ Ondersteuning voor staan (Moeilijk meetbaar (Lykken, 2014))	1. Good - 100 percent of buildings have at least two windows and one transparent door facing sidewalk. Average – 75 percent of buildings have at least 1-2 windows and one transparent door facing sidewalk. Poor 60 percent of buildings have at least two windows and one transparent door facing sidewalk.

	Mogelijkheden om te zitten ✓ Zones/goede plekken om te zitten (1) ✓ Bankjes om uit te rusten (2) ✗ Benutten van kwaliteiten (uitzicht, zon, mensen) (subjectief, eerste twee zijn voldoende voor beoordeling,)	1. Good – One public seating zone per block. Average – One public seating zone every other block. Poor – No public seating zones 2. Good – Minimum of two benches per block on each side of the street. Average – Minimum of one bench per block on each side of the street. Poor – One bench per block or less.
	Mogelijkheden om te zien ✓ Interessante uitzichten (1) ✓ Verlichting (als het donker is) (2) ✗ Redelijke kijkaftanden (Subjectief (Lykken, 2014)) ✗ Ongehinderde zichtlijnen (Subjectief (Lykken, 2014))	1. Good – 80 percent or more of the waterfront has a view on the water. Average – 50 to 80 percent of the waterfront has a view on the water. Poor – Less than 50 percent of the waterfront views the water 2. Good – Presence of a pedestrian-scale street lighting system. Average – No pedestrian-scaled street lighting system; roadway lighting only. Poor – No street lighting in place besides that provided by businesses.
	Mogelijkheden om te praten en luisteren ✓ Lage geluidshinder (1) ✓ Straatmeubilair biedt ‘talkscapes’ (2)	1. Good – road on the waterfront has maximum speed of 30 km/h. Average – “ “ has maximum speed limit of 50 km/h Low – “ “ has a maximum speed limit of more than 50 km/h 2. Good – Minimum of two talkscapes per block. Average – Minimum of one talkscape per block. Poor – The number of talkscapes is less than one block
	Mogelijkheden om te spelen en sporten	1. Good – Study area park system contains all three amenities (play equipment/playground, public art, water features). Average – Study

	✓ Uitnodigingen voor creativiteit, fysieke activiteit of sport (1) ✗ Zowel overdag als 's avonds (criterium 1 voldoende) ✗ Zowel in de zomer als in winter (niet binnen dit onderzoek haalbaar)	area park system contains two amenities. Poor – Study area park system contains one or less amenity
GENOT	Schaal ✓ Gebouwen en ruimtes zijn ontworpen op menselijke maat (1)	1. Good – At least 90 percent of the buildings are three storeys or less. Average – At least 75 percent of buildings are three storeys or less. Poor – At least 50 percent of buildings are three storeys or less.
	Mogelijkheden om te genieten van positieve aspecten klimaat ✓ Zon/Schaduw (1,2) ✓ Warmte/verkoeling (1,2) ✗ Zachte wind (moeilijk meetbaar)	1. Good – At least 90 percent of the buildings are three storeys or less. Average – At least 75 percent of buildings are three storeys or less. Poor – At least 50 percent of buildings are three storeys or less 2. Good – Continuous line of street trees with a median trunk diameter of more than 30cm. Average – Continuous line of street trees (0-29cm inch.) Poor – Little to no street trees
	Positieve zintuiglijke ervaring ✓ Goed uitzicht (3) ✓ Bomen, planten en water (1,2,3) ✗ Goed ontwerp en materiaal (Subjectief)	1. Good – Continuous line of street trees with a median trunk diameter of more than 30cm. Average – Continuous line of street trees (0-29cm inch.) Poor – Little to no street trees 2. Good – 5 or more planting areas per block. Average – 3-4 planting areas per block. Poor – Less than 3 planting areas per block

- Good – 80 percent or more of the waterfront has a view on the water.
Average – 50 to 80 percent of the waterfront has a view on the water.
Poor – Less than 50 percent of the waterfront views the water

Tweede model:

Mocht er op basis van het eerste model twijfel zijn of een aspect als onvoldoende, voldoende of goed beoordeeld moet worden, dan geeft dit model uitsluitel.

TWELVE URBAN QUALITY CRITERIA

LOCATION:

😊 = YES
😐 = IN BETWEEN
😞 = NO

Protection	Protection against traffic and accidents. Do groups across age and ability experience traffic safety in the public space? Can one safely bike and walk without fear of being hit by a driver?	Protection against harm by others. Is the public space perceived to be safe both day and night? Are there people and activities at all hours of the day because the area has, for example, both residents and offices? Does the lighting provide safety at night as well as a good atmosphere?	Protection against unpleasant sensory experience. Are there noises, dust, smells, or other pollution? Does the public space function well when it's windy? Is there shelter from strong sun, rain, or minor flooding?
	Options for mobility. Is this space accessible? Are there physical elements that might limit or enhance personal mobility in the forms of walking, using a wheelchair, or pushing a stroller? Is it evident how to move through the space without having to take an illogical detour?	Options to stand and linger. Does the place have features you can stay and lean on, like a façade that invites one to spend time next to it, a bus stop, a bench, a tree, or a small ledge or niche?	Options for sitting. Are there good primary seating options such as benches or chairs? Or is there only secondary seating such as a stair, seat wall, or the edge of a fountain? Are there adequate non-commercial seating options so that sitting does not require spending money?
	Options for seeing. Are seating options placed so there are interesting things to look at?	Options for talking and listening/hearing. Is it possible to have a conversation here? Is it evident that you have the option to sit together and have a conversation?	Options for play, exercise, and activities. Are there options to be active at multiple times of the day and year?
	Scale. Is the public space and the building that surrounds it at a human scale? If people are at the edges of the space, can we still relate to them as people or are they lost in their surroundings?	Opportunities to enjoy the positive aspects of climate. Are local climatic aspects such as wind and sun taken into account? Are there varied conditions for spending time in public spaces at different times of year? With this in mind, where are the seating options placed? Are they located entirely in the shadows or the sun? And how are they oriented/placed in relation to wind? Are they protected?	Experience of aesthetic qualities and positive sensory experiences. Is the public space beautiful? Is it evident that there is good design both in terms of how things are shaped, as well as their durability?
Comfort			
Enjoyment			

Bijlage 2: Interviewguide

Introductie

- Uitleg over eigen onderzoek
- Verwerken gegevens

Kunt u mij vertellen wat uw rol is in het (her)ontwikkelingsproject van gebied X?

Informatie over het gebied:

Wat kunt u mij vertellen over de historie van dit gebied?

Wat was de opgave bij de (her)ontwikkeling van dit gebied?

Wat is of zijn de gebruiksfuncties van dit gebied (monofunctioneel of mixed-use)?

Heeft u zicht op welke ontwikkelingen er zich in het gebied afspelen op dit moment?

Zo ja, in hoeverre is het gebied op dit moment in ontwikkeling en op wat voor manier?

Zo nee, wanneer is het project afgerond?

Aanpak en schaal:

Wanneer is er gestart met de planvorming van de ontwikkeling van dit gebied?

Betreft het een aanpak waarbij het hele project in één keer ontwikkeld wordt/werd of verloopt dit op een geleidelijke manier?

Wat is over het algemeen de schaal van (verschillende) ontwikkelingen in dit projectgebied?

Grootschalig (het hele gebied) of kleinschalig (perceel/pand niveau)?

Organisatie en plan:

Wat was/is de ambitie voor dit gebied?

Hoe ziet/zag het eindbeeld van deze gebiedsontwikkeling eruit? Was er sprake van een duidelijk geschetst eindbeeld (bijv. van de inrichting van het projectgebied) of betreft het een meer strategische visie?

Wat waren/zijn de verschillende stappen die ondernomen zijn bij het formuleren van de visie voor deze gebiedsontwikkeling?

Waren er specifieke knelpunten bij het creëren van draagvlak voor de visie van dit project?

Type ontwikkelaar en rol gemeente:

Wat voor partijen zijn binnen dit gebied initiatiefnemer voor ontwikkeling? (particulieren vs. grote professionele partijen)

Is er ruimte voor particuliere bottom-up initiatieven? Zo ja, hoe wordt hiermee omgegaan?

Kunt u mij vertellen hoe de rol van de gemeente X eruit zag/ziet bij de ontwikkeling van dit gebied? (faciliterend vs. Actief en risicodragend)

Had/heeft de gemeente grond in eigendom wat binnen dit project ontwikkeld werd/wordt?

Openbare ruimte en beheer:

Wie is volgens u verantwoordelijk voor het creëren en beheren van de openbare ruimte binnen deze gebiedsontwikkeling?

Hoe wordt binnen deze gebiedsontwikkeling omgegaan met het voorzien in openbare ruimte van goede kwaliteit ?

Waren er vooraf kwaliteitseisen gesteld voor de ontwikkeling van openbare ruimte binnen het projectgebied?

Wat is volgens u de functie van het waterfront binnen dit gebied?

Afsluiting

Zijn er nog dingen die u mij mee wilt geven voor mijn onderzoek? Zijn er bepaalde aspecten die nog niet behandeld zijn?

Bedankt voor uw tijd en moeite voor het interview.

Bijlage 3: Interviews

Voor dit onderzoek zijn 8 interviews afgenomen. Deze interviews zijn weergegeven in onderstaande tabel. Daarnaast heb ik meerdere keren informeel met Mathieu Schouten van de gemeente Nijmegen gesproken over de richting en uitkomsten van mijn onderzoek.

Geïnterviewde:	Datum:	Casus:	Functie:
Anita Mol	5 juni 2018	Oostelijke Handelskade, Amsterdam	Buurtinitiatief waterhart IJhaven, gemeente Amsterdam
Ineke Harder	5 juni 2018	NDSM-werf, Amsterdam	Senior Projectleider, gemeente Amsterdam
Bram van Norden	7 juni 2018	Kop van Zuid, Rotterdam	Voormalig Projectleider, gemeente Rotterdam
Michelle Sleetbos	7 juni 2018	Coolhaveneiland, Rotterdam	Stedenbouwkundige Delfshaven, gemeente Rotterdam
Sandra Stoffels	13 juni 2018	Waalkade Nijmegen	Proces en projectmanager, gemeente Nijmegen
Wout van Hees	20 juni 2018	Waalfront, Nijmegen	Directeur, Ontwikkelingsbedrijf Waalfront
Ton Schaap	27 juni 2018	Java-eiland & Oostelijke Handelskade, Amsterdam	Stedenbouwkundige, gemeente Amsterdam
Demian de Rooij	28 juni 2018	NDSM-werf, Amsterdam	Directeur, Stichting NDSM
Mathieu Schouten	Meerdere keren, informeel gesprek.	Waalkade & Waalfront, Nijmegen	Landschapsarchitect, gemeente Nijmegen

Alle audiobestanden van de interviews en de ingevulde observatieschema's van de verschillende casussen zijn beschikbaar op aanvraag. Voor contact, mail naar daan.veenstra@hotmail.com